

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut politologických studií

Tomáš Váňa

Jazyk a totalitarismus

Rigorózní práce

Praha 2012

Autor práce: **Tomáš Váňa**

Vedoucí práce: **PhDr. Josef Mlejnek, Ph.D.**

Rok obhajoby: **2012**

Bibliografický záznam

VÁŇA, Tomáš. *Jazyk a totalitarismus*. Praha, 2012. 147 s. Rigorózní práce. Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut politologických studií. Katedra politologie. Vedoucí rigorózní práce PhDr. Josef Mlejnek, Ph.D.

Abstrakt

Rigorózní práce *Jazyk a totalitarismus* se zabývá vztahem mezi těmito dvěma fenomény. Na základě myšlení autorů zabývajících se totalitarismem formuluje svou vlastní definici totalitarismu. Představuje teorii komunikace Karla Wolfganga Deutsche a na jejím základě poukazuje na úzký vztah mezi komunikací a politickými systémy, konkrétně mezi jazykem a totalitarismem. Jazyk je nahlížen především na pozadí myšlení Ferdinanda de Saussure a Ludwiga Wittgensteina. Totalitní jazyk je vysvětlen zejména užitím Orwellova jazyka *newspeak* z 1984. Praktická analýza vybraného vzorku *Rudého práva* z období komunistického režimu v Československu v letech 1948-1989 ukazuje jeho projevy v reálné aplikaci. V závěru práce je jako příklad totalitních tendencí v liberálních demokraciích představen fenomén politické korektnosti.

Abstract

The thesis *Language and totalitarianism* deals with the relation between these two phenomena. On the basis of key thinkers dealing with totalitarianism it formulates its own definition of totalitarianism. It presents the communication theory of Karl Wolfgang Deutsch, on which basis it points to the close relation between communication and political systems, concretely between language and totalitarianism. Language is analysed mainly on the thoughts of Ferdinand de Saussure and Ludwig Wittgenstein. Totalitarian language is explained using mainly Orwell's totalitarian language *newspeak* in 1984. A practical analysis of a sample of *Rudé právo* from the era of the communist regime in Czechoslovakia in the years 1948-1989 shows its manifestations in real use. At the end of the thesis political correctness is introduced as an example of totalitarian tendencies in liberal democracies.

Klíčová slova

Karl Wolfgang Deutsch, teorie komunikace, jazyk, totalitarismus, strukturalismus

Keywords

Karl Wolfgang Deutsch, communication theory, language, totalitarianism, structuralism

Rozsah práce: 265 928 znaků, tedy 147 normostran.

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce byla uznána jako rigorózní.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 20. ledna 2012

Tomáš Váňa

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval PhDr. Josefu Mlejnkoovi, Ph.D. za jeho pomoc při zpracovávání této práce.

PROJEKT NA TÉMA:

Jazyk a totalitarismus

Autor: **Tomáš Váňa**

Obor a ročník: **Politologie, 1. ročník navazujícího magisterského studia**

Akademický rok: **2010/2011**

Vedoucí práce: **PhDr. Josef Mlejnek, PHD.**

Datum odevzdání projektu: **červen 2010**

Téma a cíl práce

Jako téma jsem zvolil zkoumání souvislostí mezi jazykem a totalitarismem. Rád bych se v této práci soustředil na hledání vazeb mezi jazykem jako nástrojem komunikace a udržení moci a totalitarismem jako politickým systémem. Základním teoretickým východiskem bude teorie komunikace Karla Wolfganga Deutsche.

Totalitární a autoritativní režimy jsou i přes tezi Francise Fukuyamy o konci dějin realitou dnešního světa. Jejich vznik, zánik, praktické projevy a mocenské nástroje jsou předmětem mnoha politologických analýz. Jednu z nejzajímavějších oblastí zkoumání těchto totalitárních režimů představují mocenské nástroje, jež jejich držitelům umožňují udržení se u moci. Jedním z prostředků, které za tímto účelem totalitární režimy užívají, je i jazyk. Ovšem zneužívání jazyka a jeho používání jako nástroje manipulace není výhradní doménou pouze totalitárních režimů. S tímto jevem se běžně setkáváme i ve svobodných a demokratických společnostech. Zevrubná analýza totalitního jazyka tak může být užitečným nástrojem při odhalování jazykových manipulací v současných liberálně demokratických režimech.

Jazyk je nezbytným nástrojem umožňujícím myšlení. Myslíme v konceptech a v přenášených významech. Je-li tento prostředek myšlení a dorozumívání ovládnut, stává se lidská mysl náchylnou k manipulaci. Totalitární režimy užívají jazyka k vytváření jednotné masové společnosti, která je snáze ovladatelná, než uskupení jednotlivců. Proto v totalitárních režimech často dochází k regulacím jazyka, cenzuře,

jeho transformování a zneužívání pro potřeby politického zřízení. Totalitární režimy také neřídka vytvářejí jazyk nový, ať už vytvářením nových termínů, či měněním zavedených sémantických významů slov.

Právě nad významem slov musí existovat široký konsensus. Neexistuje-li, nelze komunikovat. Je-li však vytvořen význam nový, mění se i komplexní systém myšlení. Může tak docházet k potlačování individuálního vědomí, a jeho nahrazování vědomím kolektivním. Analogicky, neboť jazyk spoluutváří naši identitu, se s jeho změnou naše identity mění, respektive jsou formovány identity nové.

I proto by zkoumání jazyka mělo patřit k základním aspektům výzkumu totalitárních režimů.

Zpracování

Tato práce si klade za cíl objasnit základní vztahy mezi jazykem a totalitarismem. V její úvodní části budou představeny koncepty totalitarismu a jazyka. Budou vyloženy základní definiční znaky totalitárních režimů a mocenské nástroje, které užívají k udržení moci. Jako partikulární, ale integrální součást těchto nástrojů bude následně analyzován jazyk jako nositel sémantických významů. Bude nahlížen ze strukturalistického hlediska a představen jako nezbytný nástroj komunikace.

Následně bude stručně vyložena Deutschova koncepce role komunikace v politickém systému, která tvoří základní teoretický základ této práce. Bude na politický systém nahlížet z funkcionalistického pojetí Talcotta Parsonse a chápat stát jako organismus, pro nějž jsou komunikace a jazyk základními předpoklady přežití.

Po vyložení základních teoretických aspektů vztahu jazyka a totalitárních režimů bude provedena analýza užití těchto jazykových prostředků na příkladu Československa v letech 1948-1989 a učiněn pokus vyložit pád komunistického režimu jako následek společenského odmítnutí jazykového a komunikačního systému Československého komunistického režimu.

K této analýze bude použita sémiotická a textová analýza vybraných výtisků Rudého práva, ústředního tiskového orgánu KSČ. Budou zkoumány jazykové prostředky, jichž novináři užívali k nastolování témat a zkoumán sémantický posun vybraných lexikálních znaků. Pomocí sémiotické analýzy budou analyzovány i vybrané obrazové prostředky. Ve všech analytických prostředcích budou především využívány nástroje denotace a konotace. Výsledkem těchto analytických postupů bude soubor

příkladů jazykových prostředků, jichž komunistický režim Československa užíval za účelem udržení si moci, ať už prostřednictvím agenda-setting, prosazování ideologie, utváření vnějšího nepřítele či jiným.

V závěru práce budou shrnuty aktuální projevy užití jazyka jako nástroje ideologie a moci, a to zejména na příkladu moderního fenoménu politické korektnosti.

Předběžný návrh struktury práce

1. Úvod
2. Totalitarismus
  - 2.1. Vymezení pojmu
  - 2.2. Definiční znaky totalitarismu
  - 2.3. Mocenské nástroje totalitarismu
  - 2.4. Jazyk jako nástroj totalitarismu
3. Jazyk
  - 3.1. Vymezení pojmu
  - 3.2. Jazykový strukturalismus
  - 3.3. Jazyk jako nositel významu
  - 3.4. Nezbytnost jazyka a komunikace
4. Deutschova koncepce role komunikace v politickém systému
  - 4.1. Funkcionalismus Talcotta Parsonse
  - 4.2. Stát jako organismus
  - 4.3. Jazyk jako nástroj udržení režimu
5. Praktické projevy jazykových nástrojů totalitních režimů
  - 5.1. Československo v letech 1948-1989
  - 5.2. Selhání komunikace jako jedna z příčin pádu komunistického režimu
6. Současné projevy užití jazyka jako nástroje ideologie a moci
  - 6.1. Politická korektnost
  - 6.2. Totalitní jazyk
7. Závěr

Literatura

- ARENDT, Hannah: *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva o banalitě zla*. Praha: Mladá fronta, 1995.

- ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. Praha: OIKOYMENH, 1996.
- ARMSTRONG, John A. *The politics of totalitarianism : the communist party of the Soviet union from 1934 to the present*. New York: Random House, c1961.
- ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. Brno: Atlantis, 1993.
- ARON, Raymond. *Esej o svobodách: zkoumání moderní civilizace*. Bratislava: Archa, 1991.
- BACHTIN, Michail Michajlovič. *Marxismus, freudismus, filozofia jazyka*. Bratislava: Pravda, 1986.
- BALÍK, Stanislav. KUBÁT, Michal. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha: Dokořán, 2004.
- Bankowicz, Marek. *Demokraté a diktátoři: političtí vůdci současného světa*. Praha : Eurolex Bohemia, 2002.
- Bankowicz, Marek. *Dyktatury i tyranie : szkice o niedemokratycznej władzy*. Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2007.
- BARBU, Zevedei. *Democracy and dictatorship : their psychology and patterns of life*. New York: Grove Press, 1959.
- BERLIN, Isaiah: *Dva pojmy svobody*. in: KIS, János: *Současná politická filozofia*. Praha: Oikoymenh, 1997.
- BROOKER P. *Non-democratic regimes. Theory, Government & Politics*. London: Palgrave Macmillan, 2002.
- BOCHENŃSKI, Józef M. *Marxismus-leninismus, věda nebo víra*. Olomouc - Řím: Velehrad - Křesťanská akademie, 1994.
- BUDIL, Ivo T., ZÍKOVÁ, Tereza. *Totalitarismus: Interdisciplinární pohled*. Plzeň: Západočeská univerzita, 2008.
- BUCHANAN, Pat. *Smrt Západu*. Praha: Mladá Franta, 2004.
- BURTON, Graeme. JIRÁK, Jan. *Úvod do studia médií*. Brno: Barrister & Principal, 2001.
- CONNOLLY, William E. *The Terms of Political Discourse*. Princeton: Princeton University Press, 1983.
- ČERNÝ, J. *Úvod do studia jazyka*. Olomouc: Rubico, 1998.
- DEFLEUR, Melvin L. BALLOVÁ-ROKEACHOVÁ, Sandra J. *Teorie masové komunikace*. Praha: Karolinum, 1996.
- DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. Praha: Svoboda, 1971.

- DEWITTE, Jacques. *Le pouvoir de la langue et la liberté de l'esprit: essai sur la résistance au langage totalitaire*. Paris: Michalon, 2007.
- ELDRIDGE, John. *Getting the Message: News, Truth and Power*. London: Routledge, 1993.
- FAGEN, Richard R. *Politics and Communication*. Boston : Little, Brown and Company, c1966.
- FIDELIUS, Petr. *Kritické eseje*. Praha: Torst, 2000.
- FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci*. Praha: Triáda, 1998.
- HUNTINGTON, Samuel P. *Třetí vlna: demokratizace na sklonku dvacátého století*. Brno: CDK, 2008.
- CHALUPA, Vlastislav. *Rise and development of a totalitarian state*. Leiden: H.E. Stenfert Kroese N. V., 1959.
- ČMEJRKOVÁ, Světlá, HOFFFMANOVÁ, Jana. *Jazyk, Média, Politika*. Praha: Academia, 2003.
- JIRÁK, Jan. KÖPPLOVÁ, Barbara: *Masová média*. Praha: Portál, 2009.
- JIRÁK, Jan. KÖPPLOVÁ, Barbara: *Média a společnost*. Praha: Portál, 2007.
- JIRÁK, Jan, ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Politická komunikace*. Praha: Karolinum, 2000.
- KERTÉSZ, Imre. *Vyhnaný jazyk*. Bratislava: Kalligram, 2002.
- KLAPPER Joseph. *Effects of Mass Communication*. New York: Free Press, 1960.
- KOLAKOWSKI, Leszek. *Main Currents of Marxism: The Founders, The Golden Age, The Breakdown*. [New York]: W. W. Norton & Company, 2005.
- KUPINA, Natalija Aleksandrovna. *Jazykovoje soprotivlenije v kontekste totalitarnoj kul'tury*. Jekaterinburg: Izdatel'stvo Ural'skogo universiteta, 1999.
- KUPINA, Natalija Aleksandrovna. *Totalitarnyj jazyk : slovar' i rečevyje reakcii*. Jekaterinburg: Ural'skij gos. univ., 1995.
- LASSWELL, Harold Dwight. *Power and Personality*. New York: W.W. Norton & Company, Inc., 1948.
- LASSWELL, Harold Dwight. *Psychopathology and Politics*. Chicago: The University of Chicago Press, 1934.
- LASSWELL, Harold Dwight. *World Politics and Personal Insecurity*. New York : McGraw-Hill Book Company, Inc., 1935.

- LEGUTKO, Ryszard. *Ošklivost demokracie a jiné eseje*. Brno: CDK, 2009.
- LILLEKER, Darren G. *Key Concepts in Political Communication*. London: SAGE Publications Ltd., 2006.
- LIPPMANN, Walter. *Public Opinion*. London: George Allen & UNWIN, Ltd., 1922.
- MCQUAIL, Denis. *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha: Portál, 2007.
- NOVÁK, Miroslav. *Mezi demokracií a totalitarismem*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2007.
- ORWELL, George. *1984*. Praha: Naše vojsko, 1991.
- ORWELL, George. *Uvnitř velryby a jiné eseje*. Brno: Atlantis, 1997.
- PETRUSEK, Miloslav. *Společnosti pozdní doby*. Praha: SLON, 2006.
- POSTMAN, Neil. *Ubavit se k smrti*. Praha: Mladá fronta, 2010.
- SAUSSURE, Ferdinand de. *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 2007.
- SAUSSURE, Louis de. SCHULZ, Peter. *Manipulation and ideologies in the twentieth century: discourse, language, mind*. Amsterdam: Benjamins, 2005.
- STIFF, James B. *Persuasive communication*. New York: Guilford Press, 1994.

Obsah

ÚVOD	3
1 TOTALITARISMUS.....	6
1.1 Původ totalitarismu	6
1.2 Definiční znaky totalitarismu	9
1.2.1 Friedrich a Brzezinski	9
1.2.2 Juan José Linz.....	9
1.2.3 Hannah Arendtová	11
1.2.4 Raymond Aron.....	12
1.2.5 Giovanni Sartori.....	13
1.3 Shrnutí charakteristik totalitárních režimů.....	15
1.4 Funkční nástroje totalitárních režimů	17
2 TEORIE KOMUNIKACE KARLA WOLFGANGA DEUTSCHE	19
2.1 Východiska teorie komunikace	19
2.2 Teorie komunikace	24
2.3 Praktické důsledky teorie komunikace	29
2.4 Moc a její udržení.....	31
2.5 Implikace teorie komunikace	36
3 JAZYK.....	39
3.1 Přirozenost lidské komunikace.....	39
3.2 Strukturalismus a sémiotika	45
3.3 Ludwig Wittgenstein.....	48
4 TOTALITNÍ JAZYK.....	51
4.1 Možné způsoby tvorby totalitního jazyka.....	52
4.1.1 Sémiotická proměna znakové podstaty.....	52
4.1.2 Tvorba nová reality na základě Wittgensteinovy jazykové logiky.....	55
4.1.3 Pieperova kritika absence relace jazyka k realitě	56
4.1.4 George Orwell	58
4.2 Charakteristiky totalitního jazyka.....	66
4.3 Jazyk komunistického režimu v Československu	69
5 ANALÝZA VYBRANÝCH VÝTISKŮ RUDÉHO PRÁVA	74
5.1 Metoda analýzy	75
5.2 Analýza vybraných výtisků Rudého práva	76

5.2.1 Kvalitativní analýza	76
5.2.2 Shrnutí	107
5.3 Pád komunistického režimu jako následek komunikačního selhání	110
6 POLITICKÁ KOREKTNOST	113
7 ZÁVĚR	121
SUMMARY	124
POUŽITÁ LITERATURA.....	125
Neperiodická	125
Periodická	129
Encyklopedie, slovníky a sborníky	131

Úvod

Vzestup ideologií nacionálního socialismu a komunismu podnítil řadu politických myslitelů, aby se začali zabývat problematikou totalitárních režimů, zejména způsoby, jakými se dokázaly etablovat v mocenském prostředí, jak si moc udržovaly a jak ji ztrácely.

Jednou z nepodnětějších teorií zabývajících se tématem moci a jejím udržením se stala teorie komunikace Karla Wolfganga Deutsche, kterou zformuloval ve svém díle z roku 1963 *The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control*, které v roce 1971 pod názvem *Nervy vlády* vyšlo i v českém jazyce. V ní představil svou ústřední myšlenku, že na problematiku vládnutí je třeba hledět více jako na problematiku řízení, kde klíčovou roli hrají komunikace a přenos informace.

Jedním z fenoménů, které se sebou totalitární režimy přinesly, byl i specifický jazyk, kterého užívaly k ovládnutí společnosti. Právě komunikační a lingvistické hledisko vrhá na problematiku vládnutí podnětný úhel pohledu. Nabízí možnou odpověď na otázku, jak mohly totalitární režimy uspět. „Neboť právě tak, jako je běžné mluvit o tváři doby nebo země, lze za výraz určité epochy označit i její jazyk.“¹

Jazyk je nezbytným nástrojem umožňujícím myšlení. Myslíme v konceptech a v přenášených významech. Je-li tento prostředek myšlení a dorozumívání ovládnut, stává se lidská mysl náchylnou k manipulaci. Totalitární režimy užívaly jazyka k vytváření jednotné masové společnosti, která je snáze ovladatelná, než uskupení jednotlivců. Proto v totalitárních režimech často dochází k cenzuře, jazykovým regulacím, transformování jazyka a jeho zneužívání pro potřeby politického řízení. Totalitární režimy také nezřídka vytvářejí jazyk nový, ať už prostřednictvím vytváření nových termínů, či měněním zavedených sémantických významů slov. Právě nad významem slov musí existovat široký konsensus. Neexistuje-li, nelze komunikovat. Je-li však vytvořen význam nový, mění se i komplexní systém myšlení. Může tak docházet k potlačování individuálního vědomí, a jeho nahrazování vědomím kolektivním. Analogicky, neboť jazyk spoluutváří naši identitu, se s jeho změnou naše identity mění, respektive jsou formovány identity nové.

Právě zkoumání souvislostí mezi jazykem a totalitarismem je základním tématem této práce a teorie komunikace Karla Wolfganga Deutsche jejím primárním teoretickým východiskem. Jejím cílem je hledání a objasňování vazeb mezi jazykem

---

¹ KLEMPERER, Victor. *Jazyk třetí říše LTI : poznámky filologovy*. 1. vyd. Praha: H+H, 2003. s. 18.

jako nástrojem komunikace a držení moci v totalitárních režimech jako politických systémech. Protože však zneužívání jazyka a jeho užívání jako mocenského nástroje není specifickým pouze totalitních režimů, bude v závěru práce učiněn pokus poukázat na potenciálně analogické prvky i v současných liberálně-demokratických společnostech.

Řada autorů se ve svých výzkumech problematikou totalitarismu zabývala. Mezi nejvýznamnější bezpochyby patří Hannah Arendtová, Carl Joachim Friedrich, Zbigniew Brzezinski, Juan José Linz, Raymond Aron, ale i mnozí další. Pojetí tohoto fenoménu je u nejvýznamnějších myslitelů zabývajících se tímto tématem v této práci stručně nastíněno. Druhou rovinou této práce je zkoumání jazyka, jehož analýza by měla patřit k základním prvkům výzkumu totalitárních režimů. Při rozboru lingvistického hlediska totalitarismu nelze opomenout Ludwiga Wittgensteina, který svým pojetím jazyka způsobil ve 20. století převrat nejen v lingvistice, ale především ve filosofii. Souvislost mezi politickým systémem a jazykem je úzká i u Ferdinanda de Saussure, jehož strukturalistické pojetí jazyka je pro tuto práci užitečné z hlediska svého poukazování na způsob, jakým slova nabývají významů.

Přestože je literatury zabývajících se totalitarismem a jazykem značné množství, prací, jež by operovaly s oběma fenomény a poukazovaly na jejich vzájemný vztah, příliš zpracováno nebylo. Mezi klasiky takových děl patří především George Orwell, jehož eseje a především antiutopie *1984* patří mezi díla, které se problematikou jazyka a totalitarismu úzce zabývají. Z analytického hlediska nelze nezmínit Petra Fidelese, který se tématem zabýval zejména ve svém díle *Řeč komunistické moci*, Victora Klemperera, který podrobně analyzoval jazyk nacistického Německa v díle *Jazyk třetí říše* a Vladimíra Macuru, jenž se podle vlastních slov ve svém díle *Šťastný věk* pokouší poukázat na „mechanismy, kterými se Utopie jako „sémiotický konstrukt“ pokusila zmocnit totality světa, nahradit jeho nejednoznačnost svou monolitností“.² Zkoumanou problematiku rozebírali také, ovšem především z lingvistického hlediska, polští autoři Michal Glowinski a Jerzy Bralczyk.

Děl, které by se nespokojovaly s prostým axiomem, že komunikace a politické systémy spolu souvisejí, a chtěly tento axiom zkoumat, případně problematizovat, je nicméně velice málo. O kvantitativní vyjádření, s omezeným interpretačním rozšířením, se o to pokouší nedávno vydaný *Slovník komunistické totality*. I ten však pouze

---

² MACURA, Vladimír. *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*. 1. vyd. Praha: Academia, 2008. s. 13.

konstatuje odlišnost komunistického slovníku od současného a ve slovníkové formě tuto tezi opírá o především kvantitativní data. Ovšem konstatování, že jazyk minulého režimu je odlišný od jazyka současného žádný nový poznatek nepřináší.

Tato práce si proto klade za cíl tyto základní vztahy mezi jazykem a totalitarismem objasnit především na teoretické bázi. Nejprve se bude zabývat problematikou totalitarismu z hlediska myšlení vybraných autorů. Představí Deutschovu teorii komunikace, která je podnětným přístupem ke zkoumání vzniku, udržení a zániku kybernetických systémů. Následně bude z teoretického hlediska analyzovat jazyk jako nositele sémantických významů. Jazyk bude nahlížen ze strukturalistického hlediska a bude představen jako nezbytný nástroj komunikace. Jeho uvedení do souvislosti s totalitarismem bude provedeno především na pozadí jazykových teorií Ferdinanda de Saussure a Ludwiga Wittgensteina. Samotný totalitní jazyk bude ilustrován především na myšlení a práci George Orwella. Po vyložení základních teoretických aspektů vztahu jazyka a totalitárních režimů bude provedena analýza užití těchto jazykových prostředků na příkladu Československa v letech 1948-1989 a učiněn pokus vyložit pád komunistického režimu jako následek společenského odmítnutí jazykového a komunikačního systému československého komunistického režimu. Analýza bude vykonána na vybraných výtiscích *Rudého práva*, ústředního tiskového orgánu Komunistické strany Československa. V závěru práce budou shrnuty aktuální projevy užití jazyka jako nástroje ideologie a moci, a to zejména na příkladu moderního fenoménu politické korektnosti.

1 Totalitarismus

Exaktní terminologické vymezení je nezbytné, chceme-li hledat souvislosti mezi dvojicí konceptů. Zejména pokud se jedná o pojmy obecné a hojně užívané. Nedostatečná explikace zkoumaných konceptů by mohla vyústit v nedostatečné zúžení na analyzovatelné a komparovatelné jednotky a v terminologické zmatení. Koncepty *totalitarismus* a *jazyk* jsou však natolik obecné a užívané, že je velice obtížné obsáhnout zdroje, jež se jimi zabývají.³ Přestože syntéza chápání těchto konceptů přesahuje tuto práci, je pro její potřeby nutné vytvořit funkční definici totalitarismu a jazyka. Za tímto účelem bude na následujících stranách ve stručnosti a limitujícím shrnutí představeno myšlení vybraných autorů o totalitarismu. Následně bude vytvořena definice totalitarismu, která se stane operačním nástrojem pro tuto práci. Bude limitující a případné námitky jistě budou mít své opodstatnění. Pro účely této práce, která zkoumá vybraný aspekt totalitarismu, však je vytvoření definice totalitarismu nezbytné.

1.1 Původ totalitarismu

Slovo totalitarismus pochází z latinského výrazu *totus*, znamenající *celý*.⁴ O tom, kdo jej v politologickém kontextu použil jako první, se vedou spory. Zdali to byl italský fašistický vůdce Benito Mussolini, či někdo jiný, je nicméně předmětem historického výzkumu. Z politologického hlediska je důležitější jeho exaktní sémantické zakotvení.

Zásadní dichotomii v myšlení o totalitarismu představuje otázka, zdali je totalitarismus fenoménem novým, o němž lze hovořit pouze v souvislosti s modernizací, či zdali se jedná o fenomén pozorovatelný napříč lidskými dějinami.⁵ Myslitelé zabývající se totalitarismem se v této otázce dělí na dva hlavní proudy. První skupina považuje totalitarismus za imanentní součást lidské podstaty. Jako takový jej v jejím chápání lze nacházet už ve starověkých společnostech. Karl Popper tak ve svém díle *Otevřená společnost a její nepřátelé* označuje za totalitárního myslitele Platóna, kvůli jeho společenskému modelu v *Ústavě*.⁶ Franz Neumann za příklad totalitárních režimů

³ Pro přehledovou analýzu pojmu totalitarismu napříč společenskými vědami a směry myšlení viz například: HOLZER, Jan, BALÍK, Stanislav. *Postkomunistické nedemokratické režimy: Studie k proměnám politické teorie v posttranzitivním čase*. 1. vyd. Brno : CDK, 2007.

⁴ Srov. BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. 1. vyd. Praha : Dokořán, 2004. s. 21.

⁵ Srov. ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. 2. vyd. Praha : Portál, 2006. s. 225.

⁶ Srov. SARTORI, Giovanni. *Teória demokracie*. Archa : Bratislava, 1993. s. 196.

považuje například Spartu, či režim císaře Diokleciána.⁷ Do stejně smýšlejícího proudu náleží také J. L. Talmon a Carr.⁸ Z českých myslitelů jmenujme za všechny Vladimíra Čermáka.⁹ S takovým chápáním totalitarismu ale nesouhlasí Giovanni Sartori, který ve svém díle *Teorie demokracie* uvádí názor Karla Loewensteina, podle něhož „nemáme právo označovat určité starověké autokracie jako totalitární, protože *telos* státospolečnosti ... byl akceptovaný bez námitek držiteli moci stejně jako těmi, vůči kterým se moc uplatňovala, a byl tedy hluboko zakořeněný v tradici, která nevyžadovala ideologické zdůvodňování ani nátlak.“¹⁰

Kromě Giovanniho Sartoriho patří mezi autory druhého proudu, kteří „se naopak přiklání k názoru, že totalitarismus je výrazem proměny a vývoje moderní tzv. masové společnosti, tj. společnosti 20. století, která postrádá vnitřní třídní strukturu a přeměňuje jedince na izolované bytosti, jimž chybí vědomí (třídní) sounáležitosti,“¹¹ především Hannah Arendtová a Juan José Linz.¹² Základním argumentem těchto myslitelů, kteří totalitarismus považují za fenomén náležející výhradně do 20. století, je nutnost existence naprosté kontroly společnosti, což je „projev podmíněný moderní technologií a jejím charakterem.“¹³

S myšlenkou úzkého vztahu mezi rozvojem technologie a vývojem společnosti přišla mezi prvními Torontská škola. Její čelní představitelé Marshall McLuhan a Harold M. Innis ve své teorii technologického determinismu¹⁴ uvádějí, že moc je akumulací komunikace. Podle nich je u kořenů veškeré moci technologie, jejíž vývoj je závislý na růstu znalostí. Pro ty je ale nezbytná společenská komunikace. Vývoj ve své obecnosti, především však rozvoj technologický, je tak materiálním základem moci.¹⁵

Jedním z těch, kdo totalitarismus považují za nový fenomén, umožněný vznikem nových technologií, je právě Giovanni Sartori.¹⁶ Patří mezi ty myslitele, kteří „tvrdí, že totalitarismus je projevem a výrazem výlučně moderní masové společnosti. Tato

⁷ Srov. NEUMANN, Franz Leopold. *The Democratic and the Authoritarian State: Essays in Political and Legal Theory*. Glencou : Free Press, 1957. s. 246-247.

⁸ Srov. SARTORI, Giovanni. *Teória demokracie*. s. 196.

⁹ Srov. ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. s. 226.

¹⁰ SARTORI, Giovanni. *Teória demokracie*. s. 195.

¹¹ ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. s. 226.

¹² Srov. ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. s. 226.

¹³ ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. s. 239.

¹⁴ Srov. LILLEKER, Darren G. *Key Concepts in Political Communication*. 1st ed. London : SAGE Publications Ltd., 2006. s. 198.

¹⁵ Srov. BANDYOPADHYAYA, Jayantanuja. International Relations as a Communication System. *International Studies*. [online]. 1975, vol. 14, no. 2 [cit. 2009-02-12], s. 251-275. Dostupný z WWW: <<http://isq.sagepub.com/cgi/reprint/14/3/251>>. s. 254.

¹⁶ Srov. SARTORI, Giovanni. *Teória demokracie*. s. 198.

společnost postrádá vnitřní vazby, třídní struktury, její členové žijí izolované (nikoli pospolitě) životy. Pouze v takové společnosti pak mohou vládcové získat a použít potřebné technologické nástroje k jejímu naprostému ovládnutí. Pouze v (post) moderním světě disponují vládcové s totalitními choutkami technickými nástroji, které jim umožňují proniknout do osobního, intimního života člověka a dělat si nárok na jeho plnou loajalitu, kterou si budou umět vynutit.¹⁷

Zastánci pojetí, že totalitarismus je fenoménem výlučně 20. století, jsou i Friedrich a Brzezinský. Ti ve svém díle *Totalitní diktatura a autokracie* staví do protikladu režimy existující před a po vzniku masové společnosti. V období před jejím vznikem podle nich sice existovaly režimy, které byly blízké dnešnímu chápání totalitarismu, například nejrůznější orientální despotie nebo řecké tyranie, ovšem ty nemohly obsáhnout a ovládnout člověka v jeho celistvosti. To umožnil, společně s technologickým pokrokem, až vznik masové společnosti ve 20. století.¹⁸

„Koncept masové společnosti je jedním z důležitých rysů moderních společností. Člověk se stává atomem, jehož základní charakteristikou je izolovanost od ostatních. V totalitní diktatuře pak tento izolovaný jedinec ztrácí charakteristické rysy občana a stává se „masovým člověkem“, snadno manipulovatelným jedincem bez vlastní vůle a svobody. Ten je pak snadným objektem ideologie a vůdce, není schopen se účinně bránit mocenskému tlaku, neboť izolovanost brání vytvořit si pevnější oporu proti režimu.“¹⁹

V této souvislosti je nutné zmínit Sartoriho připomínku, že je nutné rozlišovat mezi totalitárním myšlením a praktickým totalitarismem.²⁰ Zaměňování těchto dvou fenoménů by nevyvratitelně vedlo ke konfusi, neboť nelze komparovat potencialitu, která dosud nepřešla v akt, s reálně existujícím systémem. Platónův systém nikdy nevznikl, podobně jako Nová Atlantida Bacona, Sluneční stát Campanelly, ani další utopické systémy. Zdali je totalitní myšlení imanentně přítomné v lidských myslích, jak hlásá první proud, je předmětem zkoumání spíše pro psychologii. Protože však nelze mluvit o totalitarismu v intencích myšlenek a úmyslů, budeme jej v této práci chápat jako fenomén 20. století.

Pro správné vymezení totalitarismu je však nezbytné přesně vymezit, co za něj budeme považovat. Za tímto účelem vytvořila řada autorů zabývajících se

¹⁷ BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. s. 24.

¹⁸ Srov. ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. s. 230.

¹⁹ ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. s. 230.

²⁰ Srov. SARTORI, Giovanni. *Teória demokracie*. s. 196.

totalitarismem definiční kritéria a charakteristiky, při jejichž splnění se rozhodli dané konkrétní režimy označit za totalitární.

1.2 Definiční znaky totalitarismu

1.2.1 Friedrich a Brzezinski

Mezi klasické práce pojednávající o totalitarismu patří *Totalitarian Dictatorship and Autocracy* Carla Joachima Friedricha a Zbigniewa Brzezinského, publikovaná v polovině padesátých let minulého století. Přestože byla podrobena tvrdé kritice a sami autoři ji časem revidovali, dosud představuje cenný přínos k diskursu o totalitarismu.

Autoři v ní vymezují šest hlavních rysů totalitních režimů. Carl Joachim Friedrich jich definoval pět. Jsou jimi oficiální ideologie, jediná masová politická strana, monopol na kontrolu všech prostředků ozbrojené moci, kontrola prostředků masové komunikace a systém fyzické a psychologické kontroly společnosti prostřednictvím policie a za užití teroristických postupů. Ve spolupráci s Brzezinským později k pěti charakteristik přidal šestou, a sice centrální řízení a kontrolu ekonomiky.²¹

Sám Brzezinský chápe totalitarismus jako novou formu vládnutí a řadí jej mezi diktatury. Totalitarismus vymezuje jako systém, v němž jsou technologicky pokročilé nástroje politické moci neomezeně řízené centralizovaným elitním hnutím. Záměrem tohoto hnutí je řízení společenské revoluce, jejíž součástí je ideologické chápání člověka. Tato ideologie je hlásána centrální mocí a nepřipouští alternativu.²²

1.2.2 Juan José Linz

Práce Friedricha a Brzezinského se stala základním východiskem pro práci Juana Josého Linze. Ten podle Friedrichovy revize jeho původní práce shrnuje trojici Friedrichových prvků totalitárních režimů v přítomnost totalitní ideologie, existenci strany udržované tajnou policií a vytvoření monopolu na trojici důležitých forem interpersonálního setkávání v masové společnosti. Těmi jsou masová komunikace, prováděcí nástroje a další organizace včetně ekonomických.²³

²¹ Srov. ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. s. 228-229.

²² Srov. LINZ, Juan J. *Totalitarian and Authoritarian regimes*. USA : Lynne Rienner Publishers, 2000. s. 66.

²³ Srov. LINZ, Juan J. *Totalitarian and Authoritarian regimes*. s. 65.

Za totalitární označuje Linz takový režim, v němž existuje monistické, ale nikoli monolitické centrum moci, z něhož veškeré pluralitní instituce či organizace odvozují svou legitimitu. Ty ale nejsou dědictvím pre-totalitního období, nýbrž jsou nově vytvářeny a zprostředkovávány politickým centrem. Dále je v totalitním režimu přítomna exkluzivní, autonomní a do určité míry rozumně zpracovaná ideologie, s níž se identifikuje vládnoucí skupina nebo vůdce a strana sloužící vůdci, a která je základem vytvářených policy. Tato ideologie, jež má hranice, jejichž překročení je trestáno, zároveň legitimizuje vládnoucí moc. Jejím smyslem je poskytnutí nějakého konečného smyslu, například historického, nebo interpretace sociální reality. Dominantní ideologie přesahuje konkrétní program nebo vymezení hranic legitimní politické akce.

Dále je dle Linze v totalitárních režimech povzbuzována, vyžadována, odměňována a zprostředkována účast občanů na politických a společenských úkolech. Občané jsou mobilizováni skrze jedinou stranu a mnoho monopolních sekundárních organizací. Pasivní poslušnost a apatie, ústup do role *ovcí* a *poddaných*, typická pro mnohé autoritativní režimy, je držiteli moci považována za nežádoucí.^{24,25} Je ovšem nutné podotknout, že tato poslední Linzova podmínka je přítomna i v demokratických režimech. Na rozdíl od demokratického systému však mají občané v totalitárním režimu jediný participační kanál a cíl je určován jediným centrem.

Abychom mohli systém označit za totalitární, musí v něm dle Linze být přítomny prvky ideologie, jediné masové strany a jiných mobilizačních organizací a moc koncentrovaná v jednotlivci a jeho spolupracovnících nebo malé skupině, která není odpovědná vyššímu celku a jež nemůže být zbavena moci institucionalizovaným a pokojným způsobem. Tyto prvky musí být v totalitárním systému obsaženy všechny.²⁶ Podle Linze je nicméně důležité, jak jsou tyto tři dimenze propojeny se společností a její strukturou, dějinami a kulturními tradicemi.²⁷

Podobně jako Giovanni Sartori zpochybňuje Linz tezi Hannah Arendtové, že nutnou součástí totalitárních režimů je teror. Totalitární systém může dle Linze být založen na identifikaci velké části populace s vládcem, jejím aktivním působením v jí vedenými politickými organizacemi, které jsou nástroji cílů vládcem, a užitím široké sociální kontroly v relativně uzavřené společnosti, založené na dobrovolném a

²⁴Srov. LINZ, Juan J. *Totalitarian and Authoritarian regimes*. s. 70.

²⁵ Srov. BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. s. 38-39.

²⁶ Srov. LINZ, Juan J. *Totalitarian and Authoritarian regimes*. s. 67.

²⁷ Srov. LINZ, Juan J. *Totalitarian and Authoritarian regimes*. s. 69.

manipulovaném zapojování občanů a souboru odměn a zastrašování. To ovšem za předpokladu, že se vládce může spolehnout na ozbrojené síly. Dochází tak k rušení hranic mezi státem a společností a vzniku naprosté politizace společnosti politickými organizacemi, především stranou a jejími součástmi. Linz si však sám uvědomuje, že je nepravděpodobné, že by napětí mezi státem a společností zmizelo zcela.²⁸

1.2.3 Hannah Arendtová

Přítomnost teroru naopak považuje za klíčový prvek totalitárních režimů německo-americká myslitelka židovského původu Hannah Arendtová. Dle ní je přítomnost teroru vlastní podstatou totalitární vlády.²⁹

Arendtová na totalitarismus nepohlížela výhradně jako na systém. Podle ní je klíčovým prvkem totalitarismu ideologie a snaha státu pronikat do života společnosti a zcela jej ovládnout. Byla to pravděpodobně Arendtové osobní zkušenost s nacistickým Německem, která ji vedla k formulaci dalšího prvku totalitarismu, a sice snaze vládců vytvořit nového člověka. Podle ní není cílem pouhý výkon moci, nýbrž ustanovení nové společnosti tvořené novými jedinci.³⁰ Takový nový člověk však dle Arendtové není svoboden, nýbrž je zcela podřízen státu a straně. K dosažení takových cílů jsou nástroji masová ideologická indoktrinace a teror, nezbytnými podmínkami pak společnost řízená jednou politickou stranou se zbožštělým vůdcem v čele, která vykonává teror a prosazuje ideologii. Masový charakter společnosti pak působí izolaci lidského jedince a jeho vykořeněnost z tradičních společenských struktur. Takový jedinec je proto snáze ovladatelný.³¹

„Kdekoli má totalitarismus absolutní moc, nahradí propagandu indoktrinací a násilí už neužívá tolik k zastrašování lidí (to dělá jen v počátečních fázích, kdy ještě existuje opozice) jako spíš k neustálému dodávání zdání reality svým ideologickým doktrínám a účelovým lžím.“³²

²⁸ Srov. LINZ, Juan J. *Totalitarian and Authoritarian regimes*. s. 66.

²⁹ Srov. ARENDTOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha : Oikoymenh, 1996. s. 476.

³⁰ Bezpochyby dostatečným příkladem je nacistická rasová teorie, stavící na eugenice a darwinismu. K vytvoření ideálního člověka bylo prostředkem například usmrcování postižených, ať už mentálně či fyzicky, rasově méněcenných, nemocných apod. Zatímco v nacistické ideologii tak má nový člověk vzniknout především odstraněním méněcenných ras, v komunistické ideologii má nový člověk vzniknout prostřednictvím odstranění soukromého vlastnictví.

³¹ Srov. BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. s. 37.

³² ARENDTOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. s. 473.

Za klíčový prvek totalitarismu považuje Arendtová propojení strany a státu ve výkonu moci.³³ Absolutním držitelem moci je vůdce,³⁴ mezi nímž „a ovládanými nejsou spolehlivé prostředkující meziúrovně.“³⁵ „Totalitární organizace společnosti nejvíce připomíná strukturu cibule, kde v samém středu dlí v jakémisi prázdném prostoru vůdce. Ať už si počíná jakkoli – ať sjednocuje politický útvar pomocí autoritářské hierarchie či utlačuje poddané jako tyran -, činí tak vždy zevnitř, a nikoli zvnějšku nebo shůry. Všechny velmi různorodé části totalitárního hnutí – frontové organizace, různé profesní společnosti, členstvo strany, stranická byrokracie, elitní formace a policejní skupiny – se k sobě vztahují tak, že každá vytváří v jednom směru fasádu a v druhém centrum, tj. pro jednu vrstvu hraje roli normálního vnějšího světa a pro druhou představuje radikální extremismus. Je velkou výhodou tohoto systému, že i v podmínkách totalitární vlády hnutí poskytuje každé ze svých vrstev zdání normálního světa spolu s vědomím, že se odlišuje a je radikálnější než on. A tak obklopují celé hnutí sympatizanti ve frontových organizacích, jejichž přesvědčení se liší od přesvědčení členů strany pouze intenzitou. A protože postrádají fanatismus a extremismus, vytvářejí před vnějším světem falešnou fasádu normálnosti. Zároveň představují normální svět pro normální totalitární hnutí, jehož členové pak věří, že se jejich přesvědčení liší od přesvědčení ostatních lidí jen stupněm radikality, a nemusí si tudíž nikdy uvědomit, jaká propast dělí jejich svět od světa, který je obklopuje ve skutečnosti. Cibulovitá struktura působí, že systém je organizačně zajištěn proti náporu fakticity reálného světa.“³⁶

1.2.4 Raymond Aron

Podobně jako Arendtová, považuje francouzský myslitel Raymond Aron přítomnost teroru v totalitárních režimech za klíčový. Podle něho „je totalitární panství do značné míry určováno prvkem teroru.“³⁷ Aron rozlišuje pětici základních prvků totalitarismu. Aby bylo možné režim označit za totalitární, je dle něho nezbytné, aby monopol na politickou činnost držela jedna strana. Dále, aby tato monopolní strana byla držitelkou a hlasatelkou autoritativní ideologie. Aby ji mohl šířit, musí stát mít monopol na prostředky přesvědčování a násilí. Komunikační prostředky tak jsou řízeny a ovládnány státem. Zároveň jsou státu podřízeny ekonomické a profesní aktivity a to do té

³³ Srov. ARENDTOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. s. 539.

³⁴ Srov. ARENDTOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. s. 552.

³⁵ ARENDTOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. s. 551.

³⁶ ARENDTOVÁ, Hannah. *Krise kultury: čtyři cvičení v politickém myšlení*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1994. s. 13-14.

³⁷ BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. s. 34.

míry, že se stávají integrální součástí státu. I ony jsou přitom podřízeny jediné ideologii. Posledním klíčovým prvkem je dle Arona policejní a ideologický teror. Za klíčové prvky považuje zejména monopol strany a právě ideologický teror.³⁸ „Fenomén je dokonalý, když jsou všechny tyto prvky spojeny a plně uskutečněny.“³⁹

1.2.5 Giovanni Sartori

Jak už bylo uvedeno výše, Sartori totalitní myšlení, o které se opírali Carr a Talmon, nepovažuje za definiční znak totalitarismu, neboť si uvědomuje, že myšlenka neurčuje systém jako celek. Za vhodnější považoval určení symptomů totalitarismu, jak to učinili Friedrich a Brzezinský, byť se neztotožnil se způsobem, jakým jej tato dvojice vymezila.⁴⁰ Odmítl především jejich poslední⁴¹ bod centrálně řízené ekonomiky. Správně poznamenal, že například nacismus tento prvek nezahrnoval, a tak by mezi totalitárními systémy chyběl. Sartori v charakteristice Friedricha a Brzezinského odmítá také vládní monopol ozbrojených sil, neboť ten je typický i pro demokratické systémy.⁴² Ostatně už Max Weber označil stát za společenství, které si na určitém území nárokuje monopol na legitimní užití fyzického násilí.⁴³ A oficiální ideologie je dle Sartoriho typická i pro autoritativní systémy.⁴⁴

Sartori se na rozdíl od Arona, Arendtové a dalších nedomnívá, že teror je nezbytným prvkem totalitárních režimů. Považuje jej spíše za jejich patologický projev a domnívá se, že uzavřené politické systémy založené na totální indoktrinaci se k teroru mnohdy ani nepotřebují uchýlovat.⁴⁵ „Ale i tak mohou být vrcholy teroru střídavé a dá se říci, že patří k patologii, ne k fyziologii totalitarismu.“⁴⁶ Jeho častou přítomnost v totalitárních režimech však nezpochybňuje. Podle Sartoriho „totalitní režimy zůstávají režimy založenými na strachu, které pracují s enormně vysokými sankcemi a brutálním potlačováním čehokoli, co nelze zvládnout ideologickým přesvědčováním.“⁴⁷ Za hlavní proměnnou však nepovažuje míru donucování, ale jeho dosah. „Čím více je totalitarismus úspěšnější v pronikavosti své všestranné kontroly, tím méně se musí

³⁸ Srov. ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. 2. vyd. Brno : Atlantis, 1993. s. 158.

³⁹ ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. s. 158.

⁴⁰ Srov. ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. s. 233.

⁴¹ A až dodatečně dodaný.

⁴² Srov. SARTORI, Giovanni. *Teória demokracie*. s. 197.

⁴³ Srov. WEBER, Max. *Politika ako povolanie*. 1. vyd. Bratislava : Spektrum, 1990. s. 10.

⁴⁴ Srov. SARTORI, Giovanni. *Teória demokracie*. s. 197.

⁴⁵ Srov. BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. s. 37-38.

⁴⁶ SARTORI, Giovanni. *Teória demokracie*. s. 200.

⁴⁷ SARTORI, Giovanni. *Teória demokracie*. s. 200-201.

uchylovat k holému donucování.“⁴⁸ Čím je tedy režim úspěšnější, tím méně donucovacích prostředků potřebuje používat.⁴⁹

Sartori totalitarismus považoval za fenomén nový, spjatý s moderní technologií, umožňující totální pronikání moci.⁵⁰ Totalitarismus dle něj umožňuje uvěznění společnosti do státu, který proniká a ovládá celý život člověka.⁵¹ K tomu mu jsou nástroji zejména ideologie a ideologizace politiky, kterou Sartori ztotožnil s politickým náboženstvím. „Takže modernost totalitarismu koresponduje s moderností ideologizace, připomínající náboženství.“⁵²

Protože však bylo pro Sartoriho obtížné vymezit totalitarismus jako typ režimu, neboť si byl vědom veškerých nedostatků výčtu charakteristických prvků totalitarismu,⁵³ což lze demonstrovat na jeho kritice Friedricha a Brzezinkého a jejich definičních prvků totalitárních režimů, navrhl, abychom totalitarismus chápali více jako adjektivum. „Z tohoto hlediska mou odpovědí je transformovat totalitarismus jako objektový pojem (designátor systému) na „totalitární“, jako predikát, jako pojem vlastnosti. V takovém případě strukturou je diktatura a jedním z jejích variant (tím nejextrémnějším, ne-li ideálně-typickým) je totalitární diktatura.“⁵⁴

Sartori navrhl vymezení totalitarismu jako ideálního typu, který se nachází na extrémním pólu, na jehož druhém konci je demokracie. Podle něho „žádný stát tak není totalitární nebo demokratický, pouze se více nebo méně blíží ideálnímu typu.“⁵⁵ Jako ideální typ je pojímána „myšlenková konstrukce, kterou si společenští vědci zjednodušují realitu, aby z této konstrukce a dalších předpokladů, které mohou ale i nemusejí korespondovat s realitou, vyvodili určité závěry.“⁵⁶ Takovými konstrukcemi jsou obyčejně koncepty či závěry, které plynou z teorie, ale nemají oporu v empirii. Simulují hypotetický průběh lidského jednání, které není rušeno vnějšími vlivy.⁵⁷ Nespornou výhodou takového pojetí je, že „ideální typ v logickém smyslu je vůči hodnotícímu posuzování zcela indiferentní.“⁵⁸ „Ideální typy se sice opírají o skutečnost,

⁴⁸ SARTORI, Giovanni. *Teória demokracie*. s. 203.

⁴⁹ Srov. ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. s. 235.

⁵⁰ ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. s. 233.

⁵¹ Srov. BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. s. 37-38.

⁵² SARTORI, Giovanni. *Teória demokracie*. s. 199.

⁵³ Srov. SARTORI, Giovanni. *Teória demokracie*. s. 201.

⁵⁴ Srov. SARTORI, Giovanni. *Teória demokracie*. s. 204-205.

⁵⁵ Srov. SARTORI, Giovanni. *Teória demokracie*. s. 202.

⁵⁶ LOUŽEK, Marek. *Max Weber: Život a dílo Weberovské interpretace*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 2005. s. 91.

⁵⁷ Takové jednání je však v čisté formě výjimečné.

⁵⁸ LOUŽEK, Marek. *Max Weber: Život a dílo Weberovské interpretace*. s. 225.

nejsou však přísné realistické, jsou to racionální utopie.“⁵⁹ Mohou tedy obsahovat některé prvky, které v realitě nenacházíme.

Ideální typy nám slouží jako nástroje k uvažování. Reálně existující totalitární systémy se totalitarismu jako ideálnímu typu přibližují, ovšem nikdy se s ideálem neztotožní.⁶⁰ Takto chápe totalitarismus i Robert Dahl. Pro něho je krajní formou státního uspořádání, představující pólový ideál, nemající naplnění v praxi.⁶¹

Ideální typy však mají své limity. Vyzvedávají sice struktury, ovšem nemohou je měřit. Mohou pouze zaznamenávat, nakolik se odchyľují od ideálu.⁶²

1.3 Shrnutí charakteristik totalitárních režimů

Syntéza charakteristik totalitárních režimů je obtížná. Jeho chápání je u jednotlivých myslitelů odlišné a každý vymezuje jiný soubor charakteristik, na jejichž základě totalitarismus a totalitární režimy definuje. V průběhu času své charakteristiky navíc mnozí revidují, případně se vymezují vůči jiným pojetím totalitarismu.

Jak bylo demonstrováno, velké spory existují kolem nutnosti přítomnosti teroru v totalitárních režimech. Zatímco Arendtová a Aron jej považují za nezbytný, Linz a Sartori nikoli. Nezpochybňují jeho možnou přítomnost, ovšem neuvažují o něm jako o nezbytném prvku systému. Sartori navíc odmítá nutnost centrálně řízené ekonomiky,⁶³ kterou naopak Friedrich s Brzezinským a Aronem prosazují. Ostatně, Aron svými charakteristikami totalitárních režimů Friedricha s Brzezinským v podstatě kopíruje.

Při zkoumání jednotlivých pojetí totalitarismu nelze také přehlédnout časový aspekt. Jednotliví myslitelé utvářeli své charakteristiky totalitarismu v rozdílných obdobích. Sartoriho dílo je mnohem pozdější než práce Arendtové, což mu poskytuje možnost odstupu a zkoumání proměn totalitárních režimů v čase. Arendtová ostatně sama píše, že „až dosud známe pouze dvě autentické formy totalitní nadvlády: diktaturu národního socialismu po roce 1938 a diktaturu bolševismu od roku 1930.“⁶⁴ Snad i proto Sartori nevytváří vlastní striktní charakteristiky totalitárních režimů, omezuje se na kritiku charakteristik druhých a uzavírá, že je nutné o totalitárních režimech uvažovat jako o ideálních typech. To je jistě prospěšné už z toho důvodu, že osa demokracie –

⁵⁹ NOVÁK, Miroslav. *Mezi demokracií a totalitarismem: Aronova politická sociologie industriálních společností 20. století*. 1. vyd. Brno : Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, 2007. s. 24.

⁶⁰ Srov. ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. s. 235.

⁶¹ Srov. BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. s. 23.

⁶² Srov. DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. 1. vyd. Praha : Svoboda, 1971. s. 116.

⁶³ Ta je však v totalitárních režimech vždy podřízena ideologii. Za příklad může sloužit arizace židovského majetku nebo vytváření družstev.

⁶⁴ ARENDTOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. s. 568-569.

totalitarismus nám umožňuje umístění režimů podle jejich aproximace k ideálnímu typu. To nás ovšem nezbujuje nutnosti vymezit některá základní kritéria, podle nichž lze režimy na tuto škálu umístit. Že není jednoduché sjednotit charakteristické vlastnosti totalitarismu, si ostatně uvědomuje i Sartori.⁶⁵

Je nepochybné, že přítomnost některého z výše vymezených totalitárních prvků v konkrétním režimu není nezbytně projevem totalitárního režimu. Může svědčit o patologickém jevu existujícím v daném zřízení, nebo se může jednat o přechodný stav.⁶⁶ Nelze označit systém za totalitární pouze na základě splnění některých totalitárních znaků. Podobně však nelze totalitární systém tohoto označení zbavit pouze na základě toho, že některé totalitární znaky nespĺňuje.

Přestože budou vždy poplatné oprávněné kritice, je nicméně nutné některá kritéria totalitarismu definovat. Pro účely této práce, a na základě syntézy charakteristik totalitárních systémů vybraných autorů, bude za totalitární považován takový *politický režim, který prostřednictvím jediného centra moci usiluje vykonávat podle jediné akceptované ideologie absolutní vládu nad jednotlivci*. Tuto definici podporuje i teze, že „totalitářství označuje uvěznění celé společnosti uvnitř státu, zdůrazňuje všudypřítomné pronikání politické nadvlády nad mimopolitickým životem člověka.“⁶⁷

Takové vymezení totalitarismu může být kritizováno jako obecné a limitované, ovšem v zájmu jeho aplikovatelnosti bylo nezbytné jej dostatečně zobecnit a zbavit těch totalitárních charakteristik, které sice většina režimů⁶⁸ obsahuje, ovšem které menšina režimů⁶⁹ nevykazuje, a tak by se ocitla mimo možnost komparace. Sem můžeme zařadit například teror. Jak si uvědomuje Linz, stát může natolik prorůstat společností, být jí akceptován a mít úspěch v její mobilizaci, že nepotřebuje užívat teroru. Narážíme zde také na vágní vymezení slova teror. Je terorem výhradně fyzické násilí? Jistě ne, nelze opomíjet násilí psychické. Ovšem takové může být uplatňováno i režimy demokratickými.⁷⁰ A v jakém okamžiku se Weberův státní monopol na užití násilí zvrhává v teror? Vymezení je zde opět problematické. Můžeme sice hovořit o teroru jako o ideálním typu, ale to nás podobně jako v Sartoriho vymezení totalitarismu nepřiblíží jeho definování. Jako užitečnější se jeví přístup, podle kterého „nemá

⁶⁵ Srov. SARTORI, Giovanni. *Teória demokracie*. s. 201.

⁶⁶ Například stanné právo, válečný stav, období ekonomické transformace nebo jiný.

⁶⁷ DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra, KUNC, Jiří. *O přechodech k demokracii*. 1. vyd. SLON : Praha, 1994. s. 44.

⁶⁸ Jež většina subjektivně vnímá jako totalitární.

⁶⁹ Analogicky většinou subjektivně vnímané jako totalitární.

⁷⁰ Například jako součást vyšetřování.

totalitní moc nic společného se stupněm použitého násilí nebo teroru, ale jejím charakteristickým znakem je trvalá možnost omezovat autonomní akce v kterékoliv oblasti společenského dění.⁷¹ Teror tedy nebude chápán jako nevyhnutelná součást totalitárních režimů.⁷²

Samotná definice totalitárních režimů nicméně představuje značně limitovaný nástroj k chápání a analýze totalitárních režimů, pro jejichž komplexní pojetí není dostačujícím prostředkem a neposouvá nás dostatečně k jeho chápání. Zobecnit tak lze hodnocení, že „neumožňuje vysvětlit vůbec nic. Kontrola politické sféry nad společnostmi a jakýmkoli sociálním pohybem je tak absolutní, že nezbyvá než konstatovat, že je, nebo není. Jakým způsobem se zrodila a v co se může vyvíjet, tento model vůbec nevysvětluje, respektive popírá.“⁷³ Pro zkoumání totalitarismu a jeho pochopení je proto nutné nalézt nástroje, jimiž centrum moci podle akceptované ideologie vykonává absolutní vládu nad jednotlivci.

1.4 Funkční nástroje totalitárních režimů

Naprostá většina myslitelů zkoumajících totalitarismus se primárně soustřeďuje na vymezení totalitarismu prostřednictvím formulace jeho základních charakteristik. Tedy prvků, které jsou v něm nezbytně přítomné. Až sekundárně zkoumají nástroje, jimiž režimy svých cílů dosahují. Ty se samozřejmě mění s měnícími se cíly režimů.⁷⁴ Jiných prostředků užívá režim, který chce vytvořit *nového člověka*, jak o něm mluví Arendtová a jiných režim, kterému jde především o udržení moci a nehledá v ní primárně transcendentální smysl.⁷⁵ Ovšem právě tento cíl je pro každý režim klíčový, neboť ztráta moci brání jakémukoli režimu v realizaci cílů dílčích či konečných.⁷⁶ Primárním zájmem každého režimu je tedy udržet se u moci.

Jak si však režimy svou moc uchovávají? A jakých nástrojů k tomu užívají? Byl to americký politolog českého původu Karl Wolfgang Deutsch, kdo za klíčový prvek řízení a výkonu moci označil komunikaci.⁷⁷ Právě komunikace je dle něho klíčovým

⁷¹ ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. s. 234.

⁷² Srov. LINZ, Juan J. *Totalitarian and Authoritarian regimes*. s. 66-67.

⁷³ DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra, KUNC, Jiří. *O přechodech k demokracii*. s. 41.

⁷⁴ Srov. DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 170.

⁷⁵ Nicméně většina totalitárních režimů takový cíl má. Ať už je to vybudování tisícileté říše, vytvoření beztřídní společnosti nebo jiný.

⁷⁶ Vstup do Evropské unie, zvýšení HDP nebo ustanovení beztřídní společnosti či rozpoutání světové revoluce.

⁷⁷ Srov. LITTLE, Alan. *Reviews of Books and Periodicals / Chronique Bibliographique* : Karl W. Deutsch, *The Nerves of Government, Models of Political Communication and Control*. *Social Science*

nástrojem k udržení moci a politickému řízení. A nezbytnou součástí komunikace je jazyk.

Podobně chápe komunikaci jako klíčový prvek výkonu moci David Easton. Podle něho je získávání relevantních informací nezbytné pro to, aby politický systém jednal. Pokud je v tomto politický systém úspěšný, může se rozvíjet a plnit potřeby společnosti, a udržovat se tak u moci. Pokud je však tok informací v systému přerušen nebo zastaven, pokud jsou informace chybně interpretovány nebo systém na jejich základě činí chybná rozhodnutí, tak degeneruje a zaniká.⁷⁸ Je tak zjevné, že kdo má informace, ten má moc.⁷⁹

Klíčovou roli jazyka v procesu komunikace si uvědomil Paul Studer. Rozeznal, že komunikace je přenosem informace mezi jejím vysílatelem a jejím příjemcem prostřednictvím určitého kódu. Ten musí být pro vysílatele i příjemce srozumitelný. Mluví-li vysílatel informace pouze anglicky a příjemce informace pouze francouzsky, a nemají-li jiných nástrojů k porozumění, je komunikace nemožná. Přístup a kontrola nad jazykem, v kterém probíhá komunikace, je tak klíčem k politické moci ve společnosti. Stát si tedy udržuje moc, kontroluje-li proces komunikace, a konsekventně tedy tehdy, když ovládá jazyk, který je k této komunikaci užíván.^{80,81} Podobně Richard Fagen konstatuje, že koncept moci a vlivu je neoddělitelně spojen s komunikací, neboť ve vztahu moci nebo vlivu musí jednotliví aktéři nutně komunikovat.^{82,83} Neboť jakýkoli vztah je sdílením, které je výměnou. A jakákoli výměna je komunikací.

Information. [online]. 1965, vol. 4, no. 4 [cit. 2009-02-12], s. 197-198. Dostupný z WWW: <<http://ssi.sagepub.com/cgi/reprint/4/4/197>>. s. 198.

⁷⁸ Srov. ŘÍCHOVÁ, Blanka. Politický systém. In CABADA, L., KUBÁT, M. a kol. *Úvod do studia politické vědy*. 1. vyd. Praha : Eurolex Bohemia, 2002. s. 182-183.

⁷⁹ Srov. STUDER, Paul A. From Multidisciplinary to Interdisciplinary Research: Effects of Information Systems on Formal Organizations. *Journal of the American Society for Information Science* [online]. 1972, vol. 23, no. 6 [cit. 2009-02-10], s. 343-352. Dostupný z WWW: <<http://proquest.umi.com/pqdlink?index=8&did=639234661&SrchMode=3&sid=3&Fmt=10&VInst=PROD&VType=PQD&RQT=309&VName=PQD&TS=1238573254&clientId=45145&aid=5>>. s. 347.

⁸⁰ Srov. ROSS, Jeffrey A. Entropy and Violence An Analysis of the Prospects for Revolution in Postindustrial Society. *The American Behavioral Scientist* [online]. 1977, vol. 20, no. 4 [cit. 2009-02-10], s. 457-486. Dostupný z WWW:

<<http://proquest.umi.com/pqdlink?index=15&did=732604041&SrchMode=3&sid=4&Fmt=10&VInst=PROD&VType=PQD&RQT=309&VName=PQD&TS=1238573362&clientId=45145&aid=6>>. s. 463.

⁸¹ Souvislost s rozdílností v národních jazycích není nezbytně jediná. Může souviset i s nejasným vztahem mezi označujícím a označovaným v Saussurově sémiotickém pojetí jazyka. Tato manipulace navíc nemusí být nutně režimní, nýbrž i ideová, diplomatická, akademická či jiná. V různých časových obdobích například používáme pro příslušníky jednoho etnika či rasy různá označení. V USA tak byli příslušníci černé rasy postupně označováni například jako „negger“, „black“, „afro-american“ nebo „colored“. Hrozí tak zmatení, neporozumění a krach komunikace. Podobné riziko hrozí také u dvojsmyslů, diplomatických vyjádření a jiných srovnatelných komunikačních událostí.

⁸² Tato komunikace nicméně nemusí být nezbytně verbální.

Vztah mezi mocí a komunikací ve své práci *Nervy vlády* nejkompexněji rozvinul Karl Wolfgang Deutsch. V následující části této práce bude ve stručnosti představena jeho teorie komunikace, která chápe komunikaci jako klíčový nástroj jakéhokoli režimu, ne pouze totalitárního, k udržení moci.

2 Teorie komunikace Karla Wolfganga Deutsche⁸⁴

Základním východiskem Deutschovy teorie komunikace je teze, že proces vládnutí a politiku je třeba chápat více jako problematiku řízení a méně jako problematiku moci. Tím do svého zkoumání zahrnul kybernetický aspekt, neboť začal politiku vnímat procesuálně a komunikaci jako funkci mající vztah k tomuto procesu, neboť řízení je dle Deutsche primárně záležitostí komunikace.⁸⁵ Východisky jeho teorie se kromě kybernetiky Norberta Wienera stala především systémová teorie Davida Eastona a strukturně-funkcionální analýza Gabriela A. Almonda.

Deutsch chápal politický systém jako organizaci, která je protknuta sítí kanálů, jež přenášejí informace. Propojením komunikace a politických systémů umožnil nahlížet na politický systém jako na organizaci, která je bytostně závislá na informacích z okolí, neboť na jejich základě vytváří rozhodnutí nezbytná pro svou funkčnost. Proto tento pohled vnímá politický systém primárně jako rozhodovací a kontrolní systém, který je závislý na proudění a výměně informací, z jejichž vyhodnocování vznikají rozhodnutí nutná pro existenci systému.

2.1 Východiska teorie komunikace

Základní inspirací při formulaci teorie komunikace se Deutschovi stal kybernetik a matematik Norbert Wiener. Ten ve 40. letech 20. století představil kybernetiku jako vědu zkoumající samořídící a samoregulační systémy, komunikaci a nástroje kontroly.⁸⁶

---

⁸³ Srov. FAGEN, Richard R. *Politics and Communication*. 2nd printing. Boston : Little, Brown and Company, c1966. s. 5.

⁸⁴ Tato kapitola primárně čerpá z dřívější autorovy práce. Pro lepší pochopení viz VÁŇA, Tomáš. *Role komunikace v politickém systému v pojetí Karla Wolfganga Deutsche*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut politologických studií, 2009. 100 s. Vedoucí bakalářské práce Doc. PhDr. Blanka Řichová, CSc.

⁸⁵ Srov. LITTLE, Alan. Reviews of Books and Periodicals / Chronique Bibliographique : Karl W. Deutsch, *The Nerves of Government, Models of Political Communication and Control*. *Social Science Information*. s. 198.

⁸⁶ Srov. DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 152.

Kybernetika se zabývá uzavřenými systémy, které ve svém prostředí jednají prostřednictvím neustálého proudění informací.⁸⁷

Základní Wienerovou myšlenkou bylo, že se „každý organismus udržuje pohromadě tím, že má prostředky pro získávání, používání, zachovávání a odevzdávání informací.“⁸⁸ Opakem informace je entropie,⁸⁹ která je stupněm statistické nejistoty v daném komunikačním kontextu předcházející faktu.⁹⁰ Entropie je tedy negací informace.⁹¹ Ve Schrödingerově pojetí, podporované biologem Tomem Stonierem, je informace ekvivalentem negativní entropie.⁹² A protože se podle druhého zákona termodynamiky celková hladina entropie v uzavřeném systému v průběhu času zvyšuje a míra informovanosti tedy snižuje,⁹³ je pro přežití systému nutné, aby docházelo k neustálému toku a obnovování informací. K tomu dochází skrze zpětnou vazbu, která toto proudění informací zajišťuje.⁹⁴ Tato Wienerem vytvořená teorie zpětné vazby,⁹⁵ kterou definoval jako řetězec přenosu a vracení informací,⁹⁶ je pro funkčnost a přežití systémů nezbytná. Stala se zásadní inspirací pro práci Karla Wolfganga Deutsche⁹⁷ v jeho aplikaci kybernetiky na politiku.^{98,99}

⁸⁷ Srov. BOUSQUET, Antoine. Cybernetizing the American war machine : science and computers in the Cold War. *Cold War History*. [online]. 2008, vol. 8, no. 1 [cit. 2009-02-11], s. 77-102. Dostupný z WWW: <<http://search.epnet.com/login.aspx?direct=true&db=f5h&an=28389596>>. s. 82.

⁸⁸ WIENER, Norbert. *Kybernetika : Neboli řízení a sdělování v živých organismech a strojích*. 1. vyd. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1960. s. 144.

⁸⁹ Srov. WIENER, Norbert. *Kybernetika : Neboli řízení a sdělování v živých organismech a strojích*. s. 14-15.

⁹⁰ Srov. CORNING, Peter A. Control Information Theory : The ‘Missing Link’ in the Science of Cybernetics. *Systems Research and Behavioral Science*. [online]. 2007, vol. 24 [cit. 2009-02-11], s. 297-311. Dostupný z WWW:

<<http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=bth&AN=26041635&site=ehost-live>>. s. 299.

⁹¹ Srov. WIENER, Norbert. *Kybernetika : Neboli řízení a sdělování v živých organismech a strojích*. s. 14-15.

⁹² Srov. CORNING, Peter A. Control Information Theory : The ‘Missing Link’ in the Science of Cybernetics. *Systems Research and Behavioral Science*. s. 300.

⁹³ Tuto závislost lze v teorii her připodobnit ke hře s nulovým součtem.

⁹⁴ Například ve formě paměťových jednotek obsahujících informace.

⁹⁵ Srov. REINHOLD, Martin. The Organizational Complex : Cybernetics, Space, Discourse. *Assemblage* [online]. 1998, no. 37 [cit. 2009-02-13], s. 102-127. Dostupný z WWW: <<http://www.jstor.org/stable/3171358>>. s. 110.

⁹⁶ Srov. WIENER, Norbert. *Kybernetika : Neboli řízení a sdělování v živých organismech a strojích*. s. 91.

⁹⁷ Srov. BEHRINGER, Wolfgang. Communications Revolutions : A Historiographical Concept. *German History*. [online]. c2006, vol. 24, no.3 [cit. 2009-02-11], s. 333-374. Dostupný z WWW: <<http://proquest.umi.com/pqdlink?index=2&did=1075342071&SrchMode=3&sid=1&Fmt=6&VInst=PROD&VType=PQD&RQT=309&VName=PQD&TS=1238576034&clientId=45145&aid=1>>. s. 335.

⁹⁸ Srov. MERRITT, Richard L., RUSSETT, Bruce M., DAHL, Robert A. Karl Wolfgang Deutsch : July 21, 1912 – November 1, 1992. *Biographical Memoirs* [online]. 2001, vol. 80 [cit. 2009-04-01], s. 1-22. Dostupný z WWW: <http://www.nasonline.org/site/PageServer?pagename=MEMOIRS_D>.

⁹⁹ Srov. FIALA, Petr. *Německá politologie*. 1. vyd. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 1995. 206.

Wiener usoudil, že komunikace má potenciál regulovat chování jak živých organismů, tak strojů. Položil tak základ myšlenky, že kontrolou informací mohou být regulovány sociální nerovnosti ve společnosti.¹⁰⁰ Ty chápal jako projevy komunikačních nerovností.¹⁰¹ Wiener si však byl vědom omezenosti své práce, která se zabývala primárně přírodními a technickými procesy¹⁰² a varoval před aplikací kybernetických závěrů na společnost, která je radikálně odlišná od mechanických strojů.¹⁰³

Deutsch však tyto výhrady nereflektoval a Wienerovu myšlenku aplikoval na společnost a na politiku. Ukázal, že bez zpětné vazby a vzájemné závislosti a komunikace nelze uspokojivě vysvětlit chování systémů při jejich poškození nebo procesech regulace. Padlo tak lineární chápání procesů probíhajících v organismech a začaly být chápány jako systémy a vzájemně propojené subsystémy. Deutsch však nebyl ojedinelý, přínos kybernetiky pro společenské vědy byl patrný v mnoha jejích vědních disciplínách.¹⁰⁴

S novým pojetím společnosti, chápajícím ji, i díky kybernetice, jako systém, přišel mezi prvními Talcott Parsons. Jeho obecná teorie akce chápala společnost jako systém a politiku jako jeden ze subsystémů společnosti.¹⁰⁵ V relacích s kybernetikou tak lze v tomto pojetí chápat politický systém jako kybernetický aspekt, nebo subsystém, jakékoli společensky organizované skupiny, vykonávající nebo usilující se vykonávat kontrolu nad kybernetickými subsystémy, stejně jako nad procesy výkonu kontroly.¹⁰⁶ Tím společnost disponuje mechanismy, které zajišťují její samoregulaci. Vytváří tak například instituce, které řeší ty jevy ve společnosti,¹⁰⁷ které ohrožují její rovnováhu,

---

¹⁰⁰ Srov. REINHOLD, Martin. *The Organizational Complex : Cybernetics, Space, Discourse. Assemblage.* s. 112.

¹⁰¹ Srov. REINHOLD, Martin. *The Organizational Complex : Cybernetics, Space, Discourse. Assemblage.* s. 103.

¹⁰² Srov. WIENER, Norbert. *Kybernetika : Neboli řízení a sdělování v živých organismech a strojích.* s. 146-147.

¹⁰³ Srov. REINHOLD, Martin. *The Organizational Complex : Cybernetics, Space, Discourse. Assemblage.* s. 103.

¹⁰⁴ Především v sociologii, ale také v psychologii a dalších.

¹⁰⁵ Srov. SPENCER, Metta. *Foundations of Modern Sociology.* 5. vyd. Scarborough Ontario : Prentice-Hall Canada Inc., 1990. s. 17.

¹⁰⁶ Srov. CORNING, Peter A. Synergy, Cybernetics and the Evolution of Politics. *International Political Science Review.* [online]. 1996, vol. 17, no. 1 [cit. 2009-02-12], s. 91-119. Dostupný z WWW: <<http://ips.sagepub.com/cgi/reprint/17/1/91>>. s. 105.

¹⁰⁷ Například narkomanií, kriminalitu, rozpad rodin, a další.

nebo existenci.¹⁰⁸ Tento koncept je opět založen na existenci zpětné vazby, jejímž prostřednictvím systém vykonává samoregulaci.¹⁰⁹

Systémovou teorii prosadil v politické vědě David Easton.¹¹⁰ Umožnila nahlížet na svět jako na organizaci, která má svou vnitřní jednotu a jejíž jednotlivé součásti jsou propojeny.¹¹¹ Easton chápe politický systém jako prostředí, v němž jsou určité vstupy přeměňovány ve výstupy¹¹² a kde zpětná vazba reguluje systém, aby byl životaschopný.¹¹³ K tomu je dle Parsonse zapotřebí i udržování rovnovážného stavu systému, který posiluje jeho sebezáchovné proudy.¹¹⁴ Protože každý systém ke své funkčnosti a existenci potřebuje získávat informace o reakcích okolí na své výstupy, užívá i Easton konceptu zpětné vazby. Ta „politickému systému poskytuje zprávy a údaje o tom, jak bylo jeho rozhodnutí týkající se konkrétních vstupů přijato členy společnosti či jinými politickými systémy, resp. společnostmi.“¹¹⁵ Systém ovlivňuje své okolí a zároveň je jím ovlivňován. Okolí ovlivňuje svými výstupy a sám je ovlivňován vstupy, které z něho přicházejí.¹¹⁶ Dle Eastona jsou proto pro politický systém rozhodující „vztahy mezi institucemi, respektive členy společnosti, kteří se na politických procesech podílejí.“¹¹⁷

Posledním zásadním východiskem teorie komunikace byla strukturálně funkcionální analýza Gabriela Almonda. Ten Eastonovu systémovou teorii kritizoval jako příliš obecnou a omezeně aplikovatelnou.¹¹⁸ Jako řešení nabídl strukturně-funkcionální přístup,¹¹⁹ který definuje politický systém prostřednictvím funkcí, které plní,¹²⁰ a vymezuje jej rozsahem, vzájemnou závislostí a hranicemi.¹²¹ Má-li jakýkoli

¹⁰⁸ Srov. SPENCER, Metta. *Foundations of Modern Sociology*. s. 17.

¹⁰⁹ Srov. WIENER, Norbert. *Kybernetika : Neboli řízení a sdělování v živých organismech a strojích*, s. 91.

¹¹⁰ Srov. ŘÍCHOVÁ, Blanka. Politický systém. In CABADA, L., KUBÁT, M. a kol. *Úvod do studia politické vědy*. s. 182.

¹¹¹ Srov. ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. s. 45.

¹¹² Srov. EASTON, David. *A Framework for Political Analysis*. Chicago : University of Chicago Press, 1979. s. 112.

¹¹³ Srov. EASTON, David. *A Framework for Political Analysis*. s. 128.

¹¹⁴ Srov. ŘÍCHOVÁ, Blanka. Politický systém. In CABADA, L., KUBÁT, M. a kol. *Úvod do studia politické vědy*. s. 182.

¹¹⁵ ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. s. 57-58.

¹¹⁶ Srov. AMSTUTZ, Mark R. *An Introduction to Political Science : The Management of Conflict*. 1st ed. Glenview : Scott, Foresman and Company, c1982. s. 49-51.

¹¹⁷ ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. s. 52.

¹¹⁸ Srov. ŘÍCHOVÁ, Blanka. Politický systém. In CABADA, L., KUBÁT, M. a kol. *Úvod do studia politické vědy*. s. 188-189.

¹¹⁹ Srov. ŘÍCHOVÁ, Blanka. Politický systém. In CABADA, L., KUBÁT, M. a kol. *Úvod do studia politické vědy*. s. 188-189.

¹²⁰ Srov. ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. s. 81.

¹²¹ Srov. ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. s. 63-64.

system přežit a plnit svou funkci, musí dle Almonda plnit určité funkce, které jsou stejné pro všechny systémy.¹²² A sice funkce vstupu, výstupu a funkce zpětnovazební, v obecném pojetí komunikaci.¹²³ Jako vstupy vymezil Almond politickou socializaci a rekrutaci, artikulaci a agregaci zájmů a politickou komunikaci.¹²⁴ Jako výstupy definoval, inspirován Davidem Eastonem, tvorbu pravidel, jejich aplikaci a posuzování.¹²⁵ Tedy tvorbu, přijímání a kontrolu dodržování norem, jimiž se společnost řídí.¹²⁶ Podle Almonda jsou politická socializace a rekrutace, artikulace zájmů a agregace zájmů prováděny skrze politickou komunikaci.¹²⁷

Strukturně-funkcionální analýza především umožnila diverzifikaci politických institucí a funkcí a jejich separátní analýzu. Almond tak umožnil komparovat politické systémy podle kritérií předpokládaného ovlivňování odpovídajících funkcí ze strany konkrétních struktur.¹²⁸

Deutsch ji chápal jako přístup, který „zahrnuje v podstatě vzájemně spojený sled podobných kroků: Především se stanoví určité funkční potřeby organismů, potřeby, které musí být uspokojeny, jestliže má organismus přežít nebo působit s nějakým stupněm efektivnosti. Za druhé je tu podrobný a konkrétní popis zařízení (struktur a procesů), jimiž se tyto potřeby typicky uspokojují v „normálních“ případech. Za třetí je pozorovatel veden k potřebě objevit kompenzační mechanismy (existují-li), které vykonávají onu nezbytnou funkci, když některé z typických mechanismů pro uspokojování těchto potřeb jsou zničeny nebo shledány jako nedostatečně fungující. Za čtvrté – a to je obsaženo ve všem předchozím – existuje detailní popis struktury, pro kterou platí funkční potřeby, stejně jako podrobný popis zařízení, skrze které je tato funkce plněna.“¹²⁹

¹²² Srov. ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. s. 82.

¹²³ Srov. ŘÍCHOVÁ, Blanka. Politický systém. In CABADA, L., KUBÁT, M. a kol. *Úvod do studia politické vědy*. s. 188-189.

¹²⁴ Srov. DECHERT, Charles R. Positive Feedback in Political and International Systems. *The American Behavioral Scientist* [online]. 1966, vol. 9, no. 7 [cit. 2009-02-10], s. 8-14. Dostupný z WWW: <<http://proquest.umi.com/pqdlink?index=8&did=725013681&SrchMode=3&sid=7&Fmt=10&VInst=PROD&VType=PQD&RQT=309&VName=PQD&TS=1238573746&clientId=45145&aid=10>>. s. 9.

¹²⁵ Srov. DECHERT, Charles R. Positive Feedback in Political and International Systems. *The American Behavioral Scientist*. s. 9.

¹²⁶ Srov. ALMOND, Gabriel Abraham. *The Politics of the Developing Areas*. Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 1960. s. 16-17.

¹²⁷ Srov. ALMOND, Gabriel Abraham. *The American People and Foreign Policy*. New York : Frederick A. Praeger, Inc., 1960. s. 141.

¹²⁸ Srov. ŘÍCHOVÁ, Blanka. Politický systém. In CABADA, L., KUBÁT, M. a kol. *Úvod do studia politické vědy*. s. 188-189.

¹²⁹ DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 117-118.

2.2 Teorie komunikace

Vycházejí z výše popsaných východisek, chápal Deutsch každý politický systém¹³⁰ jako samočinně se řídící soustavou. Tedy jako kybernetický prvek, který na základě odpovídajícího stupně své organizace, schopnosti komunikace a schopnosti řízení dokáže samočinně modifikovat své jednání. Tedy takový, který se dokáže učit. Klíčovou je zde přítomnost zpětné vazby, bez níž samoregulace není možná.¹³¹

Deutsch pojem zpětné vazby využil k prosazení náhledu na proces vládnutí jako na problematiku řízení.¹³² Chápe ji jako komunikační síť, která se aktivizuje a začíná pracovat při vstupu informace do systému a výsledky své činnosti zpracovává v novou informaci, na jejímž základě mění své budoucí chování.¹³³

Podobně jako zpětnovazební procesy fungují v lidské nervové soustavě,¹³⁴ fungují dle Deutsche i v politických systémech: „Vlády nebo politické organizace vedle toho, že vyhledávají cíle, se budou asi snažit udržovat určité stavy záležitostí, o kterých soudí, že jsou žádoucí, jako je prosperita v hospodářství nebo pokojnost v politice. Přitom musí dostávat informaci týkající se rozsahu a míry poruch, aby řídily velikost a rychlost svých protipatření. Jestliže reagují příliš slabě nebo příliš pozdě, nezastaví poruchu. Jestliže reagují příliš silně nebo příliš brzy, přestřelí cíl a samy vyvolají poruchu v opačném směru.“¹³⁵ Proto jsou, jak stanovil již Norbert Wiener, klíčovým prvkem každého systému informace. Informaci Deutsch chápe jako uspořádaný vztah mezi událostmi, které jsou dány do určitého vzoru.¹³⁶ Jeho materialistické chápání informace nejenže znamená, že ji lze vytvořit, přenášet i ničit, ale dá se i zaznamenávat, kvantifikovat a analyzovat.¹³⁷ Její uchování, které označujeme jako paměť, je rovněž fyzickým procesem.¹³⁸ Informace ale sama o sobě není aktérem. Potřebuje uživatele.

¹³⁰ Jako každý jiný kybernetický systém.

¹³¹ Srov. DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 157-158.

¹³² Srov. BOUSQUET, Antoine. *Cyberneticizing the American war machine : science and computers in the Cold War*. *Cold War History*. s. 81.

¹³³ Srov. DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 166.

¹³⁴ Srov. DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 167.

¹³⁵ DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 278.

¹³⁶ Srov. MOWLANA, Hamid. The myths and realities of the “information age”: A conceptual framework for theory and policy. *Telematics and Informatics* [online]. 1984, vol. 1, is. 4 [cit. 2009-02-12], s. 427-438. Dostupný z WWW: <http://www.sciencedirect.com/science?_ob=PdfDownloadURL&_uokey=B6V1H-4HM8JWW-8&_tockey=%23toc%235675%231984%23999989995%23611492%23FLP%23&_orig=browse&_acct=C000053052&_version=1&_userid=1490772&md5=a42cb40f1089e697d3242cb93c384bc2>. s. 433.

¹³⁷ Srov. DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 161-162.

¹³⁸ Srov. DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 163.

Koncept informace je tedy funkčně oddělen od procesu užívání kontroly a pro její užití je nezbytný kybernetický kontrolní proces, například politický systém.¹³⁹

Informace je přenášena komunikačními kanály, které jsou sledy procesů zajišťujících, že se informace dostane od vysílatele k příjemci. Jsou tím výkonnější, čím je přenesená informace shodnější se vstupní informací.¹⁴⁰ Čím efektivnější je tento informační přenos, tím je politický systém stabilnější.¹⁴¹ Deutsch zde vychází z klasického přenosového modelu komunikace vytvořeného Shannonem a Weaverem, kteří jej zformulovali jako sled informačního zdroje, vysílače, kanálu, příjemce a cíle.¹⁴²

Každá komunikačním kanálem přenesená informace musí být přijata nějakým příjemcem a následně dekodována. Například televizní signál nese informaci „v tom smyslu, aby něco určitého zobrazil.“¹⁴³ Aby však příjemce mohl informaci přijmout, je nezbytné, aby byly „některé části přijímacího systému ve stavu vysoce nestálé rovnováhy, takže ono velmi malé množství energie nesoucí signál postačí k započetí mnohem většího procesu změny.“¹⁴⁴ Nemá-li totiž příjemce tuto nerovnováhu, informace nevyvolá žádnou změnu a zůstane bez účinku.¹⁴⁵

Dle Norberta Wienera je pro systém nezbytné, aby se dokázal po vyrušení z klidu vrátit zpět do rovnováhy. S pojmem rovnováhy operuje klasický mechanistický model,¹⁴⁶ kdy je systém opakovaně vrácen do rovnováhy poté, co je z ní vnějšími vstupy vyveden. Deutsch ale odmítá teorii rovnováhy, protože se omezuje na popis stálých stavů a kybernetika, z níž Deutsch vychází, naopak staví na dynamice, změně stavů a měnících se vstupech.¹⁴⁷ Kde je rovnováha, tam není možná změna a tedy ani vývoj a růst.¹⁴⁸ Proto Deutsch prosazuje model založený na zpětné vazbě,¹⁴⁹ neboť

¹³⁹ Srov. CORNING, Peter A. Control Information Theory : The ‘Missing Link’ in the Science of Cybernetics. *Systems Research and Behavioral Science*. s. 301.

¹⁴⁰ Srov. DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 238.

¹⁴¹ Srov. SVOBODOVÁ, Hana. Politická komunikace, její nástroje a důsledky. *Slovenská politologická revue* [online]. 2005, roč. 2 [cit. 2009-02-10], s. 1-21. Dostupný z WWW: <<http://www.ucm.sk/revue/index.php?cat=view&year=2005&edition=2>>. s. 7.

¹⁴² Srov. JIRÁK, Jan, KÖPPLOVÁ, Barbara. *Média a společnost*. 1. vyd. Praha : Portál, 2003. s. 48.

¹⁴³ PEREGRIN, Jaroslav. *Filosofie a jazyk*. Praha : Triton, 2003. bod. 72.

¹⁴⁴ DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 235.

¹⁴⁵ Toto lze aplikovat i na politiku. Je-li politický systém v nestálé rovnováze, přichází informace jej mohou z rovnováhy vyvést, a to k rozhodnutím vedoucím jak k jeho rozvoji, tak k jeho zániku. Zakonzervovaný systém, u něhož informace nevyvolávají změny, je odsouzen ke stagnaci či degeneraci, v důsledku neschopnosti reakce na vývoj, například časový, technologický, či jiný.

¹⁴⁶ Srov. LASSWELL, Harold Dwight. *World Politics and Personal Insecurity*. 1st ed. New York : McGraw-Hill Book Company, Inc., 1935. s. 5.

¹⁴⁷ Srov. DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 167-169.

¹⁴⁸ Absenci růstu, vyplývající z neustálého navracení se do rovnovážného stavu po vybuzení ze stability, lze v aplikaci na politické systémy ukázat například na ideologicky zakonzervovaných režimech.

dynamika zajišťující rozvoj politického systému je jediným možným způsobem uchování jeho existence. Neustálé navracení se do rovnovážného stavu je z hlediska přežití systému nebezpečné. V této kritice jej později podpořil zejména David Easton.¹⁵⁰

Ne každá informace je ale pro systém stejně důležitá a jejich nadbytek může být pro systém i zátěží, neboť pokud je politický systém informacemi přetížen, je omezena jeho funkčnost.¹⁵¹ Proto je pro něj nezbytné přijímané informace selektovat. O upřednostnění, upozadění či odmítnutí informace rozhoduje její hodnota. Tou je „opakující se preference pro určitou kategorii zpráv nebo údajů, která se má přijímat, přenášet nebo být základem jednání přednostně před jinými.“¹⁵² Zdroj opakovaně přinášející takové informace dostává přednost před jinými zdroji,¹⁵³ neboť si tím vytváří autoritu.¹⁵⁴ Hodnotu informací, bez níž, a jejich hierarchie, nemůže politika existovat,¹⁵⁵ ale lze vymezit pouze v rámci konkrétního systému, nikoli obecně.¹⁵⁶

Informace procházející politickým systémem dělí Deutsch na prvotní a druhotné. Prvotními jsou ty, které do systému vstupují následkem interakce systému s jeho okolím. Druhotnými jsou ty, které o prvotních zprávách¹⁵⁷ informují. Označují změny, které v systému proběhly a tím ovlivňují jeho následné chování. Soubor vnitřních zpětných vazeb těchto druhotných zpráv ovlivňujících systém označuje Deutsch jako *vědomí*. To spočívá jak v informování o změnách v systému, tak v procesech vytváření druhotných informací odvozených z prvotních, a v interakci dvou nebo více takových druhotných zpráv.^{158,159} Druhotné symboly, díky tomu, že do systému přinášejí řád,

---

Ideologicky zakonzervované systémy rezignují na vývoj a na změnu, neboť se obávají, že jakákoli odchylka od dominantní ideologie by vedla k zániku režimu. Za příklad lze považovat například Korejskou lidově demokratickou republiku. Důsledné lpění na marxistické doktríně a vůdcovský kult brání tomuto režimu v komplexním vývoji a rozvoji. Neboť jakoukoli inovaci, růst, vývoj či jiné vybudění ze stability tvrdě potlačují a vracejí systém do konzervující rovnováhy.

¹⁴⁹ DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 280.

¹⁵⁰ Srov. EASTON, David. *A System Analysis of Political Life*. New York : John Wiley & Sons, Inc., 1965. s. 19-20.

¹⁵¹ Přetížením rozumíme situaci, kdy komunikační kanál nemá kapacitu v zamýšleném časovém úseku uspokojivě přenést kompletní množinu vysílaných zpráv.

¹⁵² DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 271.

¹⁵³ Zdroji mohou být v politickém systému agenti tajné služby, referenční země, hodnověrní informátoři, nebo jiné.

¹⁵⁴ Obecně lze autoritou rozumět vlastnost, která svému nositeli zaručuje přednost před jejím nenesitelem. Lze ji však i ztratit.

¹⁵⁵ Srov. DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 273.

¹⁵⁶ Srov. LASSWELL, Harold Dwight. *Psychopathology and Politics*. 3rd ed. Chicago : The University of Chicago Press, 1934. s. 201.

¹⁵⁷ Tedy o změnách stavu části systému.

¹⁵⁸ Srov. DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 178.

¹⁵⁹ Prvotní zprávou je například email. Pokud je důležitý, tak si jej označíme druhotným symbolem, například štítkem, a tak se orientujeme v poště. Tento druhotný symbol je informací, neboť nám

umožňují rozhodování při velkém množství informací. Protože každé zařízení nesoucí informace má omezenou kapacitu, druhotné symboly nám na základě abstrakce umožňují najednou využívat velké množství informací odvozených z dat prvotních. Po jejich rekombinaci se na jejich základě vytváří aplikovatelná rozhodnutí. Pro tento vědomí užívající rozhodovací proces je však životně důležité, aby druhotné symboly správně reprezentovaly informace prvotní. V opačném případě roste riziko špatných rozhodnutí opomenutím nejdůležitějších položek prvotních informací a nadhodnocením těch irelevantních.^{160,161}

Tento proces úpravy prvotních dat na druhotné informace představuje silný mocenský nástroj. Kdo drží v moci jak komunikační kanály, tak proces tohoto *zdruhotňování*,¹⁶² kontroluje proces interpretace prvotních dat.^{163,164} Tato moc je natolik velká, že mezi základní prvky demokratických systémů je obvykle řazena svoboda slova, absence cenzury a nezasahování státních složek do procesu vytváření zpráv. Informační přenosy, rozhodování o informacích, které budou publiku poskytnuty a které nikoli, v jaké formě a v jaké interpretaci, formuje vědomí a postoje jednotlivců. Možnost, že by tato moc byla v rukou výhradně státních institucí, je nebezpečná, což dokládají příklady minulých i současných autoritativních a totalitárních režimů.

Proudění informací je nezbytné pro proces *učení*, který je pro existenci politického systému nezbytný. *Učení* funguje na základě zpětné vazby a přenosu informací. Aby se systém učil a tím se vyvíjel, nestagnoval, reagoval na vstupy a výstupy z okolí a tím si udržoval svou životnost, musí být vybuzován z rovnovážného stavu. Toto vybuzování se děje na základě přijetí informace. Ta obvykle pochází z okolí systému, ovšem u komplexnějších systémů může vzniknout i rekombinací informací uložených v paměti.¹⁶⁵

Když je systém vyveden z rovnováhy a nehledá její nabytí v její původní formě, je nucen definovat si cíl. A právě proces dosahování tohoto nového cíle, prostřednictvím zpětné vazby, nazývá Deutsch učením. Toto učení spočívá

---

upřesňuje informaci prvotní. Ta pouze přinesla informaci do systému. Druhotná informace ji pak zpřesnila.

¹⁶⁰ Srov. DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 298-299.

¹⁶¹ Pokud odpovědná osoba neopatří tajný materiál razítkem „tajné“, které je druhotným symbolem označujícím, že jej může číst pouze osoba mající odpovídající bezpečnostní prověrku, hrozí, že se dostane do rukou neoprávněné osoby.

¹⁶² Vytváření vědomí.

¹⁶³ Srov. DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 299-300.

¹⁶⁴ Tuto moc obvykle drží mediální organizace, které jsou proto označovány za čtvrtou moc ve státě.

¹⁶⁵ Srov. DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 254-255.

v přizpůsobování reakcí systému takovým způsobem, aby došlo k novému vnitřnímu systémovému uspořádání. Systém jako takový se učí, pokud se jeho cíle, na základě nového vnitřního uspořádání, vztahují k okolnímu světu. Pokud to jeho nové vnitřní uspořádání neumožňuje, proces končí sebezničením.¹⁶⁶

Aby se ale systém mohl učit, musí mít vůli, kterou Deutsch chápe jako soubor rozhodnutí plynoucích z minulosti systému, při paralelním zadržování informací z přítomnosti či budoucnosti systému, která jsou s těmito rozhodnutími neslučitelná. Má-li politický systém učinit nějaké rozhodnutí, čerpá ze své paměti, přijímá informace ve formě vstupů a podnětů ze svého okolí, vyhodnocuje tyto informace, a na jejich základě se rozhoduje. Vytvoření takového rozhodnutí je vyjádřením vůle systému. Následně je tok dalších informací plynoucích do systému zastaven, aby nemohl vůli vytvořené rozhodnutí ovlivnit či změnit. Toto zabránění toku informací je nezbytné, neboť neustávající zvažování všech příchozích informací by systémem bránilo v rozhodnutí se. Taková paralyzace rozhodovacího systému by systém učinila neúčinným a degenerujícím, neschopným reagovat na vývoj a vstupy z okolí.¹⁶⁷ Rozhodnutí je tedy bod, od kterého „kumulativní výsledek kombinací minulých informací začíná účinně bránit přenosu údajů mu odporujících.“¹⁶⁸

Posledním konceptem zásadním pro pochopení teorie komunikace je *mysl*. Ta je označením pro kategorii procesů probíhajících v systémech a mezi nimi, jež jsou spojeny některými společnými charakteristikami, různícími se v rámci různých *myslí*.¹⁶⁹ Tak Deutsch vysvětluje existenci pojítek mezi systémy, jež jim brání, aby vystupovaly jako samostatné a bez relací vůči jiným systémům. Tento fyzický proces komunikace závisí na hmotných zařízeních, komunikačních kanálech a dalších prvcích, které jsou jednoduššího řádu, než samotná *mysl*. Ta je závislá na jejich konfiguraci, samotné prvky však mohou být nahrazeny.¹⁷⁰ *Mysl* je vzorem v rámci této konfigurace.^{171,172}

¹⁶⁶ Srov. DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 170-172.

¹⁶⁷ Srov. DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 186-189.

¹⁶⁸ DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 187.

¹⁶⁹ Srov. DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 226-227.

¹⁷⁰ Srov. DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 221-222.

¹⁷¹ Srov. DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 224-226.

¹⁷² Už Aristoteles označil člověka za *zoón politikón*. Člověk jako systém vstupuje do interakce s jinými systémy – lidmi, poněvadž společně s nimi něco sdílí. Aristoteles by to označil za společenství, Deutsch tuto relaci nazval *myslí*.

2.3 Praktické důsledky teorie komunikace

Porozumění základním konceptům teorie komunikace nám umožňuje pochopit její implikace pro politickou praxi. Dle Deuscheho musí kybernetické systémy procházet změnami. Systém, který nedokáže dosahovat svých cílů, na základě schopnosti přizpůsobit se svému okolí, nemůže přežít.¹⁷³ Zachování existence je přitom prvotním cílem každého systému. Proto musí přijímat informace. Účinným způsobem jak reagovat na vstupy z okolí, je zlepšování způsobů přijímání informací, což je nejnázve uskutečňováno modifikacemi komunikačních kanálů.¹⁷⁴ Komunikační kanál lze chápat jako prostředek umožňující přenos sdělení v rámci konkrétní komunikační události.¹⁷⁵

Svému prostředí jsou přizpůsobivější komplexnější systémy,¹⁷⁶ neboť s jejich narůstající komplexitou narůstá i množství komunikačních kanálů. Pluralita institucí v rámci politického systému tak umožňuje přijetí a zpracování většího množství informací, a tím zvyšuje pravděpodobnost správného rozhodování se a řízení.¹⁷⁷ Politický systém ovládaný jedinou institucí, například úzkou skupinou vládců s vůdcem v čele, má přístup k informacím omezenější.

V dřívější části této práce byla samočinně se řídící soustava charakterizována jako systém, který na základě své organizace, schopnosti řízení a komunikace samostatně řídí své jednání a dokáže jej modifikovat, což je proces, který jsme označili jako učení. Činí tak na základě zpětnovazebních rozhodnutí. Takový systém přijímá informace a je řízen na základě své nerovnováhy. Další informace plynoucí z jeho změněného stavu jej vedou ke korekcím vlastního jednání, které jej vede k dosahování jeho cílů. Systémy, které takto jednají, nazýváme samořídícími, tedy schopnými samostatně dosahovat svých cílů. Takový systém, jakmile je vybuzen do stavu nerovnováhy, přijímá informace plynoucí ze změněného stavu a na jejich základě upravuje své jednání. Aby ale takové systémy mohly být autonomní, musí v sobě mít uložené informace z minulosti a pomocí zpětné vazby je vyvolávat a využívat jich.

---

¹⁷³ Srov. BYEON, Jong Heon. A Systems Approach to Entropy Change in Political Systems. *Systems Research and Behavioral Science* [online]. 2005, vol. 22 Is. 3 [cit. 2009-02-10], s. 223-231. Dostupný z WWW:

<<http://proquest.umi.com/pqdlink?index=0&did=857258881&SrchMode=1&sid=1&Fmt=6&VInst=PRO D&VType=PQD&RQT=309&VName=PQD&TS=1238573848&clientId=45145>>. s. 227.

¹⁷⁴ Srov. JIRÁK, Jan. KÖPPLOVÁ, Barbara. *Média a společnost*. s. 48.

¹⁷⁵ Srov. REIFOVÁ, Irena. *Slovník mediální komunikace*. 1. vyd. Praha : Portál, 2004. s. 95.

¹⁷⁶ Srov. LASSWELL, Harold Dwight. *Power and Personality*. New York : W.W. Norton & Company, Inc., 1948. s. 105-106.

¹⁷⁷ Srov. BYEON, Jong Heon. A Systems Approach to Entropy Change in Political Systems. *Systems Research and Behavioral Science*. s. 227.

Pokud ale politický systém nereaguje na své okolí a dává výhradně přednost „samoreferenčním symbolům před novou informací z vnějšího světa,“¹⁷⁸ ztrácí svou autonomii a zaniká jako samostatná jednotka. „Autonomie je nemožná bez otevřenosti vůči komunikaci z vnějšího světa; ale zároveň je autonomie nemožná, není-li vstupní proud vnější informace do značného rozsahu ovládnán vnitřními paměťmi a preferencemi.“¹⁷⁹ Pro autonomii systému je tedy zásadní vyrovnanost těchto dvou zdrojů informací. Proto může být autonomie systémů zničena i zničením jejich vědomí, tedy bráněním toku dat informujících o stavu jejich složek, a přetržením jejich ovládacích kontrol, které jsou na vnitřní informaci závislé.¹⁸⁰ Takto ztracená samostatnost nemůže být v původní formě obnovena, neboť její ztrátou je narušena integrita systému, která svým poškozením nebo zničením trvale mění jeho vnitřní strukturu.¹⁸¹

Klíčovou složkou pro existenci autonomie je paměť. Čím větší má systém autonomii, tím větší má paměťové kapacity, do nichž ukládá nové informace plynoucí ze změněných podmínek v okolí a z vlastní sebereflexe, aby jich mohl využít pro rozhodování o svém budoucím jednání.¹⁸² Paměťovými zařízeními procházejí smyčky zpětné vazby, které vyrovnávají dva zpětnovazební datové toky. Jeden plyne ze systému v přítomnosti a z jeho okolí a druhý plyne z paměti systému, tedy z minulosti.¹⁸³ Politický systém, který nemá paměť, není schopen činit informovaná rozhodnutí, neboť mu chybí zkušenosti. Ztráta vědomí o minulých rozhodnutích systému z něho činí samočinně se řídící automat, který neřídí sebe sama. Likvidací paměti systému nebo zabráněním jejího přístupu do systému tak lze zničit vůli systémů.^{184,185}

Jak vidno, při opětovném uspořádávání vnitřní struktury systému může vzniknout několik pro systém patologických situací. Může ztratit moc kvůli ztrátě zdrojů a dalších prvků nezbytných pro prosazení chování systému vůči svému okolí.¹⁸⁶ Může ztratit možnost přijímat informace ze svého okolí.¹⁸⁷ Důsledkem takové situace je stav, kdy systém přestává vnímat změny probíhající v jeho okolí a implicitně se na ně

¹⁷⁸ DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 312-313.

¹⁷⁹ DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 317-318.

¹⁸⁰ Srov. DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 214-215.

¹⁸¹ Srov. DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 218.

¹⁸² Srov. DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 318-320.

¹⁸³ Srov. DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 303.

¹⁸⁴ Jednoduchým ilustračním příkladem může být nenávratné formátování paměti počítače. V politickém systému pak například ztráta kulturní minulosti.

¹⁸⁵ Srov. DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 214-215.

¹⁸⁶ Následek politiky neshromažďování, mrhání či ničení zdrojů nutných pro systémovou existenci.

¹⁸⁷ Obvykle se projevuje přeceňováním paměti systému na úkor nově příchozích zpráv.

nedokáže adaptovat, nebo efektivně reagovat. Tím snižuje svou schopnost přežití. Další patologickou situací je ztráta schopnosti systému řídit své chování, nebo jej přizpůsobovat vnějším změnám.¹⁸⁸ Narůstá tak rychlost reakce na informaci vstupující z okolí systému. Čtvrtým patologickým stavem je již zmíněná ztráta paměti systému.¹⁸⁹ Patologickou je také ztráta schopnosti systému učit se.¹⁹⁰ Ta souvisí se ztrátou hloubky paměti, protože jsou nadhodnocovány způsoby jednání a struktury je vykonávající. Posledním zásadním patologickým stavem systému je jeho ztráta schopnosti vytvářet nová vnitřní strukturální uspořádání. Čím je pevnost struktury systému vyšší a tedy také závaznost přidělení určitých zdrojů určité funkci, tím menší je možnost jejich relokace a tím nového uspořádání systému. Tento stav obvykle přichází jako následek přesvědčenosti systému o správnosti svého vnitřního uspořádání, což vede k jeho stagnaci.¹⁹¹

Velkým nebezpečím pro systémy, nesouvisející však už s jejich novým vnitřním uspořádáním, je zvědavost. Jejím prostřednictvím systém vyhledává informace, sloužící k jeho rozvoji a přežití. Jejich přílišná a nepřiměřeně rychlá absorpce však může přetížít řídicí schopnosti systémů.¹⁹² Neboť systém přijímající vysoké množství informací, jež nedokáže účinně zpracovat, se ocitá v nebezpečí zablokování a zneschopnění vykonávání funkcí nezbytných pro jeho přežití.

2.4 Moc a její udržení

Jak bylo stanoveno výše, primárním úkolem všech politických systémů je udržení si moci. Pouze pokud je tohoto cíle dosahováno, mohou být dosahovány cíle sekundární. Moc je dle Deutsche udržována prouděním informací a jejich vhodnou aplikací. Deutscheův strukturální pohled na moc vychází z pojetí Talcotta Parsonse.¹⁹³ Ten ve svém modelu všeobecné vzájemné směny uvádí čtyři základní funkce nezbytné k funkčnosti každého sociálního systému. Jsou to „udržení nebo reprodukce jeho vlastního základního vzoru; přizpůsobování k prostředí a k jeho změnám; dosahování cílů, které tento systém přijal nebo sám si stanovil; a integrace všech jednotlivých

¹⁸⁸ Obvykle je následkem nepoměrné velikosti struktury v poměru k funkci. Jak složitost systému roste, tak roste počet a délka komunikačních kanálů, stejně jako množství stupňů, jimiž zprávy před vytvořením rozhodnutí procházejí.

¹⁸⁹ Nízká kapacita nebo neschopnost uchování informací, či neschopnost správné rekombinace dat.

¹⁹⁰ Obvykle je následkem neschopnosti vytvářet nová vnitřní systémová uspořádání.

¹⁹¹ Srov. DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 322-327.

¹⁹² Srov. DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 337.

¹⁹³ Srov. *Blackwellova encyklopedie politického myšlení*. Sestavil David Miller. 2. vyd. [Brno]: Barrister & Principal, 2003. s. 306-307.

funkcí a subsystémů do soudržného a koordinovaného celku.¹⁹⁴ Každá z těchto funkcí je, při jejich vzájemné kooperaci, naplňována konkrétním subsystémem společnosti. Toto pojetí Deutsch přejal a rozšířil o možnost chápat moc jako určitý soubor očekávaných sankcí, jejichž rozsah lze kvantifikovat. Zatímco dřívější pohled chápal moc pouze jako schopnost prosazení, či vynucení si vlastní vůle,¹⁹⁵ toto pojetí obohacuje náhled na problematiku vládnutí o sankční prvky. Těch politický systém nemusí nutně využívat, ovšem jejich existence mu pomáhá k vynucování si moci.¹⁹⁶ Jeho subjekty vědí, že pokud zpochybní moc,¹⁹⁷ budou sankcionovány.¹⁹⁸ Přesto politické systémy operují více se všeobecně dodržovanými normami a zvyklostmi, než s represí.¹⁹⁹ Pokud tomu tak dlouhodobě není, lze to považovat za patologický aspekt politického systému. S tímto, ohledně uplatňování teroru, souhlasí i Giovanni Sartori.²⁰⁰

Sankční pojetí moci tedy není kladným aspektem ani předpokladem funkční politiky. Je především nástrojem řešení konfliktů v situacích, v nichž zavedené vzory chování selhaly, nebo v situacích, kdy jsou tyto vzory měněny proti vůli subjektů moci.²⁰¹ Z tohoto hlediska je podstatou politiky „spolehlivá koordinace lidského úsilí a očekávání pro dosažení cílů společnosti,²⁰² čehož politika dosahuje ovlivňováním lidského chování za pomoci jak hrozby sankcí, tak odvoláváním se na ustálené vzory chování. Kde tyto mizí, systém se rozpadá. Systémové řízení užívá těchto dvou nástrojů²⁰³ k určování cílů ovládaného systému. To z něho dělá rozhodujícího aktéra v procesu sociálního učení se a rozhodování.²⁰⁴

Sankčními prostředky ovšem dlouhodobě nelze mocensky působit na jakýkoli systém. Ty jsou výrazem selhání komunikace systému, výrazem snahy rychle napravit systémové selhání nebo definovat nové cíle, jež subjekty systému²⁰⁵ neakceptují. Proto nejsou vhodným nástrojem řízení. Tím je komunikace, projevující se schopností systému přijímat informace, rychle je zpracovat, reagovat na ně, vyhodnotit vlastní

¹⁹⁴ DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 200.

¹⁹⁵ Srov. DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 205.

¹⁹⁶ Srov. AMSTUTZ, Mark R. *An Introduction to Political Science : The Management of Conflict*. s. 53.

¹⁹⁷ Například překročením autoritou vydaného zákona.

¹⁹⁸ Napomenutím, pokutou, vězením, popravou či jinak.

¹⁹⁹ Řidič zastaví na červených světlech proto, aby se vyhnul riziku havárie a nikoli proto, aby neplatil pokutu. Na základě zvyků jednáme analogicky i v situacích, kdy nám za jejich nedodržení žádný postih nehrozí. Například ve veřejných dopravních prostředcích uvolňujeme místa těhotným ženám, starším lidem, či invalidům, ač nám v případě opačného chování nehrozí závažné sankce.

²⁰⁰ Srov. SARTORI, Giovanni. *Teória demokracie*. s. 200-201.

²⁰¹ Opět typické pro totalitární režimy.

²⁰² DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 209.

²⁰³ Sankcí a vzorů chování.

²⁰⁴ Srov. DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 344-345.

²⁰⁵ Občané.

odpovědi a být schopen sebereflexe. Aplikace sankcí je řešení dlouhodobě patologické, neboť funkčnost politického systému vyžaduje široký konsensus.²⁰⁶ Proto je proces vládnutí především řízením, a nikoli vynucováním poslušnosti na základě sankcí. Pro toto řízení jsou klíčové komunikační kanály a informační síť, které umožňují vládnutí v konsensu s vůlí ovládaných. Tuto shodu nelze trvale ani dlouhodobě nahradit sankčními prostředky, jež jsou častými nástroji totalitárních režimů.²⁰⁷

Vysoká míra moci sice politickému systému usnadňuje plnění rozhodnutí, která může vynucovat i sankčně, ovšem takové jednání může mít negativní následky na proces sociálního učení se systému.²⁰⁸ Nadhodnocování minulosti před přítomností a budoucností, a partikulárních vstupních informací nad universálními²⁰⁹ může mít za následek likvidaci rozhodovacích částí systémů. Systém schopen mocensky prosadit svou vůli vůči jinému systému nebo systémům je ohrožen sebeuspokojením a nedbáním na nutnost inovace. Neboť čím vyšší je schopnost systému prosazovat svá rozhodnutí a svou vůli vůči svému okolí,²¹⁰ tím méně musí měnit svou vnitřní strukturu, tedy ustupovat ze svých pozic. Jedná se tedy o převahu výstupů nad vstupy.²¹¹ Moc je tedy kvantifikovatelná jako „rozdíl mezi množstvím změn aktérem vynucených a změn jím přijatých.“²¹²

Následkem takové ignorace inovace je systémová stagnace a riziko ztráty moci, pokračují-li okolní systémy v růstu.²¹³ Nedbání na vzrůstající moc konkurenčních systémů v okolí je v rámci politických systémů častým důvodem výměny buď režimu, nebo jeho části, například vůdce. Společným jmenovatelem je sebeuspokojení, absence vývoje a nereagování na vstupy z okolí. Každá moc, která je dominantní vůči okolním systémům, je k tomuto nebezpečí potenciálně náchylná.

Chybějící komunikace a ignorace vstupů obvykle zamezí reciproční výměně informací mezi držitelem moci a ovládanými. Pokud vládce nebo vládnoucí skupina

²⁰⁶ Lze jej chápat jako ochotu členů společnosti podřídit se vládě.

²⁰⁷ Srov. JIRÁK, Jan, ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Politická komunikace*. Praha : Karolinum, 2000. s. 10-13.

²⁰⁸ A z něho vyplývající změnu ve vnitřní struktuře.

²⁰⁹ Srov. DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 351.

²¹⁰ Takto jsme dříve definovali moc.

²¹¹ Srov. DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 193-194.

²¹² DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 199.

²¹³ Generál Custer prohrál bitvu u Little Big Hornu, neboť nedokázal reagovat na skutečnost, že se indiánské kmeny dokázaly sjednotit v hnutí odporu, Velká Británie podcenila při boji amerických kolonií o nezávislost schopnosti osadníků, španělská „armada“ sílu britského námořnictva v bitvě u Trafalgaru. Kromě ozbrojených konfliktů lze v politické rovině vysledovat podobné následky například ve Francouzské revoluci, kdy Ludvík XIV. podcenil reakci stavů na své požadavky nebo ve Velké říjnové socialistické revoluci, kdy Mikuláš II. podcenil vzrůstající moc revolucionářů.

silně drží moc, je skupina ovládaných, zejména její aktivita, omezená.²¹⁴ Důsledkem bývá zamezení toku informací od ovládaných k vládcům, čímž se vládcům nedostává potřebných informací o subsystémech společnosti,²¹⁵ jejichž znalost je pro udržení moci nezbytná. Nereflektování těchto vstupů, nebo zamezení jejich přijímání, má za následek nerozvíjení systému, jeho stagnaci a degeneraci.²¹⁶

Je tedy zřejmé, že pokud si držitelé moci a systémové řízení chtějí uchovat své pozice, nesmí ignorovat to, co Deutsch nazývá mezními signály.²¹⁷ Pokud držitelé moci nereflektují tyto signály, svědčící o nespokojenosti subjektů jejich moci s jejím vykonáváním, riskují její ztrátu.²¹⁸ Tyto signály jsou však systémovým řízením často přehlíženy na základě chybného předpokladu, že výkon moci není ohrožen. Nežřídko pak jsou formulovány cíle, které vedou k narušení či destrukci systému.²¹⁹

Mezní signály jsou obvykle následkem jiného komunikačního selhání, a sice exaktnosti předpovědi reakce subjektů řízení na rozhodnutí řídicího centra politického systému. Klíčovou vlastností, kterou si systémové řízení musí uchovat, je jeho přijatelnost u subsystémů. Pokud systémové řízení nedokáže správně předpovědět reakci subsystémů na vnitřní reformulaci systému,²²⁰ dříve či později ztratí svou přijatelnost a bude nahrazeno.²²¹ Systémové řízení tak musí k správnému odhadnutí reakcí na své jednání používat funkci vnitřní rozvědky.²²² Ta slouží jako nástroj toku informací od ovládaných k vládcům. Je prostředkem sběru informací a slouží jako komunikační kanál. K udržení jakéhokoli systému je nezbytná, neboť slouží k předcházení, identifikaci a řešení konfliktů, které jsou přítomny v jakémkoli systému. Pokud si řízení systému chce uchovat moc, musí na ně reagovat reformulacemi vnitřních struktur systému.²²³ Pokud funkce vnitřní rozvědky selhává, dochází

²¹⁴ Srov. LIJPHART, Arend. The Structure of Inference. In ALMOND, Gabriel Abraham, VERBA, Sidney. *The Civic Culture Revisited*. 1st ed. [USA] : Sage, 1989. s. 50-51.

²¹⁵ Náladách, potřebách, revolučních tendencích, konfliktech a dalších aspektech.

²¹⁶ Následkem takového jednání bývají vzpoury, revoluce a výměny vládců. Každá revoluce má v sobě tento důvod, ať už latentněji, nebo skrytěji, obsažen. Nedávným dokladem jsou pády komunistických režimů východního bloku a rozpad SSSR.

²¹⁷ Srov. DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 310.

²¹⁸ Ty mohou být rozmanité, například existence disentu, odbojových skupin, emigrace, zahraniční kritika, útoky na státní představitele a instituce, občanská neposlušnost, stávky, demonstrace, apod.

²¹⁹ Vzpoury, puče, revoluce, občanské války, apod.

²²⁰ Tedy například reakce občanů na změnu politiky či dílčí nepolitická rozhodnutí.

²²¹ Revolučně, volebně, či jinak.

²²² K tomuto jsou využívány nejrůznější nástroje, od výzkumů veřejného mínění, přes tajnou policii, po vnitrostátní špionáž.

²²³ Vnitřní rozvědku používají všechny systémy. V demokratických systémech může existovat například ve formě již zmiňovaných výzkumů veřejného mínění, výzkumech politických preferencí, přijímáním podnětů a informací od nevládních organizací nebo přímou podporou sběru těchto informací, referendy a

k narušení proudění informací mezi systémovým řízením a jeho subsystémy. „Z tohoto hlediska se dějiny revolucí jeví být dějinami nezdaru vnitřní rozvědky u vlád, které byly svrženy,“²²⁴ konstatuje Deutsch v souladu s chápáním mnoha systémových vědců, interpretujících revoluce jako situace, v nichž dochází k vyrušení systému z rovnováhy.²²⁵

Narušení proudění informací mezi řízením systému a jeho subsystémy může nastat i na straně komunikačních kanálů. Zejména negativní informace o mezních signálech se při svém přenosu od vysílatele k příjemci na straně řízení často setkává s překážkami.²²⁶ Takové komunikační poruchy mohou vést k tomu, že je systémové řízení vynecháno z komunikačního vzorce organizace. Pokud k tomu dojde, je pro systém nemožné rozeznat poruchu retrospekci a negativní zpětnou vazbou. Absence takového systémového konfliktu, umožňující systémovému řízení přípravu na budoucí konflikty, ale znemožňují prevenci a zvyšují riziko selhání samoregulačního záchranného procesu při budoucím konfliktu.²²⁷

Posledním významným systémovým rizikem je centralizace rozhodování, která zvyšuje riziko zahlcení informacemi, a konsekventní přijetí chybných rozhodnutí.²²⁸ Větším rizikem je ale zranitelnost takového řídicího systému, neboť „čím je vyšší skutečný stupeň koncentrace rozhodování, tím bude pravděpodobně vyšší skutečný stupeň zranitelnosti; a čím větší je stupeň takové koncentrace v představě, tím větší asi bude strach z infiltrace nebo zničení.“²²⁹ Rozložení řídicího procesu na více center a subsystémů eliminuje riziko zániku systému v důsledku zničení jeho jediného řídicího centra.²³⁰ Na druhou stranu je pro proces rozhodování důležitá absence jakékoli autonomní síly v systému, jež by mohla narušit shora dané rozhodnutí. Paralelní

podobnými formami. V autoritativních a totalitárních režimech už je funkce vnitřní rozvědky v podobě tajné policie, donašečství, narušování soukromí a podobných formách mnohem častější.

²²⁴ DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 248-249.

²²⁵ Srov. ROSS, Jeffrey A., Entropy and Violence An Analysis of the Prospects for Revolution in Postindustrial Society. *The American Behavioral Scientist*, s. 459.

²²⁶ Nikdo nechce svého nadřízeného zbytečně znepokojovat a nikdo nechce mít pověst nositele problémů.

²²⁷ Srov. BOIN, Arjen, 'T HART, Paul. Public leadership in times of crisis: Mission impossible? *Public Administration Review* [online]. 2003, vol. 63, no. 5 [cit. 2009-02-10], s. 544-553. Dostupný z WWW: <<http://proquest.umi.com/pqdlink?index=14&did=417644441&SrchMode=3&sid=8&Fmt=3&VInst=PROD&VType=PQD&RQT=309&VName=PQD&TS=1238573988&clientId=45145&aid=12>>. s. 547.

²²⁸ Srov. MASUCH, Michael. Vicious Circles In Organizations. *Administrative Science Quarterly*. [online]. 1985, vol. 30 [cit. 2009-02-11], s. 14-33. Dostupný z WWW:

<<http://search.epnet.com/login.aspx?direct=true&db=eric&an=EJ318291>>. s. 26.

²²⁹ DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 309.

²³⁰ V případě smrti neomezeného vůdce nebo skupiny vůdců, zejména pokud drželi rozhodovací pravomoci v dlouhém časovém intervalu, je politický systém často paralyzován a nezřídka i zničen. Například v důsledku vzpoury, atentátu či revoluce.

existence více řídicích center v systému narušuje suverenitu, v tomto kontextu chápanou jako nepřipustnost ovlivňování procesu rozhodování okolními systémy.

2.5 Implikace teorie komunikace

Teorii komunikace Deutsch poukázal na vzájemný vztah mezi komunikací a politickými systémy. Ty chápe jako komunikační sítě, které fungují na základě výměny informací. Od proudění informací dle Deutsche závisí schopnost systému reagovat na změny v jeho okolí a implicitně jeho schopnost udržovat si moc a dosahovat svých cílů. Tato komunikační výměna informací je zásadní pro přežití každého kybernetického systému. Bez výměny informací nejsou takové systémy schopny existence. Zatímco však na ose, kde je jedním pólem ideálně-demokratický typ a opačným pólem ideálně-totalitární typ, funguje na jednom pólu naprostá reciproční výměna informací,²³¹ na druhém pólu žádná reciproční výměna informací neexistuje. Tento aspekt, který zabráňuje proudění informací v totalitárním systému, je pro něj destruktivní.

Jak vyplývá z dříve vytvořené definice totalitárního režimu, je pro něj charakteristická přítomnost ideologie. Tu Deutsch vnímá jako podstatnou, neboť bez ní by systému chyběla kritéria pro přiřazení hodnoty informacím. Pro existenci politického systému jsou ale nutné takové ideologie, které sice umožňují hodnocení informací, ale zároveň takové, které svou rigiditou nezabraňují vstupu jiným nezbytným informacím. Častým projevem rigidních ideologických politických systémů je však aspekt, který Bernard Susser²³² nazval selektivní hluchotou. Nepřijímání informací, jež by systému mohly být potenciálně nebezpečné, často působí, že nepřijímá i ty, které jsou nezbytné k modifikaci jeho chování, nutnému pro systémové přežití. Pokud politický systém v tomto komunikačním aspektu selhává, není pro něho dlouhodobě možné udržet si moc a přežít. Neboť přímým následkem selhání systémové komunikace je zánik systému.²³³

Komunikace je nutná jak vůči okolí systému, tak vůči systémovým subsystémům. Politický systém musí umět reagovat na vstupy z okolí odpovídajícími výstupy.²³⁴ Musí být ale komunikačně otevřený jak směrem ven, tak směrem dovnitř. Pokud je tomuto vícesměrnému proudění informací bráněno, systém selhává a zaniká.

²³¹ Neboť v tomto ideálním typu absolutně vládne lid, tedy subsystémy společnosti.

²³² Srov. JIRÁK, Jan, ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Politická komunikace*. s. 10-13.

²³³ Podobně jako je selhání nervové soustavy, mozková smrt považována za zánik lidského těla, nebo rozbití kybernetických přenosů v mechanických zařízeních příčinou jejich nefunkčnosti.

²³⁴ A to ve všech aspektech, které jsou důležité pro jeho existenci, ať už se jedná o oblast vojenskou, ekonomickou, kulturní, diplomatickou, či jakoukoli jinou.

Teorie komunikace nabízí jako zajímavý předmět výzkumu reakce politických systémů na vstupy z okolních politických systémů. Politický systém na ně musí reagovat, aby úspěšně usiloval o své zachování, svůj růst a prosazování své moci.²³⁵ Ovšem takto musí reagovat všechny politické systémy.²³⁶ Je však zajímavé zkoumat, jak totalitární systémy využívají komunikace k udržení si moci a řízení v rámci vlastního systému. Neboť zatímco demokratické režimy volnou vnitřní komunikaci umožňují, totalitární nikoli.

Jak již bylo zmíněno výše, každý politický systém musí disponovat tím, co Deutsch nazval vnitřní rozvědkou.²³⁷ Pokud systém nezískává a neanalyzuje informace od svých subsystémů nebo okolních systémů, tak nemůže na vstupy adekvátně reagovat, reformulovat svou vnitřní strukturu a udržet si moc. Revoluce, vzpoury, ale i třeba volební prohry tak lze vnímat jako komunikační selhání. Ovšem zatímco demokratický systém neusiluje o ovládnutí společnosti, přijímá reciproční výměnu informací a tak získává potřebné informace o tom, co je třeba změnit, aby se udržel u moci, totalitární systémové řízení takto nejedná. Totalitární komunikace je jednosměrná. Neboť totalitární systém se opírá o ideologii, jejíž aplikace je absolutní²³⁸ a nesmí být zpochybňovaná. Totalitární režim neakceptuje subsystémy a jejich alternativní informace, protože disponuje ideologií, která poskytuje veškeré nutné odpovědi a nezbytné informace. Další nejsou přijímány a ideologie je tak neměnná. Odchýlení od ní je nepřijatelné. Proto totalitární režim není z dlouhodobého hlediska, na základě teorie komunikace, udržitelný.

Ovšem totalitární režim je přesto, jako každý režim, nucen komunikovat, aby si udržel moc.²³⁹ Politický systém musí být schopen legitimizovat své jednání. Může si sice uchovávat moc násilím, sankcemi a represemi, ale Deutsch soudí, že takto udržovaná moc není dlouhodobě udržitelná. Ta je komunikačním selháním, neboť funkční systém předpokládá konsensus mezi svými subsystémy a systémovým řízením. Aby systém netlumil konflikty násilím, musí usilovat o konsenzus. Ten mu poskytuje legitimitu k řízení. Každý systém takový nástroj potřebuje. Obvyklým nástrojem

²³⁵ Zajímavou souvislost zde vytvářejí státní teorie Carla Schmitta a Friedricha Nietzscheho a jejich pojetí moci, kdy tento aspekt politických systémů roste a klesá pouze v interakci s jinými politickými systémy.

²³⁶ Pokud jich existuje více. Ovšem ačkoli je v teoretické rovině možné uvažovat o totální jednosystémové společnosti, ve které by všichni jedinci byli ovládnáni jediným centrem moci, taková úvaha nemá oporu v empirii a více se blíží utopickým systémům, než funkčním modelům společnosti.

²³⁷ Policie, tajná policie, milice, tajné služby, ale i sčítání lidu, výzkumy veřejného mínění,... U nepolitických systémů to mohou být různé kontrolní mechanismy, u počítačů antiviry,...

²³⁸ Jako ideální typ.

²³⁹ Nečinil by tak pouze v ideálním typu, který není reálný.

totalitárních režimů je ideologie. Legitimizace jednání má ale vždy jeden společný aspekt. Musí být komunikována subsystémům společnosti. Ideologie musí být zprostředkována a subsystémy ji musí akceptovat. Komunikace ovšem ke svému úspěšnému průběhu potřebuje nástroje. Prostředkem sdílení informací je komunikační kanál. Samotná informace však musí být přenášena v určitém kódu. Neboť je uspořádaným vztahem mezi událostmi, které jsou dány do určitého vzoru.²⁴⁰ Na vstupu do komunikačního zařízení je informace zakódována a na výstupu příjemcem dekodována.²⁴¹ Kdo ovládá tento kód, ovládá komunikaci.

Totalitární režim, aby si uchoval monopol na řízení, vyloučil paralelní centra moci²⁴² a uchoval si moc, musí ovládnout veškeré komunikační prostředky. Aby tohoto dosáhl, musí ovládnout i kód, ve kterém jsou informace přenášeny. Neboť informace je pouze nositelem významu, co jej ale zprostředkovává, je konkrétní kód. Takovým kódem je jazyk. Proto totalitární režim usiluje o ovládnutí jazyka nebo vytváří jazyk vlastní.²⁴³ Zatímco demokratické systémy udržují komunikační prostředky volné a tím umožňují reciproční komunikaci, totalitární režimy tak z obav o ztrátu moci nečiní.²⁴⁴

Deutsch svou teorií komunikace poskytuje mocný analytický nástroj ke zkoumání systémů, zejména politických. Prosté ukázání vztahu mezi komunikací a politickým systémem²⁴⁵ je však nedostatečné. Nemá vypovídací hodnotu o tom, jak konkrétně probíhá a jakých užívá prostředků a nástrojů. To je aspekt, který Deutsch dostatečně nerozvinul.

Procesuální chápání komunikace, zahrnující zakódování a dekodování informace jazykovým kódem, který je vzájemně srozumitelný pro vysílatele i příjemce, poukazuje nicméně na skutečnost, že kontrola nad jazykem užívaným k této komunikaci je klíčem k moci v politickém systému. Řídící centrum systému si udržuje moc tak dlouho, dokud ovládá jazyk, který jeho subsystémy používají pro komunikaci.²⁴⁶

---

²⁴⁰ Srov. MOWLANA, Hamid. The myths and realities of the "information age": A conceptual framework for theory and policy. *Telematics and Informatics*. s. 433.

²⁴¹ Tento princip lze snadno demonstrovat na televizním přenosu, emailové zprávě, dopisu, či jakémkoli jiném médiu.

²⁴² Jejichž existenci nesmí připustit, jinak by ohrozil svou moc.

²⁴³ George Orwell jeden takový představil ve své antiutopii *1984*. Nazval jej *newspeak*.

²⁴⁴ A to je častým důvodem, minimálně jedním, zániku totalitárních režimů.

²⁴⁵ Stejně jako dalšími kybernetickými systémy.

²⁴⁶ Srov. ROSS, Jeffrey A. Entropy and Violence An Analysis of the Prospects for Revolution in Postindustrial Society. *The American Behavioral Scientist*. s. 463.

Kdo má informace má moc.²⁴⁷ Kdo ale ovládá proces jejich přenosu má moc větší. Už Lasswell označil studium komunikace za studium toho, kdo říká co, jakým kanálem, komu, s jakým výsledkem.²⁴⁸ Informace jsou proto účinným mocenským nástrojem, pokud je řízeno jejich zakódování vysílatelem, přenos komunikačním kanálem a dekodování příjemcem. Jazyk je tedy klíčovým prvkem pro výkon moci, která je klíčovým aspektem politických systémů. Abychom proto porozuměli, jaký je vztah mezi komunikací a politickým systémem, je nezbytné zkoumat kód, v jakém komunikace probíhá. Klíčovou mocenskou roli tedy v politických systémech hraje jazyk.

3 Jazyk

3.1 Přirozenost lidské komunikace

Deutschova teorie komunikace pracuje s informací v jejím materiální povaze. Takové informace se běžně nacházejí v okolí systémů a jsou jimi přijímány a dále přenášeny. Ovšem informace v kognitivním smyslu nabývají formy abstraktní a nemateriální. A protože je uchopujeme nemateriálně, prostřednictvím mysli a intelektu, je pro jejich přenos mezi materiálními jsoucnými nutný materiálně zaznamenaný kód, umožňující nám nemateriální informace materiálně zaznamenávat a přenášet.²⁴⁹

Takovým kódem je jazyk. Jím rozumíme soustavu „výrazových prostředků sloužících k dorozumívání. Tyto prostředky mají znakovou povahu, nebo se na utváření znaku podílejí.“²⁵⁰ Za jazyk lze tedy považovat „jakýkoli znakový systém, kterým je něco označováno.“²⁵¹ A tento „symbolický systém se skládá ze symbolického schématu vztahového k poli reference.“²⁵²

Jazyková komunikace je něčím, co patří do lidské přirozenosti. Lidská bytost nemůže nekomunikovat. Prostřednictvím jazyka sdílíme své myšlenky. Jejich vytváření nám však umožňuje právě jazyk. Naše poznání nemá dvojstupňovou fázi, kdy bychom nejprve přemýšleli a poté své myšlenky vyjádřili jazykem.²⁵³ Myslíme prostřednictvím

²⁴⁷ Srov. STUDER, Paul A. From Multidisciplinary to Interdisciplinary Research: Effects of Information Systems on Formal Organizations. *Journal of the American Society for Information Science* [online]. s. 347.

²⁴⁸ Srov. FAGEN, Richard R. *Politics and Communication*. s. 4.

²⁴⁹ Je jisté, že nemateriální přenos je možný pouze mezi nemateriálními jsoucnými.

²⁵⁰ OSVALDOVÁ, Barbora, HALADA, Jan. *Praktická encyklopedie žurnalistiky a marketingové komunikace*. 3. vyd. Praha : Libri, 2007. s. 97.

²⁵¹ ŠPŮR, Josef. *Úvod do systematické filosofie*. 1. vyd. Dobrá voda : Aleš Čeněk, 2002. s. 83.

²⁵² GOODMAN, Nelson. *Jazyky umění : nástin teorie symbolů*. Praha : Academia, 2007. s. 118.

²⁵³ Srov. SANGUINETI, Juan José. *Filosofía de la mente*. Madrid : Palabra, 2007. s. 157.

jazyka, který je nezbytnou podmínkou, i když ne dostačující, k myšlení. Ale je to právě myšlení, které jazyk vytváří. A činí tak nutně, neboť by bez něj nemohlo existovat. Ačkoli taková argumentace vyvolává dilema příčinnosti a otázku prvotnosti, lze ji připodobnit k Aristotelovu pojetí vztahu mezi občanem a polis. Aristoteles píše, že „obec jest ve skutečnosti od přirozenosti dříve než domácnost a než každý jednotlivec. Neboť celek jest nutně dříve než jeho část; zruší-li se totiž celek, nebude již noha nohou ani ruka rukou, leč podle jména, jako když někdo mluví o ruce z kamene jako ruce; neboť bude-li mrtva, bude jen taková, pojmové označení každé věci závisí však od možnosti jejího výkonu, a proto nemá-li již takové vlastnosti, nesmí se o ní říkat, že jest totožná, nýbrž toliko stejnojmenná.“²⁵⁴ Analogicky lze také chápat vztah mezi jazykem a myšlením. Ačkoli myšlení vytváří jazyk, ten je od přirozenosti a bez něho není myšlení možné.

Jazyk je pro nás zásadním nástrojem poznání reality. Tu jím zachycujeme, ovšem omezeně, neboť realita je širší než myšlení, jež vyjadřujeme jazykem, který je užší, než myšlení. „Řeč vždycky přesahuje toho, kdo jí užívá.“²⁵⁵ Tato implikace vyplývá z metafyzické argumentace, že jsoucna nemateriální povahy, a tedy vyššího řádu, nemohou být obsáhnuty jsoucnými materiálními, tedy nižšího řádu. Proto materiální kód bude nutně redukční ve vztahu k nemateriálním myšlenkám. Jazykem tedy omezeně vyjadřujeme, co si myslíme. A k tomu, abychom své myšlenky vyjádřili, užíváme symbolů. Za normálních okolností není intelektní aktivita možná bez jejich odpovídajícího použití. V myšlení nelze postupovat bez symbolů, jejichž užívání usnadňuje i umožňuje, ovšem zároveň podmiňuje a omezuje naše myšlení. Jazyk je ve své podstatě vyjádřením myšlení.²⁵⁶

Abychom vyjádřili své myšlenky, přijímáme a přenášíme informace prostřednictvím umělého jazyka, který existuje od přirozenosti, ale jeho konkrétní forma je podmíněna společensky a kulturně.²⁵⁷ „Myšlení je závislé na řeči: řeč je to, jež dává myšlence tvar a zároveň prostředkuje spojení mezi lidskou myslí a světem.“²⁵⁸ Úzkou souvislost mezi jazykem a myšlením demonstruje řada případů dětí vyrůstajících mezi zvířaty, které tím, že se nenaučily konkrétnímu jazyku, nerozvinuly odpovídajícím způsobem své myšlení. Jako lidské bytosti disponovaly kapacitou mluvit, ovšem tuto

²⁵⁴ ARISTOTELES. *Politika*. Praha : Jan Laichter, 1939. s. 5.

²⁵⁵ FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci*. Praha: Triáda, 1998. s. 165.

²⁵⁶ Srov. SANGUINETI, Juan José. *Filosofía de la mente*. s. 147.

²⁵⁷ Srov. SANGUINETI, Juan José. *Filosofía de la mente*. s. 58.

²⁵⁸ FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci*. s. 181.

potenci neaktualizovaly, neboť jí nebyly naučeny. Tato kapacita se však neztrácí, neboť náleží k lidské přirozenosti a možnost naučení se jazyku se tedy nikdy neztrácí, pokud jsou přítomny základní organické předpoklady.²⁵⁹ „To, že každý normální člověk obsáhne alespoň jeden jazyk, je výsledkem učení; skutečnost, že všichni lidé mají a využívají svoji schopnost řeči, je součástí biologické výbavy našeho druhu a je vlastní pouze nám.“²⁶⁰ Podstata jazyka je tedy lidská, ovšem jeho užití je arbitrární a jeho forma podmíněna kulturně. Je kulturním výtvozem, který chápeme na fenomenologické rovině. Je produktem myšlení, který je závislý na lingvistických zvyklostech. Používáme jej k řeči, tedy k přenosu informací. „Řeč je fakt, jejž nelze rozumně popírat, který mimo to náleží k základním podmínkám lidského duševního života, který bez ní není možný.“²⁶¹ Podle Herdera jazyk „pramení spíše z nejvnitřnější lidské podstaty a vyvíjí se společně s myšlením, od něhož je neoddelitelný. Ačkoli Herder věřil, že všechny jazyky pocházejí ze společného zdroje, byl přesvědčen, že jednotlivé jazyky věrně odrážejí způsob myšlení a ducha těch, kdo jimi mluví.“²⁶²

Jazyk je důležitý jako způsob zakódování abstraktních entit, jakými jsou pojmy. Jak však symboly nabývají významů, které nám umožňují jejich prostřednictvím komunikovat? Máme zkušenost, že pokud řidič vidí červené světlo, zastaví, protože červené světlo nese nějaký význam. Onen význam ovšem neleží v červeném světle. Stejně tak se lidé mohli dohodnout, že pro řidiče bude červená znamenat *volno* a zelená *stát*. Z uvedeného vyplývá, že význam slov vzniká na základě shody aktérů komunikace. Jak takováto shoda mohla vzniknout, nastiňuje Bertrand Russell, když píše, že „slovo se nejdříve používá pro věci, které si jsou více nebo méně podobné, bez jakéhokoli přemítání o tom, zda mají něco společného. Jakmile jsou však objekty, na něž se má slovo vztahovat, konvencí zafixovány, je zdravý rozum ovlivněn existencí slova a má tendenci předpokládat, že jedno slovo musí zastupovat jeden objekt,²⁶³ a to obecného charakteru.

K tomuto se vyjádřil už dříve John Locke, když napsal, že „slova jsou koneckonců odvozena od takových výrazů, které označují smyslově vnímatelné ideje.“²⁶⁴ Pro Locka jsou slova „smyslově vnímatelné znaky, nezbytné pro

²⁵⁹ Například dostatečná mozková kapacita.

²⁶⁰ SALZMANN, Zdeněk. *Jazyk, kultura a společnost : Úvod do lingvistické antropologie*. 1. vyd. Praha : Ústav pro etnografii a folkloristiku Akademie věd ČR, 1997. s. 48.

²⁶¹ BRUNNER, August. *Řeč*. Olomouc : Votobia, 1996. s. 10-11.

²⁶² SALZMANN, Zdeněk. *Jazyk, kultura a společnost : Úvod do lingvistické antropologie*. s. 39.

²⁶³ PEREGRIN, Jaroslav. *Filosofie a jazyk*. bod. 31.

²⁶⁴ LOCKE, John. *Esej o lidském rozumu*. Praha : Svoboda, 1984. s. 250-251.

sdělování.²⁶⁵ Vracíme se zde k původní myšlence, že význam slov je dán na základě dohody komunikačních aktérů.

„Slova jsou smyslově vnímatelnými znaky idejí toho člověka, který těchto slov užívá. Užitek, který lidé z těchto znaků mají, spočívá buď v zaznamenávání vlastních myšlenek těchto lidí, aby podpořili svou vlastní paměť, anebo jako by k vyjevení vlastních idejí a k jejich předložení jiným lidem. Slova ve svém prvotním nebo bezprostředním významu nezastupují nic jiného než ideje v mysli toho, kdo těchto slov užívá, bez ohledu na to, jak třeba nedokonale nebo nedbale jsou tyto ideje sejmuty z věcí, které mají představovat. Jakmile jeden člověk mluví s druhým, předpokládá, že by mu mohlo být rozuměno; a účelem řeči je, aby tyto zvuky jako znaky mohly obeznámit poslouchajícího s ideami mluvčího. Pak se tato slova, která jsou znaky idejí, týkají idejí mluvčího; a nikdo je nemůže vztahovat jako znaky bezprostředně k ničemu jinému než k ideám, které měl sám mluvčí. Jinak by to znamenalo tvořit ze slov znaky svých vlastních představ a ještě je vztahovat na jiné ideje; to by však bylo totéž jako činit z nich současně znaky a neznaky vlastních idejí; a tak by pak ve skutečnosti tato slova neměla vůbec žádný význam.“²⁶⁶

Locke však předpokládá předchozí znalost označovaných idejí, neboť „slova, která jsou svobodně motivovanými znaky, nemohou být svobodně motivovanými znaky nnučenými mluvčím takovým věcem, které nezná. To by znamenalo dělat z nich znaky ničeho, znaky bez významu. Člověk nemůže svá slova činit znaky takových kvalit věcí anebo takových představ v mysli někoho jiného, z nichž sám nemá nic ve své vlastní mysli. Dokud člověk nemá sám nějaké své vlastní ideje, nemůže předpokládat, že se budou shodovat s představami nějakého jiného člověka; ani pro ně nemůže užít žádných znaků, protože by to tak byly znaky něčeho, aniž by sám věděl čeho, což vlastně znamená, že by to byly znaky ničeho. Avšak představí-li si ideje nějakých jiných lidí na základě nějakých idejí vlastních – pokud přitom souhlasí, že jim dá též jména, jako to činí ostatní lidé – jde stále o jeho vlastní ideje, a to ideje, které má, a ne ideje, které nemá.“²⁶⁷

Takové chápání jazyka vysvětluje, proč můžeme komunikovat a dorozumívat se mezi sebou. Známe-li dobře konkrétní jazykový systém a význam jeho symbolů, které

²⁶⁵ LOCKE, John. *Esej o lidském rozumu*. s. 251.

²⁶⁶ LOCKE, John. *Esej o lidském rozumu*. s. 252.

²⁶⁷ LOCKE, John. *Esej o lidském rozumu*. s. 252-253.

„společně s pravidly jejich užití tvoří kód,²⁶⁸ je pro nás možné vyměňovat si jeho prostřednictvím informace.

Ovšem jazyk chápaný jako soubor symbolů, který používáme k přenosu informací, nevyklučuje možnost, že by jej mohla užívat i jiná stvoření odlišná od člověka. Takové chápání jazyka by však při hledání jeho souvislosti s totalitarismem bylo matoucí. Byl to Edward Sapir, kdo schopnost jazykové komunikace přisoudil výlučně člověku. Chápal jazyk jako výhradně lidský, neinstinktivní způsob přenášení myšlenek, emocí a tužeb, skrze záměrně vytvořený symbolický systém.²⁶⁹ V tomto se shodoval s Aristotelovou tezí, že „ze živočichů jenom člověk má řeč; hlas jest známkou pocitu nelibého a libého, proto jej mají také ostatní živočichové – neboť až k tomu dospěla jejich přirozenost, že mají pocit bolesti a libosti a navzájem si ji dávají najevo –, řeč však jest určena k tomu, aby naznačovala, co jest prospěšné a škodlivé a tudíž také, co jest spravedlivé a nespravedlivé; to jest zajisté vlastní člověku před ostatními živočichy, že jediný má smysl pro dobro a zlo, pro právo a bezpráví a pro podobné věci.“²⁷⁰

Zvířata také komunikují. Protože jsou kybernetickými systémy, musí v nich docházet k proudění informací, které zajišťují jejich přežití. Reagují na vstupy z okolí a reformulují na základě těchto vstupů svou vnitřní strukturu. Ovšem tyto informace jsou materiální povahy. Ve srovnání s jazykem zvířecím je lidský jazyk nemateriální a je tvořený v konkrétním sociokulturním prostředí. Nikoli instinktivně. Pes komunikuje vždy stejně, nezávisle na čase, prostoru či prostředí. Když zavrtí ocasem, je to konkrétní znak a jazykový projev, který má konstantní význam. Lidský jazyk je odlišný. Na jedné rovině sice leží všeobecná lidská schopnost komunikace, která náleží všem lidem, ovšem konkrétní realizace jazyka se odehrává ve specifických kulturních, časových, místních a společenských podmínkách. Proto se konkrétní jazykové realizace různí. Proto existuje řada jazykových systémů, které se různí gramatikou, syntaxí, lexikografií a dalšími aspekty.

Zatímco zvíře komunikuje výhradně ikonicky a bezprostřední vztah mezi jím vysílaným znakem a jeho významem je neměnný, lidský jazyk takto omezen není. Člověk je rovněž schopen užívat ikonického jazyka, ovšem v lidském jazyce je vztah mezi znakem a významem dán konvencemi a je tudíž měnitelný. V lidském jazyce lze

²⁶⁸ Srov. BURTON, Graeme, JIRÁK, Jan. *Úvod do studia médií*. 1. vyd. Brno : Barrister & Principal, 2003. s. 80-81.

²⁶⁹ Srov. SAPIR, Edward. *Language*. New York : Harcourt, 1921. s. 7.

²⁷⁰ ARISTOTELES. *Politika*. s. 4-5.

jeden význam přenést více znaky a jeden znak může nabývat více významů. Zatímco pes má konkrétní jazykový znak pro například *spokojenost*, člověk může tento význam přenést více znaky. A naopak znak například pozvednuté ruky může nabývat více významů. Zvednutá pravice tak může znamenat například hlášení se za účelem vyvolání, nacistický pozdrav, ukázání směru, oslavu vstřelené branky, či něco jiného. Je tak evidentní, že je to člověk, kdo znakům přisuzuje významy.

Další rozdíl mezi zvířecím a lidským jazykem je jeho rozměrnost. Zatímco zvíře užívá jazyka výhradně ke konstatování svého aktuálního organického stavu, člověk jím může vyjádřit jak svůj vnitřní stav, tak referenci ke svému okolí. Disponuje tedy kapacitou pojednávat o realitě v sobě samé, nikoli o realitě vztahující se výhradně k vlastnímu subjektu. Zatímco tedy zvíře svými znaky nedokáže vyjádřit minulost, budoucnost či vztah k okolí, lidský jazyk je tohoto schopen. Například vyjádřením abstraktních konceptů.

Zvířecí jazyk je také exaktně omezený a disponuje konkrétním počtem znaků, které může vysílat. Není schopen vytváření nových znaků, neboť nedisponuje rozumem a možností volby. Zvíře jedná instinktivně. Lidský jazyk je v kontrastu s tímto neomezený. Lze jej infinitně tvořit, rozvíjet a formovat.²⁷¹ „Lidé se nejspíš nikdy neuspokojí se zděděnou, hotovou zásobou svého jazyka – a to nejen z triviálních důvodů, například proto, že musí pojmenovat nově objevené a vytvořené věci, ale spíše z nejasného tušení, že jazyk pod nátlakem ze sebe vydá více, než je ochoten přiznat.“²⁷²

Poslední zásadní distinkci mezi jazykem zvířecím a lidským tvoří jeho vznik. Zatímco zvířecí jazyk je produktem instinktu, lidský jazyk není přirozený. Přirozená je schopnost, možnost a nutnost člověka komunikovat, ovšem konkrétní kód se daná osoba vždy musí naučit. Základní organická výbava, která je předpokladem dorozumívání, například dostatečná mozková kapacita, je pouze nezbytným, ovšem ne dostatečným, předpokladem lidské komunikace. Tato potence se musí aktualizovat naučením konkrétního jazyka.²⁷³

Konstatování, že jazyk je znakovým systémem, skládajícím se ze symbolů, jehož užíváme jako prostředku přenášení významů, však neobjasňuje, jak je tento význam přenášen. Problematiku vzniku významů a povahu symbolů, jež jej přenášejí, nejlépe

²⁷¹ Srov. GARCÍA CUADRADO, José Ángel. *Antropología filosófica*. Pamplona : Eunsa, 2001. s. 88-89.

²⁷² KOLAKOWSKI, Leszek. *Metafyzický horor*. 1. vyd. Praha : Mladá fronta, 1999. s. 63.

²⁷³ Srov. GARCÍA CUADRADO, José Ángel. *Antropología filosófica*. s. 88-89.

vysvětluje znaková povaha jazyka ve strukturalistickém chápání Ferdinanda de Saussure.

3.2 *Strukturalismus a sémiotika*

O tom, co je strukturalismus, se vedou spory. Tento společenskovední směr, blízký jak Deutschovi a Parsonsovi, tak mnohým jiným, je napříč jednotlivými vědními disciplínami natolik rozmanitě definovaný, že hledání jakýchkoli užších spojitostí by se ukázalo být bezvýsledným. Jediným spojovacím článkem je odkazování se na Saussurovo chápání povahy předmětů společenských věd jako relačních a nikoli jako substitučních.²⁷⁴

Podle Deutsche při poznávání reality užíváme symbolů, díky nimž můžeme zkoumaným skutečnostem porozumět za předpokladu, že se podobají jsoucňům, která nám jsou již známá. Sdílení těchto symbolů nám umožňuje vzájemné porozumění a opakování myšlenkových postupů. Podle Deutsche je tedy poznání strukturovaným uspořádáním hmotných procesů²⁷⁵ zaznamenávaných pomocí systému symbolů.²⁷⁶ Jím Deutsch rozumí jakékoli fyzické dílo nebo událost, které nám umožňuje opakovaně si z paměti vyvolat určitou věc nebo událost. Pokud takových symbolů užíváme více, musí být organizovány a spojeny určitými pravidly.²⁷⁷ Takovým systémem symbolů je i jazyk. Podle Saussura je jazyk systémem vnitřních vztahů mezi znaky, jejichž podstata je výhradně relační.²⁷⁸

Klíčovým pojmem v Saussurově chápání jazyka je znak. Ten je vždy smyslově vnímatelný a odkazuje k něčemu označovanému.²⁷⁹ V komunikační události zastupuje určitý fenomén a umožňuje tak transcendenci významu prostřednictvím odkazování. Znak je tvořen dvěma složkami: označujícím a označovaným. Tedy mentálním obrazem znaku a objektem. Vytváření vztahu mezi fyzickou podobou znaku a mentálním konceptem nazýváme procesem označování. Je to způsob jakým dáváme význam světu kolem nás a jak se mu pokoušíme porozumět.²⁸⁰

²⁷⁴ Srov. PEREGRIN, Jaroslav. *Význam a struktura*. Praha : Oikoymenh, 1999. s. 52.

²⁷⁵ Srov. DEUTSCH, K.W., *Nervy vlády*, s. 84-85.

²⁷⁶ Srov. DEUTSCH, K.W., *Nervy vlády*, s. 68.

²⁷⁷ Srov. DEUTSCH, K.W., *Nervy vlády*, s. 73-74.

²⁷⁸ Srov. CRUZ PRADOS, Alfredo. *Historia de le filosofía contemporánea*. Pamplona : Eunsa, 1987. s. 198.

²⁷⁹ Srov. BURTON, Graeme, JIRÁK, Jan. *Úvod do studia médií*. s. 80-81.

²⁸⁰ Srov. DE SAUSSURE, Ferdinand. *Kurs obecné lingvistiky*. 3. vyd. Praha : Academia, 2007. s. 95-97.

Význam označenému přisoudí příjemce informace. Pokud se na něm shodne s vysílatelem, je komunikace možná.²⁸¹ Neboť význam ke znaku nepatří na základě přirozenosti. Je dán konvencemi, shodou mezi komunikačními aktéry. Podle Saussura je shoda usnadněna díky duální struktuře znaku. „Fyzický prvek (slovo, obraz, zvuk) nazval označující (signifié) a pro mentální koncept vyvolaný fyzickým znakem v daném jazykovém kódu použil termín označované.“²⁸² „Znak je tedy záležitostí propojení dvou na sobě jinak nezávislých věcí: označujícího a označovaného. Označující je jako takové chápáno pouze jako poukaz k označovanému.“²⁸³ „Význam se v nějakém smyslu kryje právě s tou myšlenkou, kterou chceme sdělit.“²⁸⁴

Samotný význam přisuzujeme znaku na základě shody. Nepatří k jeho podstatě, je jeho formou. Na základě této skutečnosti si Saussure uvědomil, že jakékoli slovo může být nahrazeno jiným, aniž by to z hlediska účelu jazyka nějak vadilo. Důležité je zachování podstaty. Toto nazývá Saussure *arbitrárností jazykového znaku*.²⁸⁵ Neboť význam neleží v tom, že fyzický automobil nazýváme *automobilem*, nýbrž v tom, že jsme se shodli, že označované takto budeme označovat. Kdybychom se dohodli, že označované budeme označovat slovem *dům*, tak by to rovněž bylo možné. Význam tedy neleží v jednotlivých slovech, nýbrž ve struktuře.²⁸⁶ Klíčovou roli v procesu poznávání hraje vztah mezi pozorovatelem a pozorovaným, neboť pravá podstata věcí neleží v nich samých, ale v relacích, které mezi nimi vytváříme. Svět není složen z nezávisle existujících objektů. Svět je tvořen ze vztahů a ne z věcí.^{287,288}

Ovšem „je třeba si uvědomit, že na rozdíl od běžné řeči, jež mi jednoduše říká, že označující vyjadřuje označované, mám v každém sémiologickém systému co do činění nikoli se dvěma, ale se třemi různými členy. Neboť to, co se pokoušíme pochopit, rozhodně není jeden člen následující za druhým, ale korelace, jež je spojuje: je zde tedy označující, označované a znak, který je celkem sdružujícím oba první členy.“²⁸⁹

Strukturalismus tedy chápe jazyk jako strukturu, která nám umožňuje přenos významů, které v komunikaci dáváme znakům. V tomto pojetí tedy není indiferentní

²⁸¹ Srov. BURTON, Graeme, JIRÁK, Jan. *Úvod do studia médií*. s. 80-81.

²⁸² MCQUAIL, Denis. *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha : Portál, 2007, s. 277.

²⁸³ PEREGRIN, Jaroslav. *Význam a struktura*. s. 41.

²⁸⁴ PEREGRIN, Jaroslav. *Filosofie pro normální lidi*. Praha : Dokořán, 2008. s. 65.

²⁸⁵ PEREGRIN, Jaroslav. *Význam a struktura*. s. 281.

²⁸⁶ Srov. PEREGRIN, Jaroslav. *Filosofie pro normální lidi*. s. 74-75.

²⁸⁷ Srov. ČERNÝ, J. *Úvod do studia jazyka*. 1. vyd. Olomouc : Rubico, 1998. s. 65.

²⁸⁸ Zde je nicméně nutné dodat, že věci samy o sobě samozřejmě existují, relační je jejich nabývání významu.

²⁸⁹ BARTHES, Roland. *Mytologie*. Praha : Dokořán, 2004. s. 111.

struktura jazyka a jeho pravidla. Právě naopak. Samostatně stojící znaky sice nesou významy, ty však mohou být v odpovídající jazykové struktuře pozměněny, a to až do míry zcela negující jejich původní význam. V jazyce lze měnit znakovou podstatu při zachování jeho formy, prostřednictvím uspořádání vztahů mezi znaky.²⁹⁰ Jak si všímá Victor Klemperer: „Jednotlivé slovo ovšem, jednotlivý obrat může mít podle kontextu, v němž se vyskytuje, nanejvýš rozdílný až protichůdný význam.“²⁹¹

Slova tedy neexistují nezávisle na sobě a na existenci jazyka. Hodnota znaku závisí na jeho postavení v strukturovaném jazykovém systému.²⁹² Slovo sice vzniká spojením označujícího a označovaného a my mu dodáváme význam, ovšem samostatně stojící slova jazykový systém netvoří. Jazyk vzniká, až když se slova propojí na základě vymezených pravidel. Až tehdy lze přisoudit správný význam jednotlivým slovům, který se může v kontextu²⁹³ měnit.²⁹⁴ Jazyk proto není pouhým propojením slov exaktních významů, nýbrž významotvorný aktér.²⁹⁵

Vychází tak najevo důležitost sémantiky, která nemůže být zastiňována syntaxí. Zatímco ta zkoumá složení jazyka a jeho strukturu, význam a funkčnost zkoumá sémantika, v relaci s funkčností celku. Abychom tedy poznali význam, nestačí zkoumat strukturu. Ta je sice jednoduše analyzovatelná, ovšem sémantický aspekt jazyka je vždy nutný zkoumat individuálně.²⁹⁶

Lze tedy říci, že slovu lze dodat takový význam, jaký mu dají komunikační aktéři jeho dosazením do věty. Samotné slovo tak nemá význam absolutní, ale pouze v kontextu celé věty.²⁹⁷ Její stavba je dána určitými pravidly, na která upozorňuje Ludwig Wittgenstein. Jeho jazykové hry a vědomí nutnosti zkoumání pravidel, tedy uspořádanosti vztahů a relací mezi jednotlivými zkoumanými aktéry, budou rozebrány v následující kapitole.

Rovinu slova ovšem nelze přehlížet, neboť význam nese i samotné slovo. Způsob jeho užití sice může jeho význam změnit, ovšem ne zrušit. „Výrazy jazyka, ve

²⁹⁰ PEREGRIN, Jaroslav. *Význam a struktura*. s. 281.

²⁹¹ KLEMPERER, Victor. *Jazyk třetí říše LTI : poznámky filologovy*. s. 156.

²⁹² Srov. ČERNÝ, Jiří. HOLEŠ, Jan. *Sémiotika*. Praha: Portál, 2004. s. 115.

²⁹³ Struktuře věty.

²⁹⁴ Ostatně některá slova mají nejasný nebo víceznačný význam, i když stojí osamoceně. Jsou to například homonyma. Uveďme za příklad slova *koruna*, *oko* nebo *zámek*. Pak zde máme slovní spojení, jako oxymórony, metafory, metonymie a další.

²⁹⁵ Srov. PEREGRIN, Jaroslav. *Význam a struktura*. s. 280.

²⁹⁶ Srov. PEREGRIN, Jaroslav. *Význam a struktura*. s. 281-282.

²⁹⁷ Slovo může ve dvou větách dokonce znamenat přesný opak, pokud jsou další slova kolem něho podle platných pravidel uspořádána na ve vhodném vzorci.

kterém je formulována teorie, mají význam. Zdá se, že je to tedy právě význam, co vztah mezi jazykem a světem zprostředkovává.²⁹⁸

3.3 Ludwig Wittgenstein

Wittgensteinovo vymezení jazyka je velmi názorné. V *Tractatus logico-philosophicus* uvádí, že „znak, jímž myšlenku vyjadřujeme, nazývám větným znakem. A věta je větný znak ve svém projektivním vztahu ke světu.“²⁹⁹ „Ve větě lze myšlenku vyjádřit tak, že předmětům myšlenky odpovídají prvky větného znaku.“³⁰⁰ Myšlenka je pro Wittgensteina smysluplná věta, která je vždy uplatněným a myšleným větným znakem.³⁰¹ A „znak je to, co lze na symbolu vnímat smysly.“³⁰² „Dva různé symboly tedy mohou mít navzájem společný znak (psaný nebo mluvený) – pak označují různým způsobem.“³⁰³ „Souhrn vět je jazyk.“³⁰⁴

Podle Wittgensteina jazyk tvoří svět: Svět je souborem skutečností vyjádřených jazykem, limity jazyka představují limity světa a struktura světa odpovídá struktuře jazyka.³⁰⁵ Wittgensteinovo chápání jazyka jej vede k závěru, že „uvedením podstaty věty se udá podstata veškerého popisu, tedy podstata světa.“³⁰⁶ Tedy stavba jazyka obsahuje logiku. „A naše vědění logiky není abstrakcí z forem čistého myšlení, ve kterých se myslí věci a souvislosti světa, ale je vyvozeno z řeči, z toho, jak mluvíme, jak svůj jazyk užíváme.“³⁰⁷

Wittgenstein chápal jazyk ne jako nějaké pojmenování myšlenek, které se rodí v lidské mysli a jimiž je vyjadřujeme. Říkal, že jazyk je způsob, jakým cokoli může existovat, včetně myšlenek. Pro něho je jazyk způsobem, jakým myšlenky vznikají a jakým si mohou uchovat svou existenci, stejně jako veškeré bytí. Za smysluplnou myšlenku lze tedy považovat pouze takovou myšlenku, kterou lze smysluplně vyjádřit. A za takové vyjádření lze považovat pouze takové, jehož obsah, tedy to, co vyjadřuje, je empiricky ověřitelný.³⁰⁸ Jazyk tedy ohraničuje možnost myšlení, neboť podle Wittgensteina cokoli lze myslet, lze také říci. Lze tedy vyjádřit pouze to, čemu lze

²⁹⁸ PEREGRIN, Jaroslav. *Filosofie pro normální lidi*. s. 63.

²⁹⁹ WITTGENSTEIN, Ludwig. *Tractatus logico-philosophicus*. Praha : Oikoymenh, 2007. s. 18.

³⁰⁰ WITTGENSTEIN, Ludwig. *Tractatus logico-philosophicus*. s. 19.

³⁰¹ Srov. WITTGENSTEIN, Ludwig. *Tractatus logico-philosophicus*. s. 26.

³⁰² WITTGENSTEIN, Ludwig. *Tractatus logico-philosophicus*. s. 22.

³⁰³ WITTGENSTEIN, Ludwig. *Tractatus logico-philosophicus*. s. 22.

³⁰⁴ WITTGENSTEIN, Ludwig. *Tractatus logico-philosophicus*. s. 26.

³⁰⁵ Srov. CRUZ PRADOS, Alfredo. *Historia de le filosofía contemporánea*. s. 198.

³⁰⁶ WITTGENSTEIN, Ludwig. *Tractatus logico-philosophicus*. s. 55.

³⁰⁷ ŠPŮR, Josef. *Úvod do systematické filosofie*. s. 35.

³⁰⁸ Srov. ŠPŮR, Josef. *Úvod do systematické filosofie*. s. 34.

rozumět.³⁰⁹ „Pro Wittgensteina samotného je smysl každého výrazu dán právě způsobem jeho použití.“³¹⁰ Pokud jej používáme chybně, je nesmyslný ve své podstatě. A tedy neexistuje. Jazyka tedy ohraničuje realitu a možnost poznání.

„Věta je obrazem skutečnosti. Věta je modelem skutečnosti tak, jak si ji myslíme.“³¹¹ Touto rezignací na metafyziku vyjádřil Wittgenstein své stanovisko, že jazyk a jeho struktura jsou myšlením samotným, čímž zesílil tezi, kterou již kdysi vyjádřil Karl Marx. A sice, že je to právě jazyk, který je vnějším bytím myšlenky.³¹² Toto radikálně materialistické pojetí reality je však zpochybňováno ve světle zkušenosti, že existuje řada skutečností, které vnímáme, ale nedokážeme je pojmenovat.

Úvaha, že bez slova není myšlenky, byla jedním ze základních bodů kritiky Wittgensteinovy teorie. Inspirovala však řadu myslitelů. A Husserlem fenomenologicky inspirovaný obrat k jazyku způsobil, že řada myslitelů 20. století se, často se odvolávaje na myšlení Immanuela Kanta a Davida Huma, snažila ukázat, že mimo jazyka nic není. Že dokonce není nutné ani jiné zkoumání, neboť zkoumáním jazyka lze poznat veškerou realitu.

Wittgensteinovo chápání jazyka jej absolutizuje. Jeho představa, že skrze zkoumání jazyka lze postihnout celou realitu bytí, a že logika světa je projekcí logiky jazyka byla však řadou myslitelů odmítána, a to především Bertrendem Russellem,³¹³ kterého přitom sám Wittgenstein označil za hlavního inspirátora svého díla.³¹⁴

Russell chápal jazyk jako nástroj a významně se zasloužil o to, že na problematiku jazyka se začalo nahlížet ve světle výrazu našich myšlenek. Russellovo přesvědčení o souvislosti mezi strukturou jazyka a strukturou skutečnosti, kterou jazyk vyjadřuje, ale nikdy nedosáhlo Wittgensteinovy radikality. Věřil, že studiem syntaxe lze dospět k poznání světa, ovšem varoval před tím, čeho se dopustil Wittgenstein. A sice před absolutizací jazyka a nedbáním na skutečnost, že mimo jazyk existují i jiné skutečnosti, které stojí mimo něj, ač jím nejsou vyjadřovány.³¹⁵ Kritizuje, že „byla tendence, zvláště mezi logickými pozitivisty, zacházet s jazykem jako se samostatnou oblastí, kterou je možné studovat bez ohledu na mimojazykové jevy.“³¹⁶

³⁰⁹ Srov. SCRUTON, Roger. *Krátke dejiny novovekej filozofie*. Bratislava : Archa, 1991. s. 301.

³¹⁰ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*. 1. vyd. Praha : Filosofia, 2000. s. 9.

³¹¹ WITTGENSTEIN, Ludwig. *Tractatus logico-philosophicus*. s. 26-27.

³¹² Srov. ŠPŮR, Josef. *Úvod do systematické filosofie*. s. 80.

³¹³ Srov. RUSSELL, Bertrand. *Human Knowledge*. London : Routledge, 2005. s. 91.

³¹⁴ Srov. CRUZ PRADOS, Alfredo. *Historia de le filosofía contemporánea*. s. 197.

³¹⁵ Srov. ŠPŮR, Josef. *Úvod do systematické filosofie*. s. 81.

³¹⁶ RUSSELL, Bertrand. *Zkoumání o smyslu a pravdivosti*. Praha : Academia, 1975. s. 362.

Wittgensteinem způsobený obrat k jazyku, který rozšířili především novopozitivisté z Vídeňského kroužku, způsobil, že na možnost řešení tradičních filosofických problémů se začalo nahlížet z hlediska logické analýzy toho jazyka, ve kterém jsou formulovány. Podle Wittgensteina se takovou logickou analýzou mělo ukázat, že žádné takové problémy ve skutečnosti neexistují. Russell k tomuto pohledu vyjádřil domněnku, že „se snadno přehání, čeho lze dosáhnout samotnou syntaxí. Myslím, že mezi strukturou vět a strukturou jevů, k nimž se věty vztahují, existuje patrný vztah...věřím, že nám mohou vlastnosti jazyka pomoci pochopit strukturu světa.“³¹⁷

Wittgensteinova teorie se ukázala být potenciálně užitečným nástrojem totalitárních režimů. Jeho chápání jazyka, kdy jazyk reflektuje realitu a může postihovat pouze ji, neboť vyjadřuje myšlenky, které nemohou myslet nic nesmyslného, umožňuje vytváření alternativní reality vytvořením nového jazyka. Podle Wittgensteinovy teorie³¹⁸ je struktura světa určena strukturou jazyka. Změnou jazyka by tedy analogicky bylo možné změnit svět. Právě této skutečnosti využívaly totalitární režimy a stala se námětem řady antiutopických děl.³¹⁹ Vytvořením nového jazyka je tedy vytvářena nová realita, nová skutečnost. Takovýmto ovládnutím jazyka je pak možné nejenom přítomnou společnost ovládnout, nýbrž vytvořit společnost novou.³²⁰ Je nicméně zjevné, že takové vytvoření reality je pouze iluzorní a plná realizace takové ideje je utopická. To ostatně konstatuje i Wittgenstein. „Člověk má schopnost budovat jazyky, pomocí nichž lze vyjádřit všechn smysl, aniž by měl ponětí o tom, co a jak znamená každé slovo. Stejně tak mluví, aniž by věděl, jak se vytvářejí jednotlivé hlásky. Běžný jazyk je částí lidského organismu a není o nic méně složitý, než on. Není v lidské moci odhadnout z něj bezprostředně jazykovou logiku. Jazyk halí myšlenky. A to tak, že z vnější formy hávu nelze usuzovat na formu zahalené myšlenky; neboť vnější forma hávu není utvořena k rozpoznávání formy těla, nýbrž ke zcela jiným účelům.“³²¹

Že není možné vytvořit nový svět pouhým ovládnutím jazyka je na hlubší filosofickou analýzu, která není předmětem této práce. V zájmu nevzdálení se od tématu je nutné vzít tento závěr jako předpoklad. Ovšem zcela jinou otázkou je, zdali lze vytvořit zdání takového světa. Pokud symbolům, jejichž pomocí komunikujeme,

³¹⁷ RUSSELL, Bertrand. *Zkoumání o smyslu a pravdivosti*. s. 362.

³¹⁸ Je zde nicméně důležité podotknout, že Wittgenstein sám tak daleko nezašel.

³¹⁹ Za všechny je třeba jmenovat 1984 George Orwella a jazyk *newspeak*.

³²⁰ Hannah Arendtová považuje vytvoření nového člověka a nové společnosti za klasickou snahu totalitárních režimů.

³²¹ WITTGENSTEIN, Ludwig. *Tractatus logico-philosophicus*. s. 26.

dokážeme dodat jiný význam, lze tuto možnost připustit. Právě takto uvažoval Noam Chomsky, když ve svých úvahách o syntaxi jazyka ukázal, že je chybné chápat jazyk jako lidmi vyvinutý kód, určený ke komunikaci a proudění informací. Chápal jej více jako korelát lidské schopnosti komunikovat. Sice tento svůj pohled nedokázal z roviny syntaxe převést na rovinu sémantickou, ovšem byli to především američtí pragmatisté, kdo vyslovili domněnku, že význam musíme chápat jako jazykovou funkci.³²²

I proto Wittgenstein uvádí, že pokud chceme správně chápat jazyk, je pro nás nezbytné zkoumat i naše jazykové hry a jejich pravidla. Tedy jak jazyka užíváme. Neboť jak si uvědomuje, často je význam konceptu určen pravidly, která jej začleňují do větných a jazykových struktur.³²³

4 Totalitní jazyk

V předcházejících částech této práce bylo nastíněno chápání totalitarismu u vybraných společenskovedních myslitelů. Na základě jejich vymezení tohoto pojmu byla pro tuto práci stanovena definice totalitarismu. Následně byla prezentována teorie komunikace Karla Wolfganga Deutsche, kde byl demonstrován úzký vztah mezi komunikací a politickým systémem. Bylo ukázáno, že totalitární režimy musí ovládnout jazyk, jenž je nástrojem k udržení moci a kontrole nad společností.

Aby bylo možné poukázat na způsoby, jakými mohou totalitární režimy ovládnout jazyk, byl jazyk vymezen jako lidský systém vytvořený za účelem přenášení informací prostřednictvím symbolů. Protože je však taková definice povrchní a neumožňuje vhléd do skutečné podstaty jazyka, a tedy možných souvislostí s mocí a konsekventně totalitarismem, bylo představeno několik pohledů na jazyk, zejména jeho chápání Ferdinandem de Saussurem a Ludwigem Wittgensteinem. Jejich chápání jazyka bylo zobrazeno ve značné zkratce, přesto však byly naznačeny některé skutečnosti, které poukazují na možnou souvislost mezi jazykem a totalitarismem. Jimi se budeme na následujících stránkách zabývat. Společně s Wittgensteinem a Saussurem budou pojednány i názory jiných autorů, George Orwella a Josefa Piepera. Jimi jsme se dosud nezabývali, neboť lingvistika a jazykověda netvořila jejich primární předmět zájmu. Přesto ve svých dílech a svým myšlením přispěli k odhalení řady souvislostí mezi jazykem a totalitarismem.

³²² Srov. PEREGRIN, Jaroslav. *Filosofie a jazyk*. bod. 80.

³²³ Srov. PEREGRIN, Jaroslav. *Filosofie a jazyk*. bod. 77.

4.1 Možné způsoby tvorby totalitního jazyka

4.1.1 Sémiotická proměna znakové podstaty

Předchozí příklady možných chápání jazyka byly záměrně vybrány tak, aby ukázaly, jak je možné měnit význam jazyka, a tak jej ovládnout a učinit jej nástrojem výkonu moci. Jazyk se v totalitních systémech stává nástrojem k ovládnutí společnosti, především však nástrojem, jak vytvořit jednotnou společnost. To je uskutečňováno zejména vytvářením jednotného způsobu myšlení. Toho si všímá už Petr Fidelius, když píše že „totalitní režim vychází z poznání, že jen tehdy může trvale udržet své panství a zajistit si poslušnost svých poddaných, podaří-li se mu podmanit si duši člověka.³²⁴

Jak tedy takový totalitní jazyk, umožňující jednotné myšlení, vzniká? Abychom ukázali několik možností jeho formování, je nejprve nutné vymezit, co pod tímto pojmem budeme rozumět. Jako takový tedy označíme *symbolický kód vytvořený za účelem totálního ovládnutí společnosti*. Možností, jak jej vytvořit, je mnoho. Lze rovněž předpokládat, že se s postupujícím a neustále se rozvíjejícím lidským poznáním ukážou další. Tím, že jsou možnosti formování jazyka neomezené, lze předpokládat, že podobně neomezené jsou také možnosti a způsoby jeho tvorby a ovládnutí.

Ukázali jsme, že jazyk je především nástrojem výměny informací. Z tohoto hlediska je klíčové, aby byly tyto informace jejich příjemcem dekodovány tak, jak je vysílatel zakódoval. Tedy aby jim byl na obou pólech komunikační události dáván stejný význam. Jen tehdy je možné porozumění.

V dřívější části této práce jsme nastolili otázku, jak může být jazykový systém následkem dohody lidí o významech, pokud dříve již neměli nějaké poznání. Ptali jsme se na okamžik a podmínky vzniku oné prvotní dohody, že něco označíme nějakým způsobem. Stanovili jsme, že význam neleží v označení konkrétního jsoučna, nýbrž v dohodě o významu. Otázka ohledně prvotní shody nad nutností komunikace je bezpochyby zajímavá, ovšem vedlejší. Jak se prvotní lidé shodli, že budou něco nějakým způsobem nazývat je otázka technická a z teoretického hlediska irelevantní. Zcela naopak je tomu však u otázky, jak vůbec došli k nutnosti komunikace, k tomu, že něco nese nějaký význam. Odpověď je jak jednoduchá, tak složitá. Vědomí komunikace a její schopnost náleží k ontologické podstatě člověka. „Tak podstatná je řeč pro existenci duševního života, že se člověk v své rozumnosti navenek před ostatními

---

³²⁴ FIDELIUS, Petr. *Kritické eseje*. Praha : Torst, 2000. s. 82.

bytostmi vyznačuje právě užíváním řeči.³²⁵ Lidský jedinec nemůže nekomunikovat.³²⁶ Jak tedy došlo k prvotní shodě nad tím, jaký význam budou jednotlivá označení jednotlivých jsoucen nést? Bezprostředně. „Sdělování přece toto znamenání již předpokládá; nechápe-li se zvuk tak, že něco znamená, nechápe se právě jako řeč. To, že se dítě naučí mluvit, předpokládá tedy, že mu významový vztah sám sebou vynikne, když slyší mluvit lidi, kteří s ním obcují.“³²⁷ Materiální skutečnosti lidská mysl přijímá bezprostředně. Může se měnit forma, ale podstata označovaného zůstává stejná. Lze nějaké podstatě přisoudit jinou formu, například místo *pes* užívat *kočka*, ovšem podstata označovaného, jeho substance, se nemění.

Arbitrárnost jazykového znaku nám umožňuje nekonečnou množinu potenciálních označení, pokud se shodneme na tom, jakým označením budeme označované označovat. „Zvláště na faktu cizích jazyků se tato možnost jeví nejjasněji, ačkoli se i ve vlastním jazyce stává patrnou synonymy, homonymy a podobnými zjevy.“³²⁸ Řekneme-li *pes*, je to stejné, řekneme-li *dog*³²⁹ nebo *chien*³³⁰ nebo *perro*³³¹. Podobně bychom se ale mohli dohodnout, že od konkrétního okamžiku to, co jsme dříve označovali *pes*, budeme označovat *kočka*. Dojde-li k takové shodě, je komunikace možná a bezproblémová. Význam tedy neleží v označení.

Takový závěr lze nicméně zformulovat pouze u jsoucen materiálních, abstraktní koncepty takto vymezit nelze. Chceme-li určit označení pro *automobil*, ukážeme na něho a vyslovíme slovo. Bezprostřední označení je možné. Jak jsme už dříve zmínili slova Johna Locka „slova jsou koneckonců odvozena od takových výrazů, které označují smyslově vnímatelné ideje.“³³² Jak však tohoto dosáhnout u pojmů jako *spravedlnost*, *demokracie*, *moc* a jiných? Můžeme jednoznačně vymezit význam označení *dům*. Jak však dosáhneme toho stejného u slova *domov*? Právě zde vytváří jazyk prostor pro své zneužití. Význam pojmů, které nelze bezprostředně lidským rozumem uchopit, je individuální a subjektivní. Základní shoda je sice rovněž možná, pokud jsou exaktně vymezeny konsensem, ovšem taková shoda nad abstraktními pojmy

³²⁵ BRUNNER, August. *Řeč*. s. 11.

³²⁶ Vypuštěme pro tento okamžik námitku, že člověk neschopný komunikace by v takovém případě nebyl člověkem, nebo falsifikoval tento závěr.

³²⁷ BRUNNER, August. *Řeč*. s. 14-15.

³²⁸ BRUNNER, August. *Řeč*. s. 18.

³²⁹ Anglický výraz pro psa.

³³⁰ Francouzský výraz pro psa.

³³¹ Španělský výraz pro psa.

³³² LOCKE, John. *Esej o lidském rozumu*. s. 250-251.

už je nesrovnatelně problematictější, než je tomu u jsoucnen materiálních.³³³ Totalitní jazyk využívá tohoto jazykového aspektu k tomu, aby změnil význam abstraktních pojmů. Zachovává tedy jeho formu, ono označující, ale podstatu, označované, mění. Jeffersonovo chápání *demokracie* je bezpochyby jiné než Leninovo. Oba ale v promluvách užívají stejného konceptu. Totalitní jazyk navíc zneužívá obecně kladné konotace, kterou slovo *demokracie* vyvolává, aby takovou konotaci vyvolávala i nová podstata, nesoucí tuto formu.³³⁴ „Takto si komunistická řeč přivlastňuje „staré“ pojmy, podsouvajíc jim „nový“, „diametrálně odlišný“ význam.“³³⁵

Další konsekvencí sémiotického pojetí jazyka je skutečnost, že to, co označujeme, je původnější než to, čím je to označováno. „Význam je něco, co zde musí existovat již dříve, než může dojít k nějakému takovému komunikačnímu aktu.“³³⁶ Abychom nějakou materiální skutečnost mohli označit, musí zde být už dříve přítomná. Pokud tedy chceme komunikovat o něčem, je třeba, aby to dříve vzniklo. Právě této nezbytnosti využívá totalitární jazyk. Nejprve něco vytvoří a následně to pojmenuje. Protože však známe tři základní emoční vazby na slova: pozitivní, neutrální a negativní, musí si zvolit jeden z nich.³³⁷ Když tedy totalitární režim zavádí novou skutečnost, má dvojí volbu. Buď vytvoří nový znak, nebo změni význam již existujícího znaku, aby označil novou skutečnost. A zvolí takovou emoční nebo hodnotící kategorii, aby to splňovalo daný účel. Pokud chce, aby nové jsoucno bylo vnímáno kladně, změni podstatu, nikoli však formu zavedeného a pozitivně vnímaného znaku. Příkladem může být již zmiňovaná *demokracie*. Ačkoli se o žádnou demokracii jednat nemusí, označení vyvolává příznivou konotaci.

Jak je evidentní, sémiotické chápání znaku zde hraje značnou roli. Protože realitu poznáváme díky symbolům, není nic jednoduššího než tyto symboly změnit, respektive jejich význam, abychom změnili i vnímání reality, respektive jejího významu. Otázkou zůstává, zdali lze takto dojít ke vzájemnému porozumění.

Znak zastupuje určitý fenomén a umožňuje transcenci významu. Ovšem onen význam mu přisuzujeme my. Je dán shodou. A významy lze měnit. Pokud tedy skutečnosti, které chápeme obecně jako negativní, zahalíme do pozitivní formy, vzniká

³³³ Stačí se podívat na různá chápání konceptů jako *demokracie*, *rovnost*, *spravedlnost*, *pravda*, apod. Proto je základem především společenskovedních odborných prací exaktní terminologické vymezení užívaných pojmů, jak jsme ostatně konstatovali v první části této práce.

³³⁴ NDR v sobě zahrnovala slovo *demokracie*, avšak podstata byla bezpochyby pozměněna.

³³⁵ FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci*. s. 180.

³³⁶ PEREGRIN, Jaroslav. *Filosofie pro normální lidi*. s. 65-66.

³³⁷ Srov. ČERNÝ, Jiří. HOLEŠ, Jan. *Sémiotika*. s. 107.

pozitivní dojem, který nás může snadno zmást. Ilustrativním praktickým příkladem je v Orwellově *1984* případ, kdy občané oslavovali zvýšení přídělů čokolády, ač ve skutečnosti došlo k jeho poklesu.

Nutnost, aby označované odpovídalo označovanému, názorně vyjádřil Petr Fideľius, když uvedl, že „nezbytnou podmínkou veškerého myšlení je *důvěryhodnost* jazyka, jehož prostřednictvím se dialog vede. Ustavičným „pře-mýšlením“ se naše pojmy stále více diferencují, a tím narůstá i mnohoznačnost slov, kterých užíváme. Aby se v této situaci zachovala možnost dorozumění, musíme si udržet jakousi společně sdílenou referenci k tomu, „oč vlastně jde“, „o čem je řeč“; a musíme mít důvěru, že naše slova jsou schopna, při vší mnohoznačnosti, tuto referenci v daném kontextu skutečně zajišťovat. Je dosti obtížné tuto základní podmínku jakéhokoliv dialogu pozitivně formulovat; víme však velmi dobře, jak to vypadá, když tato podmínka chybí: výstižně to charakterizuje lidové pořekadlo „já o voze, ty o koze“. Možnost dialogu, a tedy i myšlení, se zakládá na důvěře, že slova nás *zásadně* neklamou, že „vůz“ nemůže znamenat „kozu“ a naopak.“³³⁸

Nelze však zanedbávat skutečnost, že význam samotného slova nehraje primární roli. Tu hraje jazyk, respektive jeho struktura. Ona korelace, jež spojuje znaky s jinými, je tím, co jim dodává významu. Je to tedy jazyk, co dodává význam, respektive čeho užíváme, abychom dodali významu svým promluvám. Řekneme-li například *revoluce*, vytvoří se nám v hlavě určitá představa významu. Ta bude ovšem u každého různá, neboť se jedná o pojem abstraktní. Dáme-li ale slovo *revoluce* do kontextu a vyslovíme-li *Velká říjnová socialistická revoluce*, jedná se už o konkrétní historickou událost.³³⁹

4.1.2 Tvorba nová reality na základě Wittgensteinovy jazykové logiky

Zajímavé konsekvence má dříve představené Wittgensteinovo chápání jazyka. Jak už bylo dříve uvedeno, jazyk podle něho tvoří svět, neboť ten je vyjádřen jazykem. Proto co jazyk neoznačuje, to neexistuje, neboť jazyk reflektuje realitu a nemůže vyjadřovat nic nesmyslného. Analogicky lze na základě takového chápání jazyka vytvořit novou skutečnost vytvořením nového jazyka. Totalitní jazyky na základě této myšlenky usilují o vytvoření zdání existence takového světa. Fideľius k tomuto uvádí své pozorování, že „v komunistické řeči vládne jakýsi řád, že je to opravdu *řeč* o

³³⁸ FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci*. s. 182.

³³⁹ Shodou okolností je právě toto označení této historické události vhodnou ukázkou jazykové manipulace. Lze úspěšně pochybovat o každém ze čtyř znaků v této syntaktické stavbě. Tedy zdali se jednalo o něco *velkého*, zdali to byla *revoluce* a ne malý ozbrojený puč, zdali byla v *říjnu* a ne v listopadu a zdali se jednalo o revoluci *socialistickou* a ne bolševickou.

nějakém světě, byť to byl svět „imaginární“, tedy určitý ideologický *obraz* světa.³⁴⁰ Proto ačkoli Orwellův svět znázorněný v *1984* neexistuje, vytvoření zdání jeho existence umožňuje ovládnutí reálné společnosti, věřící v jeho existenci ve formě, jíž je jí totalitním jazykem zprostředkováván. V reálném světě nebyl přiděl čokolády zvýšen, ovšem ovládnutím jazyka bylo vytvoření zdání, že k tomu došlo. A to stačí.

Na tomto základě Davidson konstatuje zdání, že „nyní máme návod na vytváření rozdílných pojmových schémat. Nové schéma nahrazuje staré, když uživatelé jazyka začnou přijímat jako pravdivý důležitý soubor vět, které předtím považovali za soubor nepravdivý (a samozřejmě naopak). Tuto změnu nemůžeme popisovat jednoduše jen jako vnímání starých nepravd jako pravd, protože pravda je propozice, a to, co uživatelé jazyka začínají přijímat, když považují nějakou větu za pravdivou, není to stejné, co odmítali, když předtím považovali jistou větu za nepravdivou. Změna nastala ve významu věty, protože ta nyní patří k novému jazyku.“³⁴¹

Je tak umožněno vytváření nových pravd pouze na základě tvorby nového jazyka. Tato potencialita navíc může být zprostředkována již nastíněnou možnou sémiotickou změnou podstaty jazyka. Tento Wittgensteinem inspirovaný způsob zneužití jazyka vychází z předpokladu, že „pravdivost věty souvisí (mimo jiné) s jazykem, ke kterému patří.“³⁴² Nelze vytvořit nový svět novým jazykem v jeho materialistickém chápání. Ovšem lze prostřednictvím jazyka realitu interpretovat a vytvořit její zdání. S touto potencialitou ostatně operuje řada mediálních produkcí. Za všechny jmenujme filmový snímek *Vrtěti psem*, kde je jazyk zneužit k vytvoření války. Stejně tak je jazyka zneužito k jejímu ukončení. Slova hlavní postavy *Válka skončila, viděl jsem to v televizi* jsou názornou ukázkou, jak lze jazykem vytvořit zdání reality a ovlivnit tak myšlení a jednání.

4.1.3 Pieperova kritika absence relace jazyka k realitě

Josef Pieper ve své eseji *Abuse of Language, Abuse of Power* hájí tezi, že za komunikaci nelze považovat jakoukoli promluvu. Konkrétně označuje lež za opak komunikace. Tu chápe jako podílení se na pravdě. Lež tak obírá příjemce komunikačního aktu o jeho podíl na realitě. Jí je mu upírána možnost participace na pravdivé realitě.³⁴³

³⁴⁰ FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci*. s. 11.

³⁴¹ DAVIDSON, Donald. *Čin, mysl, jazyk*. Bratislava : Archa, 1997. s. 118-119.

³⁴² DAVIDSON, Donald. *Čin, mysl, jazyk*. s. 120.

³⁴³ Srov. PIEPER, Josef. *Abuse of Language, Abuse of Power*. San Francisco : Ignatius, 1992. s. 16.

Na příkladě sofistů Pieper poukazuje na to, na co poukazoval v dialogu *Gorgiás* už Platón. A sice, že není důležité, co je řečeno, nýbrž jak je to řečeno. Podstatná je, ve shodě se sémiotickým chápáním jazyka, struktura a forma vyjádření. Není tedy důležité, co je řečeno, ale jak.³⁴⁴ Ve Wittgensteinově pojetí bychom řekli, že je důležité, jakých pravidel bylo použito.³⁴⁵ Krásnou a pravdivou formulací tak lze vyjádřit něco, co je ve své podstatě chybné a ošklivé. Zajímavý aspekt vkládá do této myšlenky Zbyněk Vybíral, když konstatuje, že „jestliže se rozpadla struktura označujícího na nepřehlednou změť, které nemůže nic zaručit, že bude brána vážně, jak má mít váhu obecný zákon?“³⁴⁶ V rozpadu strukturalismu, kdy se označující nevztahuje pravdivě k označovanému, vidí základ relativismu.³⁴⁷ Zatímco Vybíral konstatuje pouze nebezpečí relativizace skutečnosti, my jsme postoupili o krok dál. Konstatovali jsme, že takové jednání nejen zpochybňuje poznatelnou pravdu, nýbrž že může vytvářet i pravdu novou. To je právě cílem totalitního jazyka u totalitárních režimů. Vytvoření nové reality, nové společnosti a nového člověka, jak o tom mluvila Hannah Arendtová, vytvořením totalitního jazyka.

Gorgiás jasně ukazuje, že jazyk zbavený pravdy usiluje o jiný než o komunikační cíl, a sice o moc. Takový jazyk už nekomunikuje a v souvislosti s Deutschovou teorií komunikace už neplní svou komunikační funkci. Když ale už jazyk nepoužíváme ke komunikaci s druhými, k čemu tedy nadále užíváme slov? Odpověď je zjevná, máme s dotyčným jiné záměry. Chceme od něho něco získat.³⁴⁸ A protože už nejde o rovný dialogický vztah, jedná se o vztah mocenský, kde jeden komunikační subjekt převažuje nad druhým. A tedy ten, kdo neuvívá slov ke komunikaci s druhým, ten usiluje o moc nad adresátem svého komunikátu.³⁴⁹ Když se tedy veřejný diskurs přestane vztahovat k pravdě, stává se nástrojem tyрана a totalitáře. Proto je nutné zkoumat, s jakou motivací jsou jednotlivé jazykové akty prováděny,

³⁴⁴ Srov. PIEPER, Josef. *Abuse of Language, Abuse of Power*. s. 18-19.

³⁴⁵ Pieper uvádí příklad, kdy někoho neoprávněně pochválíme. Proč? Protože od něj něco chceme. Místo pochvala mu tak ve skutečnosti ubíráme důstojnost, neboť těmito slovy nad ním bez jakéhokoli komunikačního úmyslu, sdílení pravdivých informací, uplatňujeme moc. Je to tedy komunikace bez informace a selhání komunikační role.

³⁴⁶ VYBÍRAL, Zbyněk. *Vymoderovaný svět*. 1. vyd. Hradec Králové : Konfrontace, 1997. s. 91.

³⁴⁷ Když si například v televizním zpravodajství děláme legraci z tragédie, kde tedy označující neodpovídá označovanému, jak můžeme čemukoli věřit, že je takovým, za jaké ho považujeme. Nekorelace označujícího a označovaného tak staví základy relativismu.

³⁴⁸ Zisk, pochvalu, příslib, apod.

³⁴⁹ Srov. PIEPER, Josef. *Abuse of Language, Abuse of Power*. s. 20.

neboť „když dva používají stejný výrazový tvar, nemusí tak vůbec činit se stejným záměrem.“³⁵⁰

Jak tedy Pieper poukazuje, už Platón si byl vědom toho, že zneužití moci je úzce spojeno se sofistickým zneužitím slova.³⁵¹ Pokud tedy slova selhávají v plnění své role komunikačního předávání reality, dopouští se ten, kdo jich takto užívá, toho, co Platón připisoval sofistům. A sice, že zneužívali slov, aby vytvořili a předávali realitu, která neexistuje.³⁵² Tak, jak jsme ukázali na Wittgensteinově pojetí jazyka, a jak se o to pokoušejí totalitární režimy.

4.1.4 George Orwell

Zřejmě nejnázorněji poukázal na možnosti zneužití jazyka britský esejista a spisovatel George Orwell. Přestože o jazyku nikdy nevypracoval teoretické pojednání, jeho převážně esejistická zachycení totalitárních jazykových tendencí předčila řadu odborných lingvistických prací. V této části se zaměříme na vybrané myšlenky, které ohledně jazyka zformuloval, demonstrované zejména na *newspeaku*, jazyku totalitárního režimu v antiutopii *1984*.

Přestože *newspeak* představuje lepší možnost ztvárnění konkrétní formy totalitního jazyka než jakýkoli jazyk reálný, neboť se jedná o utopický výtvar nemající oporu v realitě, a z toho důvodu je praktickým nástrojem na demonstrování možných forem, jichž mohou totalitní jazyky nabývat, Orwell kritizoval především reálné tendence jazykového zneužívání, jichž byl svědkem ve světě, v němž působil.

Orwell tyto tendence kritizoval zejména proto, že v úpadku jazyka viděl dalekosáhlé ekonomické a politické důsledky. Upozorňoval, že z takových důsledků se mohou stát příčiny, jež posilováním původní příčiny mohou působit stejný důsledek v zintenzivněné formě. Takový cyklus lze dle něho opakovat donekonečna. Přímým následkem takového zhoršování jazyka³⁵³ je dle něho klesající kvalita našeho myšlení, což úpadek jazyka dále urychluje a usnadňuje. Naopak možnost politické obnovy viděl Orwell v pohybu opačném, tedy ve zkvalitňování jazyka a konsekventně zkvalitňování myšlení.

³⁵⁰ KLEMPERER, Victor. *Jazyk třetí říše LTI : poznámky filologovy*. s. 165.

³⁵¹ Srov. PIEPER, Josef. *Abuse of Language, Abuse of Power*. s. 32.

³⁵² Srov. PIEPER, Josef. *Abuse of Language, Abuse of Power*. s. 34-35.

³⁵³ Nebo čehokoli jiného, zde se však zabýváme jazykem.

Orwell tak uvedl do přímé souvislosti vztah mezi jazykem, myšlením a konkrétním politickým systémem, přičemž upozorňoval, že zhoršování jazyka, a z něho plynoucí zhoršování myšlení, má za následek snadnější mocenské ovládní.³⁵⁴

4.1.4.1 Kritika reálného jazyka

Orwell na příkladu anglického jazyka upozorňoval na řadu tendencí, které způsobovaly jeho upadající kvalitu. Konkrétně kritizoval, že při nastolení některých konkrétních témat začínají promluvy a texty nabývat abstraktních forem. K tomu dle něho dochází proto, že jsou texty pojednávající o určitých tématech vytvářeny především ze zavedených frází a nikoli ze slov, která by byla do těchto textů zakomponována kvůli jejich významu.³⁵⁵ Právě takový útěk od konkrétního je dle Orwella moderní tendencí, která jazyk ničí. Neužívání přesných, nýbrž zobecňujících slov a hojné užívání předdefinovaných frází. Ty jsou podle něho užívány především z toho důvodu, že kompozice textu je s nimi jednodušší než při konkrétním psaní, neboť nevyžaduje nadměrné myšlení. Fráze jsou obecné a neurčité a eliminují tak do značné míry riziko omylu. Ovšem s rostoucím zobecňováním také klesá možnost exaktního významového vymezení. Užívání metafor, idiomů a přirovnání je tak dle Orwella sice užitečné pro vyvolávání konkrétních obrazů u příjemců informací a zjednodušuje myšlenkové úsilí pisatele, ovšem za cenu vágního a široce interpretovatelného textu. Psaní a mluva ve frázích usnadňují život, ovšem zároveň jej činí neuvěřitelně povrchním.³⁵⁶

Dalším prvkem, na který Orwell upozorňuje, jsou metafory. Ty dělí na trojí. Nově vytvářené metafory pomáhají naší mysli vytvářet vizuální obrazy. Staré metafory už tento svůj účel neplní a mění se tak v obyčejná slova bez metaforického významu. Kromě těchto dvou skupin metafor ale dle Orwella existuje ještě třetí. Ta zahrnuje metafory, které jsou užívány, ač už přišly o svou vypovídací sílu.³⁵⁷ Takový způsob užívání těchto jazykových prostředků však ústí v jejich neadekvátní užívání. Dochází tak k nevědomému proměňování jejich významů.³⁵⁸ Sémiotická hodnota takové výpovědi tedy neodpovídá duální znakové povaze, význam se stává nejasným a komunikace nejednoznačnou.

³⁵⁴ Srov. ORWELL, George. *Politics and the English Language*. In *Collected Essays*. London : The Heinemann Group, 1966. s. 353.

³⁵⁵ Srov. ORWELL, George. *Politics and the English Language*. In *Collected Essays*. s. 355-356.

³⁵⁶ Srov. ORWELL, George. *Politics and the English Language*. In *Collected Essays*. s. 360-61.

³⁵⁷ Neboť jsme zapomněli na jejich pravý význam.

³⁵⁸ Srov. ORWELL, George. *Politics and the English Language*. In *Collected Essays*. s. 356.

Orwell kritizuje i další prvky ničící anglický jazyk. Negativní tendencí je dle něho užívání opisných frází místo jednoduchých sloves. Taková eliminace tohoto slovního druhu jazyk ochuzuje a zjednodušuje. Právě redukce slovní zásoby je jedním ze základních prvků *newspeaku*, který Orwell představil v 1984.

Také při výběru slov, konstatuje Orwell, se necháváme ovlivňovat konkrétními situacemi. Někdy volíme slova slavnostní, někdy obyčejná, abychom zdůraznili či bagatelizovali danou skutečnost. Z banálních věcí tak činíme zásadní a z důležitých naopak bezvýznamné.³⁵⁹ Často k tomu stačí vhodně zvolené adjektivum. Za názornou ukázkou může sloužit například spojení *lokální katastrofa*, *sametová revoluce* nebo *velké nic*.

Další tendencí, kterou Orwell kritizuje, a která přispívá k nejasnosti a zakrytí významu slov, je vytváření nových pojmů za účelem vědeckého vyznění textu, obvykle psaného. Jako konkrétní příklad uvádí přebírání kořenů slov z řečtiny, hebrejštiny nebo latiny a přidávání předpon, přípon či jiných lexikálních prvků.³⁶⁰ „Právě tak i Třetí říše mívala ráda zvučný cizí výraz: „garant“ zní důležitěji než „ručitel“, „difamovat“ působí noblesněji než „ostouzet“.“³⁶¹

Orwell rovněž kritizuje, že slova už mnohdy nejsou nositeli významu a demonstruje to na slově *fašismus*, který dle něj, kromě toho, že znamená *něco nežádoucího*, už žádný význam nenese. Podobně mluví o slovech jako *demokracie*, *svoboda*, *vlastenectví*, *spravedlnost*, *realita*, *socialismus*, apod. Orwell poukazuje zejména na slovo *demokracie* a všímá si skutečnosti, že neexistuje shoda nad jeho významem. A nejen to, taková shoda ani není žádoucí. Neboť tím, že je slovem *demokracie* obvykle konotováno něco pozitivního, tak jej každý využívá k pozitivnímu prezentování konkrétní skutečnosti. Avšak pokud by byl termín exaktně vymezen, mohlo by se stát, že by řada zemí tohoto termínu již používat nemohla. A toho se řada vládců obává.³⁶² Proto „fasáda tradičního pojmového inventáře je ideologicky stále ještě velmi pevná. Státy mají z praktických důvodů zájem na používání takzvaných klasických pojmů, i když ty jsou v jiných případech odsunovány stranou jako staromódní a reakční.“³⁶³

³⁵⁹ Srov. ORWELL, George. *Politics and the English Language*. In *Collected Essays*. s. 357.

³⁶⁰ Srov. ORWELL, George. *Politics and the English Language*. In *Collected Essays*. s. 358.

³⁶¹ KLEMPERER, Victor. *Jazyk třetí říše LTI : poznámky filologovy*. s. 17.

³⁶² Srov. ORWELL, George. *Politics and the English Language*. In *Collected Essays*. s. 359.

³⁶³ SCHMITT, Carl. *Teorie partyzána*. Praha : Oikoymenth, 2008. s. 39.

Takto je ale porozumění samozřejmě obtížné. Druhým příkladem, který Orwell uvádí, je anglickou levicí akceptované označení ruského zřízení jako socialistického, při paralelním mlčenlivém uvědomování si, že duch a praxe tohoto režimu jsou cizí všemu, co se v Anglii pod termínem socialismus rozumí. Podle Orwella tak vzniká určitý způsob schizofrenického myšlení, kdy slova jako *demokracie* mohou nést dva neslučitelné významy a věci jako koncentrační tábory a masové deportace mohou být zároveň dobré i špatné.³⁶⁴

Toto názorně ilustruje Bocheňski, když píše, že „v obsazených zemích strana nepřipouští *žádné volby*, a to ani mezi proletáři. Existuje pouze jednotná kandidátka a všichni pro ni hlasují – zpravidla obdrží víc než devadesát devět procent hlasů. V těchto zemích tedy strana vládne bez jakékoli demokratické kontroly. A přesto strana označuje právě tento řád jako ‚demokratický‘. Tak označuje zónu sovětského vlivu v Německu jako ‚Německou demokratickou republiku‘ – oproti tomu Spolková republika údajně nemá demokratickou ústavu, ačkoli se v ní uskutečňují opravdové volby. Jak je to možné? Požádáme-li o vysvětlení nějakého komunistu, bude prakticky vždy – pokud se vyzná v marxismu-leninismu – odpovídat takto: Co je demokracie? Je to řád, v němž se uskutečňuje vůle lidu. Kdo zná vůli lidu? Lid, proletariát? Ne, ten svou vlastní vůli vůbec nezná. *Pouze* strana sama zná tuto vůli. Jako demokratický se tedy může označovat jen ten stát, v němž vládne strana. *Sovětská zóna vlivu v Německu je tedy demokratický stát*, neboť tam skutečně vládne pouze strana, avšak Spolková republika není demokratická, protože v ní nemá komunistická strana do čeho mluvit.“³⁶⁵

Výše zmíněné aspekty jsou dle Orwella v současných politických promluvách přítomné. Kritizuje, že je politický jazyk halen do eufemismů a místo dávání odpovědí a jasných stanovisek vyvolává otázky a nejasnosti. Orwell toto připisuje snaze podávat skutečnost tak, aby nebyla vyslovena pravda, jež je považována za příliš tvrdou. Z řady příkladů stojí za to zmínit aspoň jeden. Pod slovy *přesun obyvatelstva* se dle Orwella skrývá obrání miliónů rolníků o jejich půdu a jejich přemístění na jiné místo pouze s tím, co mohou unést. Takové frazeologie je užíváno, abychom mohli pojmenovat skutečnost, aniž bychom vyvolali její mentální obraz.³⁶⁶ Následkem takových

³⁶⁴ Srov. ORWELL, George. *Writers and Leviathan*. In *Collected Essays*. London : The Heinemann Group, 1966. s. 446.

³⁶⁵ BOCHEŇSKI, Józef Maria. *Marxismus – leninismus: věda nebo víra*. 1. vyd. Olomouc : Velehrad, 1994. s. 123-124.

³⁶⁶ Srov. ORWELL, George. *Politics and the English Language*. In *Collected Essays*. s. 363.

komunikačních nejasností je však vícestačnost a nejednoznačnost promluv, bránící plynulé komunikaci.

4.1.4.2 Koncepce totalitního jazyka

Zatímco výše uvedené poznatky Orwell reflektoval u reálného jazyka, *newspeak* v 1984 už je ztvárněním totalitního jazyka ve formě uvedené takřka v dokonalost, ač ne v jeho konečné fázi, neboť i on je ve stádiu neustálého vývoje.

Klíčovým prvkem tohoto Orwellem vytvořeného komunikačního kódu je redukce. *Newspeak* ničí množinu slov. Cíl takového konání je zřejmý. Propojení myšlení a jazyka, jak jsme demonstrovali dříve, a jehož si byl Orwell vědom, působí, že s redukcí jazyka dochází také k redukcí myšlení. „Umělý jazyk „newspeak“ oplývající zkratkami, zbavený všech „neužitečných“ pojmenování jako *spravedlnost, morálka, soucit, náboženství* a zbavený všech „nepotřebných“ konotací zbylých, nepostradatelných slov, se postupně emancipuje od všech myšlenkových procesů a slouží pouze ideologickým traktátům. Ty ovšem jsou mechanickou kompilací slov; uvažování je nežádoucí.“³⁶⁷ Těto jazykové redukce je dosahováno řadou nástrojů. Jedním z nich je užívání exaktně vymezených dichotomií. Dobro a zlo, radost a smutek, požitek a bolest. To jsou jediné kategorie, s nimiž *newspeak* operuje. Nic mezi nimi neexistuje.

Dalším projevem, respektive nástrojem této jazykové redukce, je splývání sloves a podstatných jmen. Stejně tak jsou v *newspeaku* odstraňována slova s negativním zabarvením. *Zlé* je tak nahrazováno negací opozitního výrazu a nabývá formy *nedobré*. Tím je dosahováno další redukce slovní zásoby. Podobně byla v *newspeaku* zrušena stupňování a tak se z *better* stalo *gooder* a z *best* se stalo *goodest*. Alternativní forma stupňování počítala s možností přidání předpon, takže přídavná jména pak nabývala tvarů *good, plusgood* a *doubleplusgood*.³⁶⁸

Analogicky byla pozměněna také přídavná jména, u nichž byly ke kořenům slov připojeny přípony a také příslovce. Tento postup Orwell zmínil už u reálného jazyka, když konstatoval, že takto dochází k tvorbě nových slov prostřednictvím přejímání výrazů z klasických jazyků, za účelem vědecktějšího vyznění textu.

³⁶⁷ ŠLOSAR, Dušan. Jazyk totality a jazyka dneška. In *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*. Editovali JANČÁKOVÁ, Jana, KOMÁREK, Miroslav, ULÍČNÝ, Oldřich. Olomouc : Filozofická fakulta UP v Olomouci, 1993. s. 110.

³⁶⁸ Anglických výrazů je užito pro jejich lepší ilustračnost ve srovnání s českým překladem.

Dále jsou v *newspeaku* odstraněny nepravidelnosti ve formování plurálu. *Man* tak místo *men* nabývá formy *mans*. Rovněž bylo zjednodušeno časování sloves. Tak se například minulý čas jednotně vytvořil přidáním přípony *ed*. Veškeré nepravidelnosti tak byly odstraněny. Posledním zásadním prvkem redukce slovní zásoby bylo odstranění všech synonym. Vždy bylo ponecháno jediné slovo, a sice nejkratší, ze všech variant nesoucích analogický význam a ostatní slova byla zlikvidována.

Veškeré slovní redukce mají jediný cíl. Odstranit maximální množinu slov za účelem pravidelnosti a jazykové jednoduchosti. Ta následně vede k omezené možnosti myšlení. Čím méně je slov, tím méně prostoru k přemýšlení existuje. A čím méně má člověk možností myslet, tím snadněji je ovládán. Podle Orwella ukazuje Jonathan Swift v *Gulliverových cestách*, že jedním z cílů totalitarismu není zajistit, aby lidé mysleli správně, ale aby mysleli méně.³⁶⁹ „Na druhé straně se u člena Strany nemůže tolerovat sebemenší úchylka v názoru na sebevýznamnější věc.“³⁷⁰

Cílem totalitarismu je vytvořit ze společnosti jednolitou, apatickou a nepřemýšlející masu. „Strana má dva cíle: dobýt svět a jednou provždy zničit každou možnost nezávislého myšlení.“³⁷¹ Totalitní jazyk proto musí být jednoduchý. Vytváří jasná hesla, jasná pravidla, jasné fráze. Jednoznačné a bez možnosti alternativní interpretace. Jednoduchost kromě toho zaručuje jeho snadnou percepci a naučení. Může jej pojmut každý a tím může být množina lidí ovládána jako jedna společnost.

Redukce slovní zásoby také znemožnila jakoukoli lingvistickou formu nesouhlasu se systémovým řízením a analogicky tedy také nesouhlas myšlenkový, neboť přemýšlíme prostřednictvím jazyka. Veškerá slova, která by umožňovala vyjádření nežádoucích myšlenek, byla v *newspeaku* zničena. A tím také možnost tak myslet.

Kromě slovní redukce ale *newspeak* disponoval i jinými nástroji. Vytvářel například negativně zabarvená slova pro odpůrce režimu, zatímco režimní nástroje byly označovány slovy s pozitivní konotací, i když se jednalo o obávané instituce. Za příklady mohou sloužit například *Ministerstvo lásky* nebo *Ministerstvo pravdy*.

Ovládání společnosti prostřednictvím *newspeaku* je v Orwellově světě podpořeno *doublethinkem*. Tento koncept vyjadřuje kapacitu současně v mysli pojímat

³⁶⁹ Srov. ORWELL, George. *Politics vs. Literature*. In *Collected Essays*. London : The Heinemann Group, 1966. s. 403.

³⁷⁰ ORWELL, George. 1984. Brno : Levné knihy, 2009. s. 185.

³⁷¹ ORWELL, George. 1984. s. 171.

dvojici antagonistických výroků a zároveň oba dva akceptovat.³⁷² Přímou tak popírá princip sporu, který je základním gnozeologickým axiomem. Je-li popřen princip, že teze nemůže být zároveň slučitelná se svou antitezí, rozplývá se vědomí pravdy. Pokud je popřeno, že nelze zároveň být a nebýt, že výrok nemůže být zároveň pravdivý a nepravdivý, že něco nemůže být zároveň dobré a zlé, tak veškerá jistota končí a člověk upadá do stavu relativity, kdy nic nemůže tvrdit s určitostí. Taková rezignace na pravdu má za následek popření všech hodnot a všech jistot. Jakmile na takový přístup jedinec přistoupí, je snadno ovladatelný, neboť ve světě, kde není jistot, je nezbytné se nechat vést. Slovy 1984 „občan Oceánie je jako tvor v mezihvězdném prostoru, protože nemá styk s vnějším světem a s minulostí, nemá možnost zjistit, který směr vede nahoru a který dolů.“³⁷³

Používání *doublethinku* znamená, že „je nezbytně nutné říkat úmyslně lži a přitom jim doopravdy věřit, zapomenout každý fakt, který se stal nepohodlným, a bude-li to nezbytné, vytáhnout ho ze zapomnění na tak dlouho, jak bude třeba, popírat existenci objektivní reality a přitom brát v úvahu realitu, kterou člověk popírá. I při používání slova *doublethink* je nutné podvojně myšlení aplikovat. Už tím, že člověk slovo použije, připouští totiž, že falšuje skutečnost; když však použije *doublethink* po druhé, vymaže toto vědomí z paměti; a tak dál až donekonečna. Lež je vždy o krok před pravdou.“³⁷⁴ Dříve představené Pieperovo pojetí nezbytnosti pravdivosti komunikace je tak *doublethinkem* znemožněno. Organizované lhaní je podle Orwella integrální součástí totalitárních režimů.³⁷⁵

Ve své analýze marxismu-leninismu jako totalitárního myšlení poukazuje na možné teoretické zakotvení *doublethinku* Bocheňski, když v marxismu-leninismu rozeznává přesvědčení, že „v podstatě každé věci existují dvě vzájemně si odporující stránky, mezi nimiž je rozpor. Tato rozpornost je hnací silou nejen společnosti, nýbrž celého vývoje. DIAMAT (dialektický materialismus) tak představuje vskutku nevyzrálé učení o skutečných rozporech. Učí, že v podstatě věci se nejedná například o protiklady dvou rozdílných aspektů – ale že tatáž věc z téhož zorného úhlu současně něčím je i není.“³⁷⁶

³⁷² Srov. ORWELL, George. 1984. s. 188.

³⁷³ ORWELL, George. 1984. s. 175.

³⁷⁴ ORWELL, George. 1984. s. 189.

³⁷⁵ Srov. ORWELL, George. *The Prevention of Literature*. In *Collected Essays*. London : The Heinemann Group, 1966. s. 330.

³⁷⁶ BOCHENSKI, Józef Maria. *Marxismus – leninismus: věda nebo víra*. s. 105.

Subjektivismus, relativismus a rezignace na existenci objektivní pravdy nezávisající na lidském vědomí působí, že je možné ji libovolně měnit, interpretovat a zprostředkovávat. Proto cokoli je autoritou označeno za pravdu, se jí také stává. To v Orwellově světě umožňuje neustálé přepisování dokumentů a pozměňování minulosti. Pravda totiž neodpovídá skutečnosti, je vytvářena. Reálná pravda existuje v *1984* pouze v dokumentech a v lidských myslích. Pokud se ale dokumenty změní a lidé se naučí jim věřit, mění se i jejich paměť a tím i pojetí reality. Podle hesla Strany v *1984*, „kdo ovládá minulost, ovládá budoucnost: kdo ovládá přítomnost, ovládá minulost.“³⁷⁷

Pozměňování minulosti je důležité zejména proto, aby se neukázalo, že se Strana zmýlila. Jedná se tedy o ochranu neomylnosti ideologie. Opak by byl slabostí, a proto se historie neustále přepisuje.³⁷⁸

„Minulé události nemají objektivní existenci, ale přežívají jen ve psaných záznamech a v lidské paměti. Minulost je to, na čem se shodnou záznamy a paměť. A z toho, že Strana má plně pod kontrolou nejen všechny záznamy, ale i vědomí svých členů, vyplývá, že minulost je taková, jakou se Straně uráčí ji udělat. Z toho také plyne, že i když je minulost změnitelná, nebyla nikdy změněna v žádném konkrétním případě. Pokud totiž byla přetvořena do jakékoli momentální potřebné podoby, je tato nová verze minulost a žádná jiná minulost nikdy neexistovala. To platí i tehdy, když, jak se často stává, se jedna a táž událost musí k nepoznání změnit několikrát v průběhu jednoho roku. Strana má vždy absolutní pravdu a je jasné, že co je absolutní, nemohlo být nikdy jiné, než jaké je to teď. Z toho je patrné, že vláda nad minulostí závisí především na trénování paměti. Zajistit, aby se všechny psané záznamy shodovaly s tím, co je momentálně pravověrné, je pouze mechanický akt. Je však nutné si také pamatovat, že události se odehrály žádoucím způsobem. A je-li nutné změnit vlastní paměť anebo zfalšovat písemné záznamy, pak je třeba zapomenout, že to člověk udělal.“³⁷⁹

Totalitarismus podle Orwella vyžaduje neustálé měnění minulosti a popírání existence objektivní pravdy.³⁸⁰

Svět *1984* a *newspeaku* se opírá o nominalistickou představu, že pokud nebude možné slovy vyjádřit realitu, tak se její chápání v lidské mysli změní. A že se změnou slova se z mysli vytratí i jeho obsah. Tato představa je ovšem rozporná, neboť realita se změnou symbolů nemění. Pouze tyto symboly ztrácejí význam, neboť jejich rolí je

³⁷⁷ ORWELL, George. *1984*. s. 35.

³⁷⁸ Srov. ORWELL, George. *1984*. s. 187.

³⁷⁹ ORWELL, George. *1984*. s. 188.

³⁸⁰ Srov. ORWELL, George. *The Prevention of Literature*. In *Collected Essays*. s. 330.

realitu zprostředkovávat. Význam je subjektivní, když se týká abstraktních konceptů. Těžko popřeme, že vidíme auto, když jej vidíme, když má esenci auta a všechny jeho akcidenty. Ovšem chápání spravedlnosti, dobra, demokracie a podobných abstraktních konceptů, je subjektivní. Protože lidská inteligence a schopnost imaginace je různá, každý dává v různých kontextech a syntaxích různý sémantický význam přenášeným informacím.

Totalitní jazyk tak nikdy nemůže dosáhnout svého cíle, neboť není schopen pojmut šíři lidského myšlení a inteligence. Omezení slov a jejich počtu, jak Orwell ukazuje ve svých esejích a *1984*, by bylo geniálním nástrojem ovládnutí, pokud by vedlo k zamýšlenému cíli, a sice k redukci myšlení, které je širší než slova. Neboť je-li možnost vyjádření myšlenek nesdělitelná, zůstávají myšlenky pouze v myslích těch, kdo tomuto jazyku nepodléhají. Nedokážou jej ale předat dál. Protože jim příjemce nerozumí, nedokáže dekodovat jejich informaci, neboť k tomu nemá dostatečné nástroje. Lingvistické, technické, intelektuální či jiné. Omezení jazyka by tedy vskutku znamenalo omezení mysli a bylo by nesmírně efektivním nástrojem totalitarismu, pokud by dokázalo obsáhnout šíři lidského myšlení. Ovšem tento cíl nikdy nemůže dosáhnout dokonalosti, neboť myšlení je řádu vyššího než jazyk.

Blokování samostatného myšlení, které je předpokladem samostatného jednání, a snaha o eliminaci individuálního vědomí pomocí zmrazení myšlení je přesto prvkem, o který se každý totalitární režim musí pokoušet, chce-li uspět. Neboť imunními vůči takovému nástroji jsou pouze ti, kdo si uchovávají myšlenkovou šíři. Kolik takových osob existuje, je však diskutabilní, nelze však předpokládat, že by jich bylo mnoho. „Je totiž zcela nemožné, být ve skupině natlačen do stejné situace, zvláště když jde o skutečný, nepřátelský tlak, aniž by člověka poznamenaly jazykové zvláštnosti; jednotlivec tomu neujde.“³⁸¹ V *1984* byl takovou vzdorující osobou Winston.³⁸² Přesto jeho myšlení bylo nesdělitelné těm, kdo na jazykovou a myšlenkovou redukci přistoupili či jí podlehli.

4.2 Charakteristiky totalitního jazyka

Na přístupech několika myslitelů k jazyku a jeho totalitární potencialitě bylo ukázáno, jako může totalitní jazyk vzniknout a fungovat. „Totalitními symptomy bývají

³⁸¹ KLEMPERER, Victor. *Jazyk třetí říše LTI : poznámky filologovy*. s. 189.

³⁸² I on však nakonec podlehl.

zasahovány všechny jazyky, jejichž společenství do této deformace upadlo.³⁸³ Totalitní jazyk však vytváří každý režim individuálně a je obtížné jeho fungování a projevy zobecnit. Přesto existuje několik charakteristických rysů, které lze v totalitních jazycích pozorovat.

Totalitní jazyk a systém uplatňuje cenzuru a snaží se o permanentní ideovou indoktrinaci. Není složitý. Vytváří jednoznačná hesla, která obvykle vybízí k jednání, a o nichž není nutno přemýšlet. Jednota myšlení, kterou se snaží vytvořit, působí, že totalitní jazyk je jednoduchý,³⁸⁴ strohý a nabízí jasné, okamžité, bezprostřední řešení a apodiktické odpovědi na všechny otázky. Jasně definuje kategorie dobra a zla, přátele a nepřátele. Černobílé vidění reality je pro něj typické a uklidňující. „Na ničem si totalitní propaganda nedává tak záležet jako na tom, aby vám sugerovala, že můžete volit vždy jen ze dvou možností.“³⁸⁵

Slova jsou buď kladná, nebo záporná, mají tento hodnotící prvek a interpretace reality se tak pohybuje v rámci přesně vymezených, ideologických a nepružných hodnotových schémat. Týká se to dokonce i zdánlivě neutrálních, totalitním jazykem zaváděných termínů. Totalitní jazyk má monopol na interpretaci reality. Je plný ideologizovaných slov, tedy výrazů, které nesou ideologické poselství a soud. „Nejužívanějšími jazykovými prostředky totalitní jazykové manipulace jsou podle Glowinského perifráze různého druhu, mezi nimiž hrají důležitou úlohu eufemismy, fixní obraty a hyperboly.“³⁸⁶

Je přítomná imanentní axiologie a každé slovo nabývá své předem jasně definované hodnoty. Realita je jednoduchá, jednoznačná³⁸⁷ a kontrastní. Typické je dichotomické rozlišení na *my* a *oni*. Toto manichejské vidění světa, kdy „svět, který propaganda konstruuje, je důsledně rozlišen na svět „nás“, jemuž jsou vyhrazeny pouze pozitivní kvality a svět nepřátelský, jemuž jsou vyhrazeny kvality přesně opačné,³⁸⁸ umožňuje neosobní formou vytvořit jak odstup od vnějšího nepřátele, tak odhalit nepřátele vnitřního.

Slovům jsou v totalitním jazyce dodávány nové významy. To se děje prostřednictvím řídicího centra, ať už je jím strana, vůdce, či skupina. To má absolutní a

³⁸³ ŠLOSAR, Dušan. Jazyk totality a jazyka dneška. In *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*. s. 111.

³⁸⁴ Srov. KLEMPERER, Victor. *Jazyk třetí říše LTI : poznámky filologovy*. s. 27.

³⁸⁵ FIDELIUS, Petr. *Kritické eseje*. s. 89.

³⁸⁶ ŠLOSAR, Dušan. Jazyk totality a jazyka dneška. In *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*. s. 111.

³⁸⁷ Srov. MACURA, Vladimír. *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*. s. 188.

³⁸⁸ ŠEBESTA, Karel. Studovat jazyk totality. In: *Institucionalizace (ne)odpovědnosti: Globální svět, evropská integrace a české zájmy*. Praha : Karolinum, 2001. s. 270.

nezpochybnitelný nárok na pravdu a tvorbu jazyka. Neboť „hlas ideového protivníka jako samostatného partnera v diskusi nemohl být připuštěn.“³⁸⁹ Negativní informace zamlčuje, redukuje a oslabuje jako sporadické, označuje je abstraktními a nekonkrétními slovy a obvykle při paralelním uvedení množství informací pozitivních, někdy dokonce prezentovaných jako nutné zlo k dosažení pozitiv, které jsou samozřejmě zásluhou systémového řízení.³⁹⁰

V totalitním jazyce vznikají „nová slova nebo stará slova získávají nový speciální význam nebo se tvoří nové složeniny, které se rychle mění ve stereotyp.“³⁹¹ Zachování formy slova je běžnější než tvorba slov nových, přičemž je jejich význam často pozměňován přidáváním přívlastků, které, v souladu s již vysvětlenou sémiotickou interpretací jazyka, kontextuálně dodávají výrazu novou konotaci.

Takový jazyk vytváří fiktivní svět³⁹² transformací jazykového vědomí a tak ovlivňuje myšlení jednotlivců i celé společnosti. „Jedná se přitom *nikoli* o vůli mas, o to, aby byla *pochopena* a uskutečňovala se, ale naopak, jde o to sdělit masám vůli strany a řídit je.“³⁹³ Totalitní jazyk nevynechává jediný aspekt lidského života. Přenášená ideologie je všudypřítomná a zasahuje do všeho, i do těch nejintimnějších sfér lidského života.

Totalitní jazyk pracuje i s obrazy. Před teoretickými konstrukcemi a zdůvodněními dává přednost symbolickým promluvám.³⁹⁴ Označení konkrétní osoby nebo skupiny za nepřítele je efektivnější než výklad o jeho povaze. Za názorný příklad může sloužit jazyk Třetí říše, která sice pro potřebu intelektuálních vrstev disponovala argumentačním výkladem rasové teorie, ale pro většinu obyvatelstva se ukázalo být praktičtějším vyvěšení plakátů s démonizujícími zpodobněními Židů, opatřených jednoduchými hesly.³⁹⁵

Totalitní jazyk obvykle nevyžaduje souhlas s ideologií, nýbrž ritualizaci svého používání. Pro totalitární režimy je „typická, stejně jako pro ostatní režimy, postupná rutinizace, která s sebou nese jak snížení potřeby aplikovat v praxi mechanismy a prostředky donucení, tak i rutinizaci ideologické horlivosti; totalitarismus pro své

³⁸⁹ MACURA, Vladimír. *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*. s. 254.

³⁹⁰ ŠEBESTA, Karel. Studovat jazyk totality. In: *Institucionalizace (ne)odpovědnosti: Globální svět, evropská integrace a české zájmy*. s. 270-271.

³⁹¹ KLEMPERER, Victor. *Jazyk třetí říše LTI : poznámky filologovy*. s. 36.

³⁹² Srov. MACURA, Vladimír. *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*. s. 21.

³⁹³ BOCHENSKI, Józef Maria. *Marxismus – leninismus: věda nebo víra*. s. 125.

³⁹⁴ Srov. MACURA, Vladimír. *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*. s. 68.

³⁹⁵ Srov. FIDELIUS, Petr. *Kritické eseje*. s. 88-89.

uchování nevyžaduje fanatiky dané ideologie, ale dodržování určitých rituálů.³⁹⁶ A k tomu slouží jazyk. Užití ideologických stereotypů, často nabývajících forem klišé, působí, že promluvy se plní bezobsažnými schémata a frázemi, které sice stačí k přežití, ovšem neplní svou komunikační funkci.

Všeobecné rozšíření totalitního jazyka do všech sfér společnosti nakonec působí, že kdo jej neužívá, ocitá se mimo tuto společnost. A protože vytváření separátních sociálních skupin není v totalitní společnosti povoleno, kdo odmítá totalitní jazyk, sám se vylučuje ze společenského diskursu. Existuje jediná, homogenní masová společnost, užívající jednoho jazyka a jednoho myšlení. Kdo tento systém narušuje, je z něho vyloučen, neboť by ohrožoval jeho funkčnost.³⁹⁷ Totalitní jazyk tak dělí společnost na konformní a nekonformní. Kdo jej užívá, náleží do systému. Kdo jej neužívá, je ze systému vyloučen. Možná se nadále pohybuje v jeho mezích, ale již mu nerozumí a ani jemu není rozuměno. Komunikace se tak stává nemožnou a vyloučení z diskursu je implicitní.

4.3 Jazyk komunistického režimu v Československu

Dosud jsme se totalitním jazykem zabývali z takřka výhradně teoretického hlediska. Demonstrace praktické stránky této problematiky je obtížná, neboť již dříve bylo poukázáno na skutečnost, že totalitarismus je ideálním typem, který nemá oporu v empirii. Pro potřeby této práce jsme nicméně vytvořili definici totalitárního režimu. Zopakujme, že jej instrumentálně chápeme jako *politický režim, který prostřednictvím jediného centra moci usiluje vykonávat podle jediné akceptované ideologie absolutní vládu nad jednotlivci*. Protože Československo v letech 1948-1989 lze považovat za režim dostatečně se blížící tomuto ideálnímu typu, budeme jazyk, jímž tento režim usiloval o ovládnutí společnosti, považovat za totalitní. Tento jazyk má řadu zajímavých aspektů.

Když mluvíme o totalitním jazyku, je nutné rozlišovat jednotlivé jazykové roviny. Mimo totalitní jazyk totiž paralelně existuje i jazyk obyčejný, který není totalitně zabarvený. Řekneme-li *jdu si koupit bochník chleba*, obvykle se nejedná o promluvu, která by měla mocenský význam, pokud její jednotlivé znaky i celý kontext

³⁹⁶ ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. s. 239.

³⁹⁷ Podle různých fází a podob režimu může být narušitelům nabízeno vystěhování, mohou být popravováni, či jinak perzekvováni.

odpovídá významu, který podobné promluvě obvykle přisuzujeme.³⁹⁸ „Pohlížíme-li však na lexikon *politicky* (ideologicky), dostáváme jiný obrázek. Slovník té doby, stejně jako celé jazykové vyjadřování, se postupem času vyhranil až schizofrenicky natolik, že byl jiný v oficiálních státních tiskovinách a médiích a jiný v neoficiálním styku.“³⁹⁹ To mělo za následek vytváření paralelního slovníku. Zatímco oficiální jazyk tak užíval například slov *komunista*, *příslušník STB*, nebo *nedostatkové zboží*, neoficiální slovník užíval ekvivalenty *komouš*, *estébák* nebo *podpultovka*.⁴⁰⁰

Československý totalitní jazyk také vytvářel nová slova. „Zřejmě jen proto, že některá slova byla prostě stará, se musela nahradit novými, často pracně vymyšlenými a většinou neobratnými, u kterých se tak mj. ztrácela jejich motivace a popisnost.“⁴⁰¹ Docházelo tak k tomu, že zavedené lexémy byly nahrazovány novými, u nichž byl význam uměle vytvářen.⁴⁰²

V souladu s tím, co již kritizoval Orwell, byly častou součástí jazyka hodnotící prvky, zejména ve formě adjektiv a adverbí, která poskytovala návod na preferované čtení ze strany adresátů sdělení. Cokoli tedy bylo uvedeno do souvislosti s *americký*, *buržoazní* nebo *západní* bylo dekodováno jako negativní. Je zajímavé, že pozitivně laděných uvozujících lexémů bylo podstatně méně. Patřilo mezi ně například *leninský*, *socialistický* nebo *lidový*. Takto vytvářená hodnotící spojení však byla rovněž umělá a užitečnou nápovědou pro dekodování byla pouze tomu, kdo se v kontextu jazyka pohyboval.⁴⁰³ Neboť slova jako *lidový*, *socialistický*, *americký* nebo *západní* nenesou samy o sobě evaluativní hodnotu. Tu jim přisuzujeme my. A v neideologickém diskursu obvykle nabývají konotací neutrálních. Bezpochyby však vznikala také čistě totalitní slova, běžně použitelná výhradně v daném diskursu. Mezi ně můžeme zařadit například *sociálfašismus*, *deproletarizace* nebo *lidovědemokratický*.⁴⁰⁴

Zajímavý předmět zkoumání představují rovněž kolokace, které lze uvést do souvislosti s Wittgensteinovými jazykovými hrami a Saussurovým kontextním

³⁹⁸ Nejedná-li se tedy o zakódované sdělení, nesoucí dvojí dekodující potenciál, umožňující rozluštění nějaké šifry či četbu „mezi řádky“.

³⁹⁹ ČERMÁK, František, CVRČEK, Václav, SCHMIEDTOVÁ, Věra (eds). *Slovník komunistické totality*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2010. s. 15.

⁴⁰⁰ Srov. ČERMÁK, František, CVRČEK, Václav, SCHMIEDTOVÁ, Věra (eds). *Slovník komunistické totality*. s. 17.

⁴⁰¹ Srov. ČERMÁK, František, CVRČEK, Václav, SCHMIEDTOVÁ, Věra (eds). *Slovník komunistické totality*. s. 19.

⁴⁰² Mezi taková patřila například *masna* místo *řeznictví*, *narpa* místo *papírnictví*, *chemodroga* místo *drogerie* nebo *doručovatel* místo *listonoše*.

⁴⁰³ Orwellovými slovy bychom mohli říci, že pro toho, kdo znal a používal *newspeak*.

⁴⁰⁴ Srov. ČERMÁK, František, CVRČEK, Václav, SCHMIEDTOVÁ, Věra (eds). *Slovník komunistické totality*. s. 19-21.

významem. Slova stojící samostatně mohou být konotována zcela jiným, až kontrárním způsobem, když je zaměněn znak, s nímž jsou spojena.⁴⁰⁵ „Nejnápadnějším rysem totalitní češtiny byly bezesporu fixní obraty, klišé.“⁴⁰⁶ Frázovitosti a kolokací si všímá i Petr Fidelius: „Všimněme si, jak nejrůznější pojmy *srůstají*, takže jsou pak *neoddělitelné*. Takovéo pojmové drúzy, srostlice, se pak do textu montují jako hotové panely.“⁴⁰⁷ Mezi charakteristicky komunistické kolokace lze řadit například *dělnická třída*, *vitězný únor* nebo *pracující lid*. Kromě binárních kolokací vznikaly také trigramy, například *boj za mír*, *nositel řádu práce* nebo *lidově demokratická republika*.⁴⁰⁸ „Vyhraněnou a tematicky prostou i jednostrannou orientaci dobového tisku ukazují snad ještě jasněji čtyři absolutně nejčastější pětičlenné kolokace (pentagramy) mající svou sdělnou hodnotou už blízko k pouhé prázdné sezónní frázi, srov. *výročí Velké říjnové socialistické revoluce, 35. výročí Velké říjnové socialistické, na počest XIX. Sjezdu VKSb a usnesení strany a vlády o*.“⁴⁰⁹

Totalitní jazyk operoval také s velkým množstvím jasných, jednoduchých a úderných sloganů a hesel, jejichž účelem bylo vytvoření jedné společnosti prostřednictvím vytváření dojmu masové vůle. Obvykle se jednalo o hesla obecné povahy, stavící se jednoznačně pro něco, nebo proti něčemu. Mezi často a hojně užívané patřily například *Se Sovětským svazem na věčné časy a nikdy jinak!*, *Proletáři všech zemí spojte se!*, *Buduj vlast, posílíš mír!*, *Pojďte s námi v jednom šiku a nestůjte na chodníku!*, *Republice více práce, to je naše agitace!* či *Každý podle svých schopností, každému podle jeho potřeb*.⁴¹⁰

Pragmatika jazykové a myšlenkové manipulace působila, že řada výše zmíněných jazykových prvků byla používána tak, aby jednoduché informace byly příjemci opakovaně dekódovány za účelem jejich akceptace. Mezi další prvky, které sloužily k manipulaci, patřilo kromě redukce slovní zásoby a opakování také opírání se o autority. Pokud tedy bylo prohlášeno, že dané tvrzení bylo proneseno klasiky

⁴⁰⁵ Ten nemusí být výhradně lexikální. Slovo „Hurá!“ nabývá jiného významu na plakátu s výjevem sportovce přetínajícím cílovou pásku a na plakátu s výjevem vojáka s nasazeným bodákem, vyrážejícím ze zákopu.

⁴⁰⁶ ŠLOSAR, Dušan. Jazyk totality a jazyka dneška. In *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*. s. 112.

⁴⁰⁷ FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci*. s. 184.

⁴⁰⁸ Srov. ČERMÁK, František, CVRČEK, Václav, SCHMIEDTOVÁ, Věra (eds). *Slovník komunistické totality*. s. 23-25.

⁴⁰⁹ ČERMÁK, František, CVRČEK, Václav, SCHMIEDTOVÁ, Věra (eds). *Slovník komunistické totality*. s. 25.

⁴¹⁰ Srov. ČERMÁK, František, CVRČEK, Václav, SCHMIEDTOVÁ, Věra (eds). *Slovník komunistické totality*. s. 25-26.

komunistického myšlení, mezi něž patřili zejména Marx, Engels, Lenin a Stalin,⁴¹¹ nebylo už obvykle, zejména v některých obdobích, dále zkoumáno, ale přijato za potvrzené.

Užitečným nástrojem zkoumání totalitního jazyka je také analýza frekvence užívaných slov.⁴¹² Vidíme, že například slova jako *strana, práce, sovětský, socialistický, nový, výroba, proti, organizace, politický, lid, úkol, pracující, závod, svaz, soudruh, výbor, společnost, boj, plán, sjezd, pracovník, mír* nebo *socialismus* patří mezi sto nejčastěji užívaných slov komunistického slovníku.⁴¹³

Ještě zajímavější je však z hlediska této práce rozdílný sémantický význam, který je s jednotlivými slovy spojován. Jedná se samozřejmě o význam většinově přisuzovaný, který lze v dané syntaxi a pragmaticce chápat rozdílně, ovšem přesto se jedná o údaje nesmírně zajímavé při zkoumání rozdílů mezi totalitním jazykem komunistického režimu a jazykem současným. Protože nelze množinu těchto rozdílů vyčerpat, uvedeme pouze několik příkladů.

Jednu skupinu slov tvoří slova, jejichž obvyklý význam v komunistickém jazyce je přímo protikladný k významu, který jim běžně přisuzujeme dnes. Bylo-li v komunistickém slovníku slovo *tělesné* obvykle dáváno do souvislosti s *tělesnou zdatností*, dnes je nejobvyklejší konotací *tělesně postižený*. Podobně *bdělost* byla v komunistickém režimu kontextuálně spojována s *revoluční bdělostí*, zatímco v současném úzu je spojována s *bdělostním stavem*.

Další skupinu slov tvoří slova, která ilustrují specifické mocenské vztahy panující v totalitárním systému, často hraničící až s militarismem. Ten je ostatně charakteristickým projevem totalitárních režimů, založených na jasné dichotomii přítele a nepřítele. V komunistickém slovníku proto nečastěji mluvíme o *exekutivě kominterny*, zatímco v současné době o *šéfu exekutivy*. Místo *horečného zbrojení horečně jednáme*. Výraz *intervence* nyní používáme v kolokaci *zemědělský intervenční fond*, zatímco komunistický slovník v kolokaci *intervenční vojsko*. Za komunismu se *křížovaly rakety*, dnes se *křížují ulice*. Místo *stávkového boje* jsme dnes v *stávkové pohotovosti*. Z *obránců míru* se stali *hokejoví obránci*. Už *nedělíme práci*, nýbrž *dělíme moc*. A *šílené zbrojení* ustoupilo *nemoci šílených krav*.

⁴¹¹ Srov. BOCHENSKI, Józef Maria. *Marxismus – leninismus: věda nebo víra*. s. 47.

⁴¹² Údaje čerpané od tohoto bodu až do konce této části jsou čerpány z ČERMÁK, František, CVRČEK, Václav, SCHMIEDTOVÁ, Věra (eds). *Slovník komunistické totality*.

⁴¹³ Ačkoli se nejedná o výzkum za celé období komunistického režimu, vzorek lze považovat za dostatečně reprezentativní, aby šlo jeho závěry zobecnit na celé období.

Kategorie přítele a nepřítele je názorným referenčním rámcem ohledně státní orientace v mezinárodně-vztažných tématech. Typickou spojitost už netvoří *americký miliardář* nýbrž *ruský miliardář*. *Lidový komisariát* byl nahrazen *komisariátem OSN*. Místo *kapitalistického obkličení* se častěji ocitáme v *německém obkličení*. *Žoldněřská firma* je dnes častějším spojením než *západoněmecká* případně *atlantická žoldněřská armáda*. A dřívější *imperialistický pohlavár* je dnes nahrazen *komunistickým pohlavárem*.

Jako samostatnou skupinu lze vymezit také kategorii ekonomicko-kapitalistickou. Dnes už nejezdíme na *výběrové rekreace*, ale účastníme se *výběrových řízení*. Nejsou nám *přidělovány byty*, jsou nám *přidělovány dotace*. Místo *podílových mezd* máme *podílové fondy*. *Špinavé záměry* byly nahrazeny *praním špinavých peněz*. A z *námezdně vykořisťovaných* se stali *námezdně pracující*.

Existují samozřejmě spojení, která spolu již nemají nic společného. Jakou souvislost bychom dnes hledali mezi aktuálními *zbožnými přáními* a dřívějšími *zbožně-peněžními vztahy*? Nebo někdejšími *pořadovými cvičeními* a současnými *pořadovými čísly*? Dnes už nám není *odnímána půda*, ale je nám *odnímán řidičský průkaz*. *Netřídíme uhlí, třídíme odpad*. *Dobrovolná repatriace* byla nahrazena *dobrovolným sborem hasičů*. A z *kritiky gothajského programu* je už dnes, ač byl prodáván i za komunistického režimu, *gothajský salám*.

Takových skupin bychom mohli samozřejmě nalézt více. Stručná charakteristika a zařazení vybraných asociací do kontextů však je pro ilustraci rozdílností postačující.

Podíváme-li se na jednotlivé instrumentálně vytvořené skupiny, všimneme si úzké vazby mezi sémantickým významem spojení užívaných v komunistickém slovníku a komunistickou ideologií. V první skupině protikladných významů tak lze na spojení *tělesná zdatnost* ilustrovat neustálou snahu komunistického jazyka vyjadřovat se pozitivně.⁴¹⁴ Podobně lze ve druhé skupině ukázat na revoluční a bojovný charakter komunistické ideologie, což demonstrují spojení *revoluční bdělost*, *horečné zbrojení* či *stávkový boj*. Na ateistický charakter komunistické ideologie poukazuje vypuštění *zbožných přání* a na jeho kolektivistický prvek spojení *odnímání půdy*. Takto by bylo možné demonstrovat pronikání komunistické ideologie na mnoha příkladech. Z uvedeného je však v dostatečné míře patrné, jakým způsobem dokázala komunistická ideologie pronikat do sémantických významů užívaných slov.

⁴¹⁴ Toto bude demonstrováno prostřednictvím analýzy, která následuje za touto kapitolou.

Jak je zjevné, řada výše uvedených prvků se shoduje s tím, co zmiňoval Orwell a co jsme demonstrovali na příkladech jiných jazykových myslitelů. V jazyce komunistického režimu v Československu docházelo v období 1948-1989 nejen k vytváření nových slov a k jejich vzájemnému kombinování, majícímu za účel vytváření nových konotací, ale také k trivializaci proslulých a vytváření jasných hodnotících kategorií. Tento konkrétní jazyk rovněž nerezignoval na užívání eufemismů a na redukci slovní zásoby.

5 Analýza vybraných výtisků Rudého práva

V předchozí kapitole jsme vycházeli primárně z některých kvantitativních dat⁴¹⁵ zkoumajících jazyk v období komunistického režimu v Československu. Protože je však jazyk, jak jsme již dříve uvedli, pouze omezeným prostředkem vyjadřování myšlenek, které omezeně zachycují realitu, bylo by nebezpečným redukcionismem snažit se obsáhnout veškeré aspekty totalitního jazyka tohoto období pouze na základě kvantitativní analýzy.

Již dříve jsme vyložili, že jazyk je prvek, který je vlastní člověku a nelze jej tedy redukovat na exaktní fenomén, analyzovatelný mechanickými stroji. To mimo jiné značí, že jakákoli snaha mechanicky, statisticky, či kolektivně analyzovat lidské jazykové projevy by vedla k trivializaci závěrů, jejich nevěrohodnosti a omezenosti. „Mnohé z lexikonu nelze zachytit jen studiem výskytu nominací, lexémů nahlížených izolovaně a k bližšímu poznání jejich života je třeba se podívat na jejich specifický a zde sledovaný úzus v širším kontextu. Nutným rámcem pro poznání takového úzu umožňující jeho docenění je i zasazení jevu propagandy do historického a sémiotického, specificky evaluativního rámce. Až v něm lze lépe docenit implikovaná, zamýšlená i přímo vnucovaná propagandistická tvrzení. Hlavním cílem, dosahovaným různými druhy manipulace skrze demagogické, účelové nálepkování a modifikovaná či fabulovaná tvrzení je přitom posluchače přesvědčit, případně převést na postulovanou a vyhlášenou novou víru.“⁴¹⁶

V souladu se Saussurovým chápáním jazyka a Wittgensteinovými jazykovými hrami je nutné konstatovat, že slova nabývají svého významu jak jednotlivě, tak syntakticky. Ovšem kromě těchto dvou základních prvků nelze při hledání

⁴¹⁵ Tato data jsou k nalezení v díle: ČERMÁK, František, CVRČEK, Václav, SCHMIEDTOVÁ, Věra (eds). *Slovník komunistické totality*.

⁴¹⁶ ČERMÁK, František, CVRČEK, Václav, SCHMIEDTOVÁ, Věra (eds). *Slovník komunistické totality*. s. 31.

sémantických významů textů opomenout další aspekty, které nejsou mechanicky a kvantitativně zachytitelné nebo jen velice obtížné. Patří mezi ně především sociokulturní kontext, ironie, sarkasmus, kolokace, čtení mezi řádky a mnohé další. Neomezenost lidského jazyka značí, že jeho komplexní obsáhnutí mechanickými prostředky je nemožné. Proto se v následující části pokusíme o kvalitativní analýzu vybraných výtisků *Rudého práva*, které bylo ústředním komunikačním prostředkem komunistického režimu v Československu v letech 1948-1989. Bude se jednat o analýzu nutně ilustrativní a omezenou, kladoucí si za cíl poukázat na aspekty totalitního jazyka ve zkoumaném období, které nejsou klasickou kvantitativní analýzou zaznamenatelné. Nutně se bude jednat o závěry subjektivní a nereplikovatelné, což vyplývá z podstaty těchto metod.⁴¹⁷

5.1 Metoda analýzy

Cílem této analýzy není komplexní rozbor komunistického jazyka v Československu v letech 1948-1989. Záměrem je pouhé poukázání na některé jeho charakteristiky a jeho přiblížení na konkrétních příkladech. Tomuto cíli také odpovídá metodologie, která bude při této analýze uplatněna.

Vhodnou metodou k našemu zkoumání je kvalitativní analýza, neboť „se snaží obsah vyhodnotit z hlediska nemanifestovaných, skrytých charakteristik, k jejichž rozkrytí je nutná znalost kontextu, resp. širší historické a sociální situace. Bere tedy v úvahu i okolnosti, které jsou „za“ či „pod“ samotným sdělením, jinak vytrženým z kontextů komunikační události, doby, kultury, společnosti, aluzí, apod. V tomto smyslu je analýza „kvalitativních atributů obsahu“ více analýzou významu sdělení.“⁴¹⁸ Díky této analýze se „pod povrchem textu odhalují jeho skryté hlubší struktury.“⁴¹⁹ Ovšem, jak již bylo zmíněno, jedná se o metodu silně subjektivní a nereplikovatelnou.

Zkoumaným vzorkem budou titulní strany *Rudého práva* prvních dnů měsíců roku 1970. Zkoumáno tedy bude dvanáct titulních stran tohoto deníku. Tento korpus⁴²⁰ je pro ilustraci totalitního jazyka dostatečný. Titulní strana byla zvolena na základě předpokladu, že právě na ní bude informováno o záležitostech, které komunistický režim považuje za nejdůležitější a pro naši analýzu proto nejvhodnější. Zvolený rok byl záměrně zvolen v období nejtuzšího období vlády komunistického režimu. Oprávněně

⁴¹⁷ Srov. SILVERMAN, David. *Jako robiť kvalitatívny výskum*. Bratislava : Ikar, 2005. s. 20.

⁴¹⁸ JIRÁK, Jan, KÖPPOVÁ, Barbara. *Masová média*. 1. vyd. Praha : Portál, 2009. s. 281.

⁴¹⁹ SCHERER, Helmut. Úvod do metody obsahové analýzy. In SCHULZ, Winfried, SCHERER, Helmut. [et al.] *Analýza obsahu mediálních sdělení*. Praha : Karolinum, 2004. s. 29.

⁴²⁰ Srov. BARTHES, Roland. *Kritika a pravda*. Praha : Dauphin, 1997. s. 176.

by bylo možné namítnout, že 50. léta 20. století byla z hlediska komunistického řízení intenzivnější, ovšem toto období jsme z množiny možností této analýzy vyloučili, neboť lze předpokládat, že totalitní jazyk, který je primárním předmětem našeho zkoumání, nebyl v tomto období ještě dostatečně a pro nás ilustrativně konstituován. Druhým argumentem pro zvolení roku 1970 je nástup normalizace v tomto období, která byla charakteristická návratem k více ideologickému jazyku a opětovným posílením role propagandy.

Na zkoumaných titulních stranách se pokusíme rozeznat prvky totalitního jazyka. Základní analytickou jednotku budou tvořit články. Na vymezeném vzorku bude provedena analýza, jejímž prostřednictvím se pokusíme rozeznat prvky totalitního jazyka. Budeme zkoumat zejména denotativní a konotativní roviny textu. Zatímco denotace podle Barthes popisuje vztah mezi označujícím a označovaným tak, jak se jeví bezprostředně, konotace ve znaku rozeznává význam, který vzniká asociací.⁴²¹ Prostřednictvím sémantické analýzy tak budeme zkoumat významy, které *Rudé právo* zkoumaným lexikálními prvkům přiděluje.

V analýze bude kladen důraz především na zkoumání hodnotových soudů binárních opozic, jazykových zesilovačů a mýtů. Zkoumán bude rovněž počet a tematika přenášených informací, hlavní přenášené poselství, reference, repetice a absence. Součástí analýzy bude také obrazová analýza všech obrazových prvků, které se budou na titulních stránkách nacházet.

5.2 Analýza vybraných výtisků Rudého práva

5.2.1 Kvalitativní analýza

5.2.1.1 Sobota 3. ledna 1970⁴²²

Vzhledem k tomu, že první lednový výtisk *Rudého práva* v roce 1970 je zároveň prvním zkoumaným výtiskem, bude mu věnována pozornost také z hlediska jeho grafické úpravy, která je pro čísla *Rudého Práva* analogická.

Titul listu *Rudé právo* se nachází na levé straně novin. Nad ním je nápis *Proletáři všech zemí, spojte se!* Po levé straně titulu listu se nachází motiv vavřínového věnce, umístěného před zdí. Uprostřed věnce se nachází symbol kladiva a srpů a dvou vlajek, kdy přední je československá. Pod titulem listu se nachází nápis *Orgán*

⁴²¹ BARTHES, Roland. *Kritika a pravda*. s. 169-170.

⁴²² Analýza prováděna na: *Rudé právo : Orgán Ústředního výboru Komunistické strany Československa*. 1970, Ročník 50, Číslo 1. s. 1.

ústředního výboru Komunistické strany Československa. Tento nápis, stejně jako titul listu, je psán v kapitálkách. Textová část list je rozdělena na sedm sloupců.

Pod titulem listu je fotografie znázorňující přírodu. V pozadí jsou vidět obrysy Pražského hradu, v popředí je rozkvetlý strom s pod ním stojící postavou. Obraz evokuje klid, mírumilovnost a pokoj. Je konotativně spjat s článkem pod ním, který má název *Začátek napovídá klidný a úspěšný rok*. Jedná se o druhý největší článek na titulní straně. V podtitulku jsou čtyři větné útvary: *Novoroční směna na povrchových dolech SHR, První krok chomutovských valcírů, Silničáři svátky nesvětili a Přání na hranicích*. Perex článku se nevysloveně odvolává na známé přísloví *Jak na Nový rok, tak po celý rok* a konstatuje, že vzhledem k tomu, že se na Nový rok pracovalo, slibuje rok být klidným a úspěšným. Článek konstatuje, kde a kolik se toho na Nový rok odpracovalo. Obsahuje několik zajímavých prvků. Kromě názvů jednotlivých podniků, jako *Doly V. I. Lenina, Doly J. Fučíka* či *Důl A. Zápotocký* je uvedeno, že mimořádná novoroční směna vytěžila uhlí pro republiku. Zajímavé je také hojně uvádění čísel, například kolik osob se na práci podílelo, jak dlouho a co všechno vykonaly. Článek klade důraz na detail a na zdůraznění pozitivního výsledku. V závěru článku, který poté pokračuje na druhé straně, je oznámeno, že chomutovští valcíři poslali do SSSR novoroční pozdrav. Konotativními slovy článku jsou obětavost, efektivita, úspěch a optimismus.

Otevíracím článkem novin je novoroční projev prezidenta republiky Ludvíka Svobody. Jeho nadtitul zní *Novoroční projev prezidenta republiky Ludvíka Svobody*, jenž je napsán v kapitálkách. Samotný titulek zní: *Přičiňme se všichni o to, aby se nám práce dařila*. Uprostřed článku je prezidentova fotografie. Na ní je prezident zobrazen sedící za stolem, s rukama na stole, položenýma na svém projevu. Pozorně se dívá před sebe a má pootevřená ústa. Mikrofony má po své levici, před ním leží naaranžované květiny. Svoboda působí státnicky, rozhodně a pozorně. Ve svém novoročním projevu přináší několik sdělení zásadnějšího rázu. Označuje uplynulý rok za *jeden z nejobtížnějších a nejsložitějších v životě naší země*. Nespecifikuje však v čem. Přechází k band-wagon formulaci „my“ a upozorňuje, že události uplynulého roku byly nezbytné a vytvořily předpoklady pro zdravý vývoj země. Formulace *Vítězství jednoznačné orientace na socialistický rozvoj naší vlasti podle leninských principů je naším společným úspěchem a spolehlivým základem do budoucna* je jednoznačně kladná ve vztahu k událostem a je podtržena následným vyjádřením přesvědčení, že *máme dost vůle, sil i odhodlání dovést tento vývoj a uskutečnit pozitivní program další výstavby naší země*. Dále Svoboda označuje za druhý základ rozvoje země posílení

vedoucí roli komunistické strany. V tomto kontextu zmiňuje nezastupitelnou roli dělnické a rolnické třídy, o něž se strana opírá. Třetím bodem, o který můžeme dle Svobody opřít svou budoucnost, je přátelství se Sovětským svazem. Dále vyzývá ke vzájemné spolupráci mezi okolními socialistickými zeměmi v hospodářské oblasti. Svoboda říká, že vše ale závisí na nás a na naší práci. Zásadní je formulace *Tak to zdůrazňuje vedení komunistické strany a tato pravda platí nejen pro společnost jako celek, ale i pro každého jednotlivého občana. Nikdo nemůže dostávat od společnosti více, než kolik odpovídá jeho vlastnímu přínosu pro celek.* Tato slova jednoznačně ukazují na vedoucí roli Komunistické strany ve společnosti a na její pozici hlasatelky jediné akceptovatelné pravdy. V článku je přítomen optimismus, síla a víra ve smyslu naděje. Prezident Svoboda se také zabývá bytovou otázkou a zdůrazňuje nutnost řešit ji jako celonárodní záležitost. Pochvalně zmiňuje také pokrok v zlepšování životního prostředí. Chválí dobrou práci a iniciativu. Zmiňuje především horníky a rolníky. Pak ale přichází formulace: *Známe však i opačné příklady – pracovní nekázně a hazardování s národním majetkem. Vyskytují se i případy neoprávněného zvyšování cen, zneužívání situace na trhu a jiné nešvary. Důsledně musíme proti nim postupovat. Věřím, že rozhodující část našich občanů přijme s pochopením opatření proti narušitelům veřejného pořádku, příživníkům a protispolečenským živlům všeho druhu.* Vzniká zde jasná dichotomie mezi „námi“ a „těmi druhými“, přičemž „my“ jsme ti dobří a „ti druzí“ nám škodí. Jasná opozice mezi domněle většinovou a menšinovou částí společnosti je zde zřetelná.

Svoboda vyjadřuje přání, aby byl nadcházející rok rokem posílení světového míru. Formuluje také větu, že *V letošním roce oslaví celý pokrokový svět 100 let od narození Vladimíra Iljiče Lenina. Jeho ideje stále mocnější silou ovlivňují běh dějin. Pomáhají stamilionům lidí, národům celého světa v zápase za pokrok, za národní svobodu a za mír.* Vyzývá k míru v Evropě. Na závěr oslovuje své posluchače *Drazí moji přátelé!* a hned pokračuje: *Vstupujeme do jubilejního roku. Letos oslavíme čtvrt století od osvobození naší vlasti Sovětskou armádou.* Těmto jeho slovům lze rozumět jako snaze vytvořit konotační souvislost mezi okupací v srpnu 1968 a rokem 1945, kdy Praha vítala Rudou armádu jako osvoboditelku od nacismu.

Celkově lze projev hodnotit jako budovatelský, optimistický, vyzývací, ale také opatrný a místy snad i výhružný. Je z něj patrná nesmlouvavost. Řada výrazů zde náleží do totalitního jazyka, ať už odkazy na dělníky a rolníky, na Sovětský svaz, na budování míru, bytovou otázku a její centrální řešení, nutnost práce, vedoucí roli komunistické

strany či připomínku Leninova výročí. Z množství zde přítomných prvků stojí za zmínku především dvě konotativní roviny. Jedna se nachází ve formulaci, že pokrokový svět oslaví Leninovo výročí. Je zde tedy vytvářena zřetelná dichotomie mezi pokrokovým světem (námi) oslavujícím Lenina, a zaostalým světem (jimi), který jeho výročí neslaví. Pak je zde také dichotomie mezi těmi, kdo budují zemi, a těmi, kdo nikoli. Ti jsou označováni za narušitele, příživníky a protispolečenské živly. Silným totalitním prvkem je také formulace stanovující, že pravda je to, co říká komunistická strana.

Kromě dvojice již uvedených hlavních článků se na titulní straně tohoto vydání Rudého práva objevuje pětice dalších článků.

Název prvního zní *Blahopřání k státním svátkům*. Jedná se o prosté oznámení, že političtí představitelé Československa zaslali zahraničním představitelům Kuby, Súdánu a Kamerunu blahopřání k jejich státním svátkům. Za zajímavou skutečnost lze považovat fakt, že informace o blahopřání Kubě je několikanásobně delší než zbylé dvě zprávy. Ty mají šest, respektive čtyři řádky, zatímco kubánské oznámení má řádků dvacet pět.

Druhý článek se nachází pod výše zmíněným a je opatřen titulkem *Elektrická krev pulsovala normálně* s podtitulkem *Výpomoc z NDR a Sovětského svazu v kapitálkách*. Článek informuje o uspokoivém proudění elektřiny během svátků. Obsahuje dva zajímavé motivy. Jedním je pochvala energetikům a jejich pochvala horníkům, že svou pílí zvýšili zásoby uhlí. A druhým je informace o vzájemné mezistátní výpomoci, kdy Československu poskytl energii NDR a SSSR a Československo naopak Polsku. Oba motivy zdůrazňují harmonickou spolupráci mezi jednotlivými subsystemy společnosti, a to jak v prvním případě mezi pracovníky v jednom státě, tak v druhém případě mezi spřízněnými bratrskými státy.

Třetí z pětice menších článků má nadtitulek *Nejvyšší představitelé o perspektivách svých zemí* a titulek *Svět do nové dekády*. Článek informuje o novoročních projevech jiných státních představitelů. Pokračuje dále na druhé straně, takže na první stránce uvádí pouze vybrané části projevů představitelů SSSR a Polska. Projev představitel SSSR je na prvním místě. V této souvislosti není až tak zajímavé, že jako první je informováno o SSSR, nýbrž že jako druhý stát je zmiňováno Polsko, které lze takto chápat jako druhou nejdůležitější referenční zemi pro Československo. Především v zdravici sovětskému lidu lze nalézt pro náš výzkum řadu podnětných formulací. Jsou jimi například *ÚV KSSS, presidium Nejvyššího sovětu a rada ministrů*

zaslaly též bratrské novoroční zdravice národům socialistických zemí, komunistickým a dělnickým stranám, dělnické třídě, pracujícím rolníkům, pokrokové inteligenci kapitalistických zemí, národům, jež svrhly jeho kolonialismu, všem těm, kdož bojují proti imperialismu, za svobodu a nezávislost. A dále, že uplynulý rok byl rokem dalšího upevňování pozic SSSR a zemí socialistického společenství, rokem nových vítězství marxismu-leninismu, upevňování jednoty světového komunistického hnutí. Je zde tedy kladen silný důraz na bratrství a jednotu mezi spřízněnými státy a proklamováno vítězství marxismu-leninismu. Tato ideologie je ostatně, jak je patrné i z dalších článků, v kontextu vítězství zmiňována neustále.

Další článek je sepsán na základě britského listu *Times*. Jeho titulek zní *V My-lai bylo zavražděno ne 200, ale 600 lidí*. Část článku, který pokračuje na straně 3, uvádí, že americké úřady nepravdivě informovaly o počtu obětí v uvedené vesnici, jichž nebylo dvě stě, nýbrž šest set. Mělo se jednat o civilisty zavražděné americkými vojáky. Podle zprávy se jednalo o ukrutné jednání amerických jednotek. *Američtí vojáci nejprve v My-lai zavraždili ženy, které šly na trh. Jejich těla zůstala ležet na ulicích vesnic. Poté vojáci svolali rolníky, kteří pásli buvoly nebo pracovali na polích v okolí vesnice. Byli shromážděni v zavlažovacích kanálech, kde byli rovněž postříleni. Děti, které byly mezi pastevci a které při střelbě nebyly usmrceny, byly vhozeny do zavlažovacího kanálu.* Článek obsahuje řadu zajímavých prvků. Z listu samozřejmě nelze poznat, jedná-li se o pravdivou zprávu, či zdali a jak vyšla v *Times*, proto ji budeme pro tento účel považovat za pravdivou. Zajímavé však je, proč byly vybrána. Důvod je zřejmý. Krutosti se dopustili Američané, tedy příslušníci nepřátelského a imperialistického národa. Navíc se jednalo o vojáky, tedy prvek, který lze interpretovat jako protimírový. Vše se odehrálo ve Vietnamu, tedy ve spřátelené zemi. Postřílení byli rolníci, tedy příslušníci rolnické třídy. A to drobní a chudí rolníci, nikoli kulaci a buržoazní velkostatkáři. Zdůrazňování krutosti, jako zanechání těl na ulici či zabití žen i dětí jenom dokresluje sugestivní snahu o konkrétní denotaci.

Poslední článek se nachází v rámečku a uprostřed. Má čtyři sloupce, ač z pohledu celých novin zabírá sloupce pouze tři. Rámeček je opatřen nápisem *Z reportérova novoročního zápisníčku* a uprostřed textu je velký nápis *Bez ohledu na kalendář*. Jedná se o reportáž, jejímž ústředním motivem je práce. Zajímavý prvek tvoří formulace, která opět klade důraz na personalizaci a na detail: *Boženě Horové, Zdeňce Nogové i Marii Vašíkové se dnes tak brzy vstávat nechtělo. Raději by byly zůstaly u rodin. Ale i ony mají na opravě elektromotoru důležitou práci.* Je zde kladen zjevný

důraz na mobilizaci jednotlivce, obětování vlastního přání ve prospěch celku a budovatelské úsilí. A ještě jeden motiv zde charakteristicky poukazuje na důraz na kolektivitu: *My jsme si tu totiž kolektivně opatřili čerstvé karafiáty.*

5.2.1.2 Pondělí 2. února 1970⁴²³

Otevírací článek prvního únorového vydání Rudého práva má kapitálový nadtitulek *Ze zasedání čs. Federální vlády dětských a mládežnických organizací*. Titulek zní *Pramen jednoty mládeže* a podtitulek *Zrodil se projekt Socialistického svazu mládeže ČSSR*. Článek, který dále pokračuje na druhé straně, pojednává o nutnosti sjednocení mládeže a schválení materiálu, který by měl takový krok umožnit. Konkrétně jde o vybudování SSM. V článku jsou přítomné dvě zásadní formulace, které názorně ilustrují způsob totalitního myšlení a jednání. V první, která zní: *Mládež jako organizovanou součást společnosti nelze stavět ani mimo společnost, ani nad ni, ale i silami chlapců, děvčat, dětí usilovat pod vedením strany o uskutečnění jednotného cíle společnosti*, se jasně ukazuje snaha o vytvoření masové společnosti, která podléhá straně a směřuje k jedinému cíli. Tuto ústřední myšlenku totalitárních režimů doplňuje a podporuje druhá formulace: *Přitom tyto procesy vedoucí ke sjednocení na leninských zásadách musí být aktivně podporovány vyššími orgány – shora.*

Druhý hlavní článek je nazván *Podpora závěrům pléna ÚV KSČ* a jeho podtitul zní *Lednové zasedání - důležitý mezník politické a hospodářské konsolidace*. Už v názvech článku tak lze vidět typický rys – slova jako *podpora* či *konsolidace* mají za úkol vytvořit zdání jednoty, celistvosti, souladu a shody. Každé zdání plurality je tak nežádoucí. To se projevuje i v samotném článku, kde je už v perexu formulace *Pracující se vyslovují k projednávaným otázkám, slibují svou podporu. Je příznačné, že svá slova nejednou doprovázejí i činy, jimiž chtějí přispět k urychlené konsolidaci v našem politickém i hospodářském životě*. Tato slova jsou vzápětí doplněna čísly o rekordní těžbě, která konotují jednotu pracujících se závěry zasedání ÚV KSČ a dokázanou konkrétními činy. Nechybí také údaj o překonání denního úkolu, který je pro zprávy podobného typu obvyklý.

Nad tímto článkem se nachází velká, čtvercová, třísloupcová fotografie svářeče, který stojí za trubkou, z níž srší jiskry. Má ochrannou helmu a soustředěně pozoruje proces výroby. Obraz konotuje užitečnost, pečlivost a i přes jiskry klid a vyrovnanost.

⁴²³ Analýza prováděna na: *Rudé právo : Orgán Ústředního výboru Komunistické strany Československa*. 1970, Ročník 50, Číslo 27. s. 1.

Třetím velkým článkem této strany je článek nazvaný *O vyšší typ jednoty odborového hnutí* s podtitulem *Skončilo mezinárodní setkání v Praze*. Informuje o mezinárodním setkání odborářů. Mezi zajímavé lingvistické formulace svědčící o specifickém totalitním jazyce patří: *vyměnili zkušenosti z boje za jednotu pracujících a jednotou vyššího typu, jednotou uskutečňovanou na pokrokových zásadách, na třídních principech ... kterou si pracující po hořkých zkušenostech rozporu už nedají vyrvat*. V článku je tak opět demonstrována jednota pracujících a je kladen důraz na masovost, kolektivitu a boj. Právě motiv boje je v totalitním jazyce nejen komunistických systémů velice častý, zejména v souvislosti s vytvářením binárních opozic, dichotomií „my“ a „oni“ a celkovým označováním a vymežováním se vůči nepříteli.

Čtvrtý velký článek titulní strany má titulek *Se šéfredaktory o úkolech tisku* a podtitul *Tiskové konference se zahraničními novináři*. Informuje o setkání vedoucích stranických činitelů, včetně Vasila Biľaka, se zástupci tisku, na němž *seznámili její účastníky s výsledky lednového plenárního zasedání ÚV KSCĚ a s úkoly, které z jednání pléna vyplývají pro oblast tisku*. Dalším příkladem totalitárního prvku režimu je vyjádření *novináři ze socialistických zemí a zástupci tisku bratrských komunistických stran* a slova Vasila Biľaka *Budeme nadále nekompromisně postupovat proti aktivním exponentům pravicového oportunismu*. Článek je názornou ilustrací ovládnutí mediálních prostředků v totalitární společnosti a jejich využívání k šíření a prosazování ideologie. A zároveň k potlačování ideologií konkurenčních.

Dále je na titulní straně k nalezení pětice krátkých zpráv, které informují o oslavě k 25. výročí osvobození země sovětskými vojsky, o aktuálním počtu družic ve vesmíru, o záchraně potápějící se lodi, o vlně mrazů v Polsku a další oslavě v Čierném Bologu, se stejným motivem jako u první oslavy. Ve čtyřech z těchto zpráv je zmíněn SSSR a ve dvou USA, přičemž v jedné pozitivně. Jedná se o zprávu informující o počtu družic, která uvádí, že jich USA mají ve vesmíru více, než SSSR. Zveřejnění takové informace je poměrně překvapivé, zejména v kontextu toho, že jako méně úspěšný je zde implicitně uveden SSSR. Tento úspěch USA nad SSSR navíc není snížen nějakým negativním dodatkem vůči USA, jak je při takových zprávách obvyklé.⁴²⁴

Předposlední příspěvek na této titulní straně tvoří *Kaleidoskop názorů účastníků pléna ÚV KSCĚ*, který se věnuje výměně členských legitimací. Z něho patří mezi obzvláště pozoruhodné vyjádření *zvýšit akceschopnost strany a zároveň jde o dokončení*

⁴²⁴ Na konkrétní příklady bude poukázáno u dalších článků na následujících stranách.

očisty strany. ... Očista od těchto lidí podle těchto kritérií bude znamenat upevnění ideové i akční jednoty strany. Dále pak slova Předně chceme zdůraznit zásady marxismu-leninismu, leninské principy výstavby strany a metod její práce. Právě motiv čistoty a očištění je v souvislosti s výměnou stranických legitimací častý a objevuje se opakovaně, podobně jako volání po naplňování zásad marxismu-leninismu.

Poslední text, a z analytického hlediska v tomto vydání *Rudého práva* nejzajímavější, se nachází ve dvou pravých sloupcích. Jedná se o sloupek *Etapa*. Druhý odstavec říká: *Velká část buržoazního tisku, toho, který v létě osmašedesátého roku se zalykal a nešetřil pochvalami, informuje prakticky jen o kádrových změnách, které prezentuje čtenářům jako katastrofální čistku, a pokračující politickou stabilitu v Československu líčí jako nestabilitu. Tón některých komentářů, postrádajících jakékoliv věcnosti, připomíná svým slovníkem a schematickou argumentací léta studené války.* Je zde tedy patrná jasná dichotomie mezi interpretací normalizačních událostí ze strany takzvaných buržoazních interpretů a východních interpretů. Ovšem již samotná skutečnost, že si domácí tisk těchto interpretací všímá, o mnohém svědčí. A nejen všímá, nýbrž dokonce uvádí zahraniční interpretace. Z tohoto jednání lze tedy dovodit, že tyto interpretace natolik pronikly do československé společnosti, respektive v ní vznikly, že režim již necítí potřebu je popírat, nýbrž se jim bránit. Za tímto účelem tak vytváří vlastní alternativní realitu, která je v přímém kontrastu s touto interpretací. Zajímavá je také poslední věta, z níž vyplývá, že autor sloupku považuje studenou válku za minulost. I vzhledem k tomu, že ji píše s malými písmeny, lze nicméně soudit, že ji nepovažuje za konkrétní historické a časově ohraničené období, nýbrž za soubor projevů mezi dvěma mocenskými bloky. Přesto je pozoruhodné, že tuto dichotomii aspoň implicitně považuje za překonanou, a to v období normalizace, a necelé dva roky po intervenci vojsk Varšavské smlouvy.

Sloupek dále pokračuje v podobném duchu a vymezuje se jak proti lidem, kteří opustili republiku a ztratili svůj význam, tak proti těm, kteří v kritických okamžicích uplynulé doby selhali. Pojednává o boji s pravicí na ekonomickém poli a nutnosti tvrdé práce. Zásadním je z analytického hlediska odstavec, v němž autor uvádí: *Proces konsolidace přitom postupuje nejvýrazněji a nejrychleji v hlavním článku – v komunistické straně. Výměnou členských legitimací v ní vrcholí etapa diferenciací, jež vede ke sjednocení zdravých sil, ke zvýšení aktivity a angažovanosti, k obnovení ideové a akční jednoty na marxisticko-leninských zásadách. Všestranný růst nároků na členství v komunistické straně, aktivizace stranických řad, organizační a kádrové upevňování*

logicky působí na proces očisty od pravicově oportunistických sil. Opět je zde tedy kladen důraz na jednotu, sílu, pevnost, ideovou čistotu a implicitně také na absenci a nežádoucnost plurality.

5.2.1.3 Pondělí 2. března 1970⁴²⁵

První březnové vydání *Rudého práva* má na titulní straně dvě dvojice fotografií. První dvojice se nachází pod sebou v rozsahu čtvrtého a pátého sloupce, počítáno zleva. Horní fotografie zobrazuje zasněžený horský hotel na Klínovci v Krušných horách, dolní fotografie zasněženou silnici, kterou prohrnuje rolba. Ač kontrastní, neboť zatímco jedna fotografie zobrazuje ideál zimy z hlediska zábavy a druhá její negativní součást, obě fotografie konotují pozitivitu, neboť na dolní fotografii absentují automobily v kolonách či rozbitých v důsledku havárií. Naopak, velké rolba silnici účinně upravuje. Žádnou negativitu tedy z fotografií konotovat nelze. Fotografie jsou doplněny článkem s titulkem *Březen začal – zima trvá.*

Obdobně nelze konotovat žádnou negativitu z druhé dvojice fotografií, které zachycují v jednom případě mladý pár v přírodě, a v druhém případě diamantovou svatbu starých manželů. Fotografie jsou doplněny popiskem, v němž se mimo jiné píše: *Manželé Kašovi z Prahy oslavili svoji diamantovou svatbu – a když už jsme u těch klenotů, je třeba dodat, že devadesátiletý Václav Kaš pečlivě strážil ve své klenotnici 4 zlaté a tři stříbrné mince za 1057 brigádnických hodin odpracovaných v akci Za Prahu krásnější, které odpracoval ve svém úctyhodném věku od roku 1960 do roku 1967.* Práce je tak opět pojímána jako jedna z nejvyšších hodnot, je-li to práce dělaná ve službě společnosti.

Titulní strana má celkem dvanáct článků. Otevírací článek má titulek *Havíři naplňují činy usnesení pléna ÚV KSČ* a pojednává o překročení pracovní normy severočeskými havíři. Článek užívá klasických obrátů *příkladná obětavost* nebo *narubali republice potřebné uhlí.* Součástí textu je také formulace: *horníci kladenského revíru odpracují letos o volných sobotách a nedělích 42 mimořádných směn.* Jedná se tedy o klasický článek, jehož cílem je prostřednictvím vykreslení ideální situace vytvořit zdání, že se celá společnost zapojuje do budování státu a lepší společnosti a nikdo nezůstává pozadu. Snaha o tuto konotaci je zesílena tím, že v rámci tohoto článku

⁴²⁵ Analýza prováděna na: *Rudé právo : Orgán Ústředního výboru Komunistické strany Československa.* 1970, Ročník 50, Číslo 51. s. 1.

jsou uváděny tři příklady, kde havíři vzorně pracují, a sice v Severních Čechách, v Kladně a v Ostravě.

Několik menších článků a zpráv pojednává na titulní straně o setkání lidových milic v Orlové a v Bratislavě a o únosu ministra zahraničí Guatemaly. Zahraniční prvek je obsažen v jiné větší zprávě, která referuje o výsledku voleb v Rakousku. Pod titulkem *Rakousko: Volby v závějích*, je reportáž o uskutečněných volbách. V ní jsou zajímavé zejména dvě pasáže. Jedna, jež říká, že *O absolutním vítězství jedné ze dvou rozhodujících pravicových stran, lidové nebo socialistické, se ve Vídni nepochybuje*. Druhá ji vysvětluje slovy: *Komunisté, kteří v posledních volbách podporovali socialisty, jdou do voleb samostatně, i když neočekávají, že by získali mandát. KS Rakouska je dnes jedinou levicovou opoziční stranou*. Zajímavé tedy je, že se na stránkách listu konstatuje očekávaný neúspěch komunistické strany. Ovšem tato zdánlivá negativita je kompenzována slovy, že *Její volební agitace přinesla pozitivní výsledky. Donutila obě rozhodující strany ke konkrétním předvolebním slibům: Snížení doby vojenské služby z devíti na šest měsíců, reformu daně ze mzdy a odstranění některých privilegií*. Komunistická strana je tak opět stavěna do pozitivního světla a do role vítěze, který dosahuje konkrétních výsledků. Poněkud zarážející by mohlo být stanovisko, považující lidové a socialistické strany za pravicové. Ovšem takové označení je v souladu s komunistickým pohledem na sociální demokraty jako na sociál-fašisty, tedy jako na zrádce dělnické třídy a přísluhovače buržoazie. Taková formulace má snad rovněž za cíl prezentovat jako jedinou levicovou stranu Komunistickou stranu, která je však zmíněna pouze jako jediná opoziční levicová strana, nikoli jako jediná levicová strana na celém politickém spektru.

Nad zprávou o volbách v Rakousku se nachází dvojice větších zpráv. Jedna má název *Padesát let SND* a pojednává o otevření Slovenského národního divadla. Zajímavá je na ní absence zmínek o samotném divadle či jeho chystaných představeních. Článek se nevěnuje divadlu, nýbrž komunistickým představitelům, kteří se dostavili na jeho otevření. Toto typické informování nikoli o událostech, nýbrž o lidech přítomných na události je o to více pozoruhodné, uvědomíme-li si, jaký důraz je v komunistické ideologii, a tedy i v jazykových prostředcích užívaných režimy, v nichž je tato ideologie dominantní, kladen na kolektivitu a odmítání jednotlivců a individualismu. Snad má ale neustálé vyjmenovávání čelných stranických představitelů za účel denotovat jejich jednotu a sounáležitost se společností a událostmi, jež v ní probíhají. Nelze také opomenout skutečnost, že nejvyšším funkcionářům

komunistických stran se obvykle prokazovala veliká, až nábožná úcta. Kult Lenina, Stalina a dalších je ostatně příkladem tohoto prvku, který tvoří podstatný aspekt totalitárních režimů.

Druhá zpráva nese titulěk *Významný článek V. Biľaka v Pravdě* a referuje o Biľakově článku v sovětském listu, v němž hájí internacionalismus a vzájemnou pomoc mezi socialistickými zeměmi. Především v něm obhajuje vojenskou intervenci do Československa v roce 1968 slovy: *Společné akce pěti socialistických zemí v roce 1968 vešly do historie internacionalismu jako jeden z jasných příkladů třídní solidarity a jednoty. Pokud bude tato jednota existovat, rozbije se o ni jakýkoliv pokus mezinárodního imperialismu oslabit světovou socialistickou soustavu.* Opět tak lze zaznamenat důraz na jednotu, sounáležitost, sílu a implikované bratrství.

Menší článek nazvaný *Rozloučení s národní umělkyní Martou Krásovou*, psaný v kapitálkách, není z hlediska našeho analytického zájmu nijak podnětný, stejně jako reportáž nazvaná *Než se rodí usnesení* s nadtitulkem *Poznatky z jedné schůze parlamentního výboru*, ač se jedná z hlediska naší analýzy o slibné uvedení článku.

Dva články nazvané *Na pařížském letišti Orly uloupeno 352 kg zlata* a *Jarní veletrh v Lipsku zahájen* poskytují referenci k Francii a NDR, ovšem z hlediska totalitního jazyka jsou irelevantní, neboť se jedná čistě o kriminální, respektive zpravodajskou informaci. Jsou však podnětné z hlediska zkoumání výběru zpráv z hlediska referenčních zemí. Navíc zde lze pozorovat kontrární asociace, kdy zatímco v kapitalistické Francii se krade zlato, s NDR je asociováno jaro a veletrh, tedy úspěch socialistické ekonomiky. Poslední článek je reportáží v rubrice *Z reportérova nedělního zápisníku*, nazvaný *Týden v Brně*. Pojednává o brněnském hotelu Continental, Moravském krasu a možnostech rekreace na Jižní Moravě. Podobně jako dvojice zahraničních článků však pro naši analýzu není nikterak podnětný.

5.2.1.4 Pondělí 6. dubna 1970⁴²⁶

Titulní strana úvodního čísla měsíce dubna má dva hlavní články. První z nich se nazývá *Hold Bratislavy hrdinům* a má nadtitulek v kapitálkách *Na oslavách osvobození slovenské metropole promluvil Vasil Biľak*. Článek je doplněn dvěma dokumenty, jimiž jsou v kapitálkách psaný *Dopis soudruha G. Husáka Bratislavanům* a *Projev soudruha Vasila Biľaka*, přičemž jméno tohoto komunistického představitele je rovněž psáno

⁴²⁶ Analýza prováděna na: *Rudé právo* : *Orgán Ústředního výboru Komunistické strany Československa*. 1970, Ročník 50, Číslo 80. s. 1.

v kapitálkách. Dopis Gustáva Husáka je poměrně krátký a proto se na straně nachází celý, a to v levém sloupci. Samotný článek i Biľakův projev pokračují na druhé, respektive třetí straně.

Hned pod nadpisem prvního článku je čtveřice hesel, *Věnce svěžích květů k hrobům rudoarmejců, Krev prolitá v boji za naši svobodu netekla nadarmo, Další čestní občané hlavního města Slovenska a Zdravice Bratislavanů sovětskému lidu.* V nich nacházíme znatelné projevy totalitního jazyka, například v slovech *hroby rudoarmejců, krev, boj za naši svobodu a sovětský lid.* Článek se věnuje 25. výročí osvobození Bratislavy sovětskou armádou. Takřka polovina článku se věnuje výčtu přítomných hostů a jejich funkcí. Zajímavé je, že čeští představitelé jsou jmenováni před sovětskými, a také, že jako první je jmenován primátor města, nikoli například předseda vlády. Druhá polovina článku se věnuje slovům, která byla na oslavě pronesena. Opět je v nich zdůrazněn význam práce. Slova *pro příští pokolení, vytvořit zítřek lepší a bohatší než byl dnešek, a abychom neztratili ze zřetele úkol, který nás zavazuje množit hodnoty, které jsme převzali na sebe jako komunisté, jako vlastenci, jako internacionalisté, a který nám přikazuje zvelebit tuto otčinu, patřící všem těm, kteří ovlivněni nesmrtelnými idejemi marxismu-leninismu se vydali na velkolepý, i když obtížný pochod* jsou pro totalitní jazyk tohoto režimu a této ideologie charakteristická. Zajímavá je posloupnost slov *komunisté, vlastenci, internacionalisté.* Pokud byla v tomto pořadí vyslovena záměrně a s úmyslem vyjádření jejich závažnosti, jak u podobných výčtů bývá rétorickým obyčejem, je zarážející, že vlastenectví je hodnoceno jako vyšší hodnota než internacionalismus, což není z hlediska komunistické ideologie zcela v pořádku.⁴²⁷ Formulace *vyrostl tu i nový socialistický člověk* věrně dokládá marxistickou ambici vytvořit nového člověka, která je pro totalitární režimy charakteristická.

Dopis Gustáva Husáka obsahuje v kontextu s totalitarismem několik zajímavých prvků, ovšem jeho celkové vyznění je z tohoto hlediska poměrně umírněné, zvláště pokud se vezme v úvahu jeho vysoká funkce. Zajímavá je bezesporu věta, v níž jasně odlišuje Slovenskou republiku od České republiky, stejně jako formulace *plnou politickou a ekonomickou konsolidaci v našem státě, která pokračuje problémy všestranného rozvoje našeho lidu.* Je zde opět patrný důraz na jednotu, sílu a pevnost, stejně jako na rozvoj, v tomto případě nejen ekonomický, ale všestranný, tedy i

⁴²⁷ Je to nicméně v pořádku z taktického hlediska.

politický, sociální a další. Typický obraz nepřítele a boje je v totalitním jazyce ukázán ve větě *V zápase s antisocialistickými a pravicovými silami*. Naopak obraz přítele je naplněn obvyklou formulací *závazkem upevňovat bratrské a spojenecké svazky se SSSR a ostatními socialistickými zeměmi*.

Vasil Biľak ve svém projevu despektivně zmínil klerofašistické období Slovenska za druhé světové války, ale ocenil jeho následné antifašistické úsilí. Projev je plný klasických projevů totalitního jazyka, za příklad může sloužit sousloví *pokrokové síly*. Biľak v něm odsoudil antikomunistické snahy v roce 1968. Celým projevem se vine odkaz k Sovětskému svazu a jeho zásluhám o osvobození. Až patetická formulace *nikdy nezapomeneme, že každá píď naší vlasti je z kropena krví sovětských a našich hrdinů, že naše svoboda byla vykoupena životy statisíců synů a dcer sovětských národů*, je toho dokladem. Toto neustálé zdůrazňování zásluh SSSR při osvobození je nutné vnímat i jako snahu překrýt invazi z roku 1968 a konotovat ji jako druhé osvobození. Úmysl spojovat vstupy zahraničních vojsk v letech 1945 a 1968 a činit je ekvivalentními tak má nastolit asociování obou těchto vstupů s porážkou nepřítele, konkrétně nacismu, respektive protikomunistických reakčních sil.

Druhý hlavní článek dne má titulek *Byla to úspěšná a užitečná sobota!* a nadtitulek, který titulek zahajuje *Naši zpravodajové hlásí z významných podniků republiky: Zpráva opět z různých částí země informuje o úspěšných pracovních výkonech*. Typické je informování o překračování plánů, a také formulace poukazující na neočekávanost takových výkonů. Vše samozřejmě v pozitivním duchu.

Nad tímto článkem je dvojice středních článků s titulky *Čs. delegace se vrátila z Maďarska* a kapitálkami psaný titulek *Z Ósaky do Chabarovska*, doplněný o nadtitulek stejného stylu *President Ludvík Svoboda se rozloučil s Japonskem* a podtitulek *Sovětský Dálný východ – první zastávka na cestě do vlasti*. Oba články jsou zprávami o událostech vyplývajících z titulků a omezují se ve své podstatě pouze na vyjmenovávání osobností. Z hlediska zkoumání totalitního jazyka však nepřinášejí žádné zásadní poznatky.

Nalevo od této dvojice článků, které jsou na posledních dvou sloupcích, je rovněž přes dva sloupce otištěna dvojice nad sebou položených fotografií. Vrchní fotografie znázorňuje dvojici nákladních aut, kolem nichž postávají tři muži. Korby aut jsou plné materiálu, a na pozadí fotografie jsou obrysy továrny. Zatímco první fotografie zobrazuje tematiku práce, druhá příchod jara. To je konotováno jak z popisu pod obrázkem, tak trojicí dětí v přírodě, zabraných zblízka a hrajících si v trávě.

Dále se na titulní stránce nachází trojice kratších zpráv, jejichž titulky prozrazují i jejich obsah: *ČSA v Malajsii*, *Zemřel národní umělec Jan Slaviček* a *Nález dokumentů z Dachau*. Za hodné zaznamenání lze považovat snad absenci širšího propagandistického využití u poslední jmenované zprávy. Zatímco komunistický režim zřídkakdy nevyužil příležitost odsoudit nacismus a distancovat se od něj,⁴²⁸ v tomto případě tak článek nečiní, což lze připsat buď absenci nápadu možnosti takové eventuality u konkrétního redaktora, nedostatkem místa, či jiným potenciálním důvodem.

Titulek *Síla není v početnosti* zahajuje interview s ředitelem závodu. První dvě otázky a odpovědi, které jsou otištěné na první straně, se týkají zejména atmosféry v závodě a výměny stranických legitimací. S touto procedurou je spojen i titulek, který konotuje, že nevydání nové stranické legitimace stranu nepoškozuje, ba naopak. Zajímavé je, že právě tyto dvě otázky byly zvoleny jako první, a tedy jako nejdůležitější.

Černě zarámovaný článek informuje o neštěstí v Dole Paskov v Ostravsko-karvinském revíru, při němž zahynulo dvacet šest horníků. Na zprávě jsou zajímavé zejména dvě formulace, a sice *padlí bojovníci práce* a *Nikdy nezapomeneme jejich pracovního hrdinství*. Opět je zde tedy zdůrazněna role práce. Článek je doplněn posledním textovým útvarem na titulní stránce úvodního dubnového čísla, nesoucím název *Smekáme*. Je výrazem úcty k zemřelým horníkům a konstatuje, že byli hrdiny a oporami společnosti. To dokládají například formulace *bez ohledu na sebe dávali společnosti všechny své síly* nebo *žili pro radost a ne jen pro sebe*. Zajímavé jsou rovněž formulace *Naše socialistická společnost, která cílí k ideálu nejvyššímu – komunismu* a *Náš zápas o budoucnost tohoto světa pokračuje dál*. V článku lze tedy pozorovat adoraci hornické profese a její prospěšnosti pro celou společnost. Zároveň lze ale pozorovat, že žádné ztráty nemohou této společnosti zabránit v dosažení jejího cíle, a že oběť jednotlivců je cenná pouze pokud slouží k prospěchu celku, který se však na tuto oběť nesmí ohlížet, nýbrž pokračovat dále. Je zde tedy opět zdůrazněna důležitost kolektivity a negace individualismu.

⁴²⁸ Což je pochopitelné, vzhledem k jejich společnému základu, ovšem všeobecnému odsuzování nacionálního socialismu v důsledku jeho praktických projevů především za druhé světové války. SSSR navíc interpretoval své vítězství nad Třetí říší jako důkaz legitimity sovětského systému a jeho komplexní morální, ekonomické, společenské i vojenské převahy. Oběti přinesené v tomto boji dle sovětské ideologie zakládaly nárok na instalaci komunistických satelitních režimů v „osvobozených“ zemích. Velká vlastenecká válka byla interpretována jako světodějný střet mezi silami pokroku a reakce. Nacismus sovětská ideologie a propaganda vykládala jako vyšší vývojové stadium kapitalismu a soudobý kapitalistický svět jako v podstatě pokračovatele nacismu, byť v umírněnější formě.

5.2.1.5 Pátek 1. května 1970⁴²⁹

První číslo měsíce května připadá na první máj, svátek práce, jemuž je kromě několikavěté zprávy umístěné v pravém dolním rohu stránky, nazvané *Prezident svolal FS* a pojednávající o svolání Federálního shromáždění k jarnímu zasedání, věnovaná kompletní titulní strana. Té dominuje velká kresba, rozkládající se přes pět sloupců, a na výšku zabírající polovinu listu, jež zobrazuje prvomájový průvod. Jedná se o abstraktní kresbu, na níž je zobrazen dav. Zřetelně jsou ovšem vykreslena pouze dvě děvčata, mezi nimiž kráčí chlapec. Kresba je kreslena ze spodního pohledu. Děvčata drží v pozvednutých pravicích květiny a chlapec s čepicí na hlavě nese sovětský prapor. Celá trojice kráčí s levou nohou kupředu. V levém dolním rohu kresby je nápis *1. Máj*. Celý výjev konotuje triumfálnost, vítězství, radost, nadšení, optimismus, sílu a jednotu.

Hlavní titulek, ležící napravo od titulu novin, zní *At' žije 1. Máj*. Je psaný kapitálkami a pomlčkou je spojený s podtitulkem *svátek všech pracujících!* Pod ním je dvousloupcový nedělený sloupek od Miroslava Moce nazvaný *Rudá*, jehož titulek je, stejně jako jméno autora, psaný v kapitálkách. V něm se autor opět vrací k roku 1968 a odsuzuje tehdejší reformní úsilí. Mimo jiné konstatuje, že *Před necelými devíti měsíci musely být poslány na Václavské náměstí tanky, aby rozehnal kontrarevoluční podhoubí pokoušející se v hlavním městě vyvolat krveprolití*. Formulace jako *Máje zbarvené krví prolitou za osvobození dělnické třídy, Proletářský internacionalismus vyžaduje dialektickou jednotu národního a mezinárodního momentu, nepochopení historické odpovědnosti za úspěch třídního a osvobozenického boje* nebo *Barva našeho Prvního máje je rudá jako krev a dělnický prapor, jako barva Internacionály a boje za svobodu* zobrazují klasické lexikální prostředky používané totalitním jazykem. Pravděpodobně v důsledku dne velkého svátku a žánru textového útvaru navíc s nezvykle vysokou mírou propagandy a demagogie. Ty, stejně jako totalitní jazyk, dobře ilustruje celý odstavec tohoto sloupku, který zní: *Proto boj proti oportunistu, za očištění komunistické strany, za mezinárodní jednotu není ničím jiným než bojem o to, aby si marxismus zachoval svou revoluční schopnost osvojovat si zkušenosti z boje. Musí i nadále odmítat neproduktivní výhonky a odstraňovat chorobné nádory. V tomto boji se stane ještě účinnějším nástrojem, s jehož pomocí může lidstvo dosahovat toho, co se včera, ba dokonce i dnes zdálo pro člověka nedostižitelné*. Jsou zde opět přítomné klasické prvky boje, očištění a jednoty.

⁴²⁹ Analýza prováděna na: *Rudé právo : Orgán Ústředního výboru Komunistické strany Československa*. 1970, Ročník 50, Číslo 102. s. 1.

Krátký textový útvar, který pokračuje na druhé straně, opět přináší doklady o konkrétním jednání napříč zemí. Na prvním místě je tentokrát Bratislava. Motívem je, jak prozrazuje kapitálový nadtitulek článku *Na prahu Prvomájového dne* a titulek *Všechny důvody pro dobrou náladu*, radost a slavnostnost tohoto svátku. Článek je plný nadšení a optimismu, založený jak na práci, tak na pětadvacátém výročí osvobození.

Přes tři sloupce se rozkládá *Projev předsedy vlády ČSSR soudruha Lubomíra Štrougala*, jehož jméno je psáno kapitálkami. Projev dále pokračuje na druhé straně. Jeho hlavním poselstvím je vděk za práci těch, kdo budují společnost, potřeba jednoty a nutnost pokračování v práci. Snad nejcharakterističtější formulaci tvoří slova *soudružky a soudruhy, kteří v ostrých třídních bojích za buržoazní republiky, ve válce proti fašistickým okupantům i v politických zápasech uplynulých dvaceti pěti let socialistického budování vždy věrně plnili úkoly strany a obětavě pracovali pro naši republiku*. Je zde opět přítomen motiv boje, zobrazení nepřítele a budování.

Hlavní článek titulní prvomájové strany má nadtitulek *Zasloužilí pracovníci vyznamenáni na Pražském hradě*, psaný kapitálkami. Pod ním je samotný titulek *Vysoké pocty za tvůrčí a poctivou práci*. Článek informuje o předávání státních vyznamenání. Nejprve referuje o vyznamenání prezidenta republiky Ludvíka Svobody titulem hrdiny Československé socialistické republiky, a poté se věnuje charakteristickému výčtu přítomných osobností. Zajímavostí je, že mimo sto čtyřiceti devíti jednotlivců bylo vyznamenáno také dvacet devět kolektivů. Kromě informací o tom, komu byla vyznamenání udělena, však z hlediska totalitního jazyka neobsahuje nic zajímavého. Článek je doplněn tmavou fotografií, na níž Gustáv Husák připíná prezidentu Ludvíku Svobodovi jeho vyznamenání. Svoboda se přitom dívá stranou, zatímco Husák se soustřeďuje na připínání. Fotografie kupodivu nekonotuje ani slavnostnost, ani radost. Lze soudit, že byla vybrána nevhodně, neboť neplní obvyklý účel fotografií, jejichž konotovaný význam byl dosud zcela odlišný od zde konotovaného významu.

5.2.1.6 Pondělí 1. června 1970⁴³⁰

Hlavní zprávou prvního červnového čísla je informace o tom, že *Zápas o uhlí pokračuje*, jak hlásá kapitálový titulek. Nadtitulek zprávu doplňuje informací: *Byro ÚV KSČ: Horníkům patří maximální uznání*. Zpráva je žánrově více zamyšlením. Po úvodním návratu do roku 1968, kdy opět napadá tehdejší vedoucí pracovníky, kteří

⁴³⁰ Analýza prováděna na: *Rudé právo : Orgán Ústředního výboru Komunistické strany Československa*. 1970, Ročník 50, Číslo 128. s. 1.

záměrně a z nepřátelských pozic znevažovali celý hornický stav, informuje o stavu dobývání uhlí, adoruje horníky a jejich vytrvalou práci o zajištění dostatku uhlí a ostře se vymezuje proti plýtvání.

Druhá hlavní zpráva pojednává o pěveckém vystoupení v Parku kultury a oddechu Julia Fučíka v Praze. Je uvedena titulkem *Úsměv v dětských tvářích* a kapitálovým nadtitulkem *1. červen: Mezinárodní den dětí*. Z článku je patrná skutečnost, která žurnalistiku minimálně v tomto období provází. A sice, že důležitá není samotná zpráva, nýbrž událost nebo lidé. Jenom díky mezinárodnímu dni dětí je tak možné informaci o zpívání v parku uvést jako druhou nejdůležitější zprávu dne. Nad zprávou je velká třísloupcová fotografie odhadem osmiletého chlapce, který píše. Celá fotografie působí na společenské poměry až překvapivě buržoazně, což má pravděpodobně denotovat dobrý stav a prostředí, v němž děti v zemi žijí. K tomu konotativně přispívá také popisek pod obrazem *Tatínku a maminko, dnes máme svátek...* Chlapec je oblečen do košile a vesty, na levém zápěstí má hodinky, píše kvalitním perem a působí poměrně distingovaně. Hlavu má skloněnou a působí soustředěně. Celkově obraz konotuje vážnost, dospělost, zodpovědnost a slibnou budoucnost, plynoucí z dětí.

Dvě středně velké zprávy jsou věnovány zahraničním událostem. První pod názvem *Rakouští komunisté přehodnotí stanovisko k Čs. událostem* informuje o sjezdu Komunistické strany Rakouska. Na něm *nebyl v tajných volbách zvolen ani jeden z představitelů pravicových oportunistů*. Spojení pravicových idejí, představitelů nebo stran s časově nebo obecně negativně denotovaným slovem je typické a zde ukázané. Druhá zahraniční zpráva je nesena názvem *Extremisté proti Brandtovi*, s kapitálovým nadtitulkem *55tisíc revanšistů demonstrovalo v Bonnu*. Informuje o demonstraci Svazu vyhnanců a landsmanšaftů. Z hlediska totalitního jazyka není ani jedna zpráva významná, snad kromě toho, že je díky nim titulní strana nezvykle zahraničně orientovaná. Ovšem z hlediska propagandistického je zpráva o Brandtovi velice zajímavá, neboť denotuje, že revanšisté v SRN představují nebezpečí, a latentně spojuje kapitalismus s fašismem. Dominantní denotací je tak relativně pokrokový Brandt obklopený silícími reakčními fašistickými živly. Konotovaný závěr tak přenáší informaci o nutnosti věrnosti SSSR a vzájemné spolupráce v boji proti fašismu.

Zahraniční orientace stránky je nezvykle zesílena i sportovní zprávou, informující o zahájení mistrovství světa ve fotbale a zápase mezi Mexikem a SSSR. Lze předpokládat, že pokud by v zahajovacím zápase nehrál SSSR, tato zpráva by na titulní

stranu umístěna nebyla. Jednosloupcová zpráva je doplněna dvojicí fotografií, z nichž první zabírá jeden a půl sloupce a znázorňuje slavnostní zahájení šampionátu, konkrétně nástup jednotlivých týmů. V záběru jsou vidět reprezentace Brazílie, Bulharska a Československa, všechny v dresech a s tabulí s názvem země. Druhá fotografie, zabírající dva a půl sloupce, zachycuje jeden ze stadiónů, na němž se mistrovství odehrává.

Na stránce je dvojice menších zpráv, které nejsou z analytického hlediska ničím zajímavé. *Úspěšná Děčínská kotva* informuje o pěvecké soutěži a *Blahopřání do Tuniska* o zaslání blahopřání Ludvíkem Svobodou jeho tuniskému protějšku u příležitosti tamějšího státního svátku.

V posledním sloupci je rozhovor s brusičem vysočanské Pragovky Karlem Havelkou. Rozhovor je nazván *To není jen můj názor*. Zajímavým prvkem rozhovoru je, že redaktor respondentovi tyká. Snad to má navozovat pocit důvěrnosti, blízkosti a soudržnosti. První odpověď je překvapivě poměrně negativní, zejména proto, že se týká podniku. Hned ve druhé je však za pomoci návodné otázky uvedeno, že stav je mnohem lepší, než před dvěma lety a že plán je plněn. Třetí otázka je také návodná, když se ptá: *Co říkáš, osvědčila se ta opatření, která byla stranou a vládami přijata ke konsolidaci hospodářství?* Odpovědí je: *Osvědčila. Pokud vím, tak nejen u nás, ale v celém oboru.* Dále je v rozhovoru zdůrazněna jednota pracujících v těchto otázkách a voláno po větší konsolidaci. Jednota je ostatně zdůrazněna i v titulku, který tak opět evokuje nedůležitost individuálního postoje a naopak zdůrazňuje kolektivitu a její hodnotu.

Poslední článek na titulní červnové straně je reportáží nazvanou *Hold Karlu IV*. Avizovaný žánr však nenaplnuje, jedná se o kombinaci reportáže a zamyšlení, zasazenou do historického období. Z hlediska naší analýzy však článek není přínosný. Naopak je poněkud s podivem, že se tento epický útvar dostal na stránky novin, a to dokonce na titulní stranu. Z celého analyzovaného vydání je však patrné, že 1. červen byl chudý na zprávy. To dokládá jak trojice fotografií, které zabírají poměrně velký prostor, tak dvojice zahraničních zpráv a absence reálné hlavní zprávy.

5.2.1.7 Středa 1. července 1970⁴³¹

Otevírací článek červencového vydání je nazván *Mládež na Pražském hradě* a je uveden nadtitulkem *Setkání představitelů strany a státu s maturanty, vyučenci a*

⁴³¹ Analýza prováděna na: *Rudé právo : Orgán Ústředního výboru Komunistické strany Československa*. 1970, Ročník 50, Číslo 154. s. 1.

vysokoškoláky. Pojednává o setkání studentů s čelními státními představiteli na Pražském hradě. Řada formulací má persvazivní charakter a jejich cílem je odpovídající konotace ze strany příjemců těchto obsahů. Například *Přítomní soudruzi velice otevřeně odpovídali na dotazy, vysvětlovali, zajímali se o názory mladých lidí* má společně s formulací *Srdečně poděkovali za pozvání a přijetí na Pražském hradě a jménem všech ostatních vyjádřili odhodlání být prospěšni své socialistické vlasti* vytvořit konotaci sounáležitosti mezi čelními státními představiteli a mladou generací. Ta je umocněna vyjádřením prezidenta Ludvíka Svobody: *Učte se dobře pracovat. Učte se marxismu-leninismu, protože jemu patří budoucnost. Komunismus je a bude mládím světa*. Marxismus-leninismus je tak prezentován v kontextu mladosti a budoucnosti, tedy dvou atraktivních spojení, a tedy jako něco žádoucího, o co se vyplatí usilovat. Dominantní přenášený význam je ten, že mládež stojí za vedením strany, které ji na oplátku podporuje a zajímá se o ni. Mládež se zavazuje pracovat ve prospěch země a společnosti, a ve prospěch dominantní ideologie marxismu-leninismu. Zpráva je doplněna dvojicí pod sebou otištěných fotografií, které zabírají dva sloupce. Na horní je zobrazen prezident Ludvík Svoboda s proti němu stojící mladou ženou. Oba se nenuceně usmívají. Po jejich pravici, respektive levici, stojí další účastníci setkání a rozprávějí. Fotografie konotuje příjemnost, radostnost, přátelskost a veselost. Podobné konotace nabízí také druhá fotografie, na níž je zobrazena čtveřice žen, uprostřed nichž kráčí Gustáv Husák. Všichni se smějí a jsou v pohybu.

Druhá hlavní zpráva dne je zahájena kapitálovým nadtitulkem *Stranický aktiv projednává výsledky červnového pléna ÚV KSČ*, pod nímž je titulek *Čeká nás mnoho práce*. Opět se zde objevuje motiv práce a její nutnost. A opět s cílem navození dojmu státní jednoty je článek vytvořen referencemi z řady měst po celé zemi. V tomto případě z Ostravy, Prahy, Banské Bystrice, Košic a Bratislavy. Zajímavý je vyšší výskyt slovenských obcí, který není v jiných podobně sestavených člancích obvyklý. Může se jednat o náhodnou okolnost, může se však jednat i o záměr, vyvolaný nacionalistickými, pracovními, či jinými motivy. Zajímavou formulací je vyjádření A. Kapka, který pronesl: *dělnická politika není falešné podbízení se dělnické třídě. Je to mobilizace dělníků a ostatních pracujících*. Dále také pronesl, že *tam, kde jde o působení na ideologickém poli, tam musí být strana nesmiřitelná a těm příslušníkům inteligence, kteří zradili stranu i své přesvědčení, nemůže dát příležitost, aby znovu na této frontě pracovali a např. vychovávali mládež v idejích straně a socialismu nepřátelských*. Je zde tedy patrný aspekt vyloučení, a to jak z ideologického působení, tak implicitně, jak

k tomu v totalitárních režimech dochází, z celé společnosti, v důsledku zrady. V první uvedené formulaci stojí za to upozornit na slovo *mobilizace*, kdy je klasický vojenský termín použit nikoli v jeho původním sémantickém významu, nýbrž v souvislosti s vybuzením konkrétní společenské třídy.

Na titulní straně jsou poměrně netypicky hned tři zprávy ze zahraničí. První se nazývá *V Severním Irsku před bouří?* a pojednává o rostoucím napětí v Severním Irsku, jež hrozí při oslavách 12. července eskalovat. Zpráva je ideologicky neutrální a z hlediska totalitního jazyka proto nezajímavá. Podobně je tomu také u zprávy *V dalších oblastech Chile výjimečný stav* s podtitulem *Incidenty ovlivňují předvolební situaci*. To už však nelze říci o zprávě *Interventi zamořili část území Kambodže otravným plynem*, v němž list informuje o tom, že americká vláda, v čele s prezidentem Nixonem, zamořila zemi na šest měsíců, v jejichž průběhu se v dané oblasti bude možné pohybovat pouze s plynovou maskou. Ač zpráva nepoužívá explicitně ideologických či demagogických obrátů, americké jednání je konotováno jednoznačně negativně. To podporují také dva detaily v této zprávě. První dává slovo *úspěšně* do uvozovek, když uvádí, jak prezident Nixon hodnotí operaci v Kambodži a druhý uvádí, že plynem byla zamořena především rýžová pole, tedy zdroj obživy, což negativní konotaci zesiluje.

Na straně je řada menších zpráv, z analytického hlediska nezajímavých. Jsou to *Průtrž mračen na Podbořansku*, *Studenti obětí zemětřesení v Peru*, *Konec Dolu Ludmila*, *Jak vznikají „těžké váhy“* a *Setkání ministrů kultury socialistických zemí*.

Malou zprávou je rovněž informace *Nový maďarský velvyslanec u prezidenta republiky*. Nadpis je v kapitálkách a informuje o přijetí maďarského velvyslance prezidentem. Z analytického hlediska obsahuje zajímavou formulaci, že *obě země jsou spjaté úsilím o posílení jednoty zemí socialistického společenství a mezinárodního komunistického a dělnického hnutí, jakož i společným bojem proti agresivní činnosti imperialismu, za spolupráci a mírové soužití mezi národy*. V těchto několika málo slovech lze spatřit řadu projevů specifického totalitního jazyka. Jsou jimi jak důraz na jednotu a spolupráci socialistických zemí, tak motiv boje, imperialismu a mírového soužití mezi národy.

Krátký článek je věnován okolnostem problémů s výstavbou první jaderné elektrárny v Jaslovských Bohunicích, týkajících se dodržování stanovených termínů. Článek má titulek *Za rok proud z atomové elektrárny* a nadtitulek *Stranický kontrolní den v Jaslovských Bohunicích*. Z hlediska zkoumání totalitního jazyka je zajímavý poslední odstavec, který zní: *Na závěr Kontrolního stranického dne přijali generální*

dodavatelé a investor na počest 25. výročí osvobození sdružený socialistický závazek, v němž slibují dodržet přijatý harmonogram výstavby, který umožní začít s uvedením atomové elektrárny do provozu koncem září 1971. Ten je vložen na závěr zprávy, která lehce poukazuje na problémy s výstavbou. I tak slabě negativní zpráva je podobným závěrem eliminována z negativní konotace.

Poslední zpráva tohoto vydání je, jak říká nadtitulek, *Ze zasedání slovenského ústředního výboru SČSP* a nazývá se *Myšlenky přátelství do denní praxe*. Obsahuje dvě zajímavé formulace. První je: *Řekl, že je nutné posílit propagandu o obchodních stycích se Sovětským svazem a jednoznačně ukázat, kde je pravda a co je lež nahromaděná reakcí.* Druhou je: *myšlenka přátelství a spojenectví se Sovětským svazem je neoddělitelnou součástí socialistické ideologie našeho státu.* Obě formulace explicitně zmiňují roli propagandy a ideologie v mocenském působení režimu a jejich spjatost a nezbytnost pro naplňování role státu v daném zřízení. Kromě toho je zde opět patrná dichotomie mezi „my“ a „oni“, kde oni jsou *reakcí*, která lže.

5.2.1.8 Sobota 1. srpna 1970⁴³²

Úvodní strana prvního srpnového čísla přináší jako hlavní zprávu *Měsíc rekordní těžby v Holešovicích* s podtitulem *Horníci dolů V. I. Lenina slaví úspěchy v soutěžení*. Jako obvykle referuje hlavní zpráva dne o pracovním úspěchu, tentokrát komořanských havířů, kteří za první pololetí překročili těžební plán. Zajímavé je, že vyzdvihován je opět jen kolektiv a jeho výsledky, nikoli jednotlivci. V tomto kontextu je ilustrující formulace *Po celý měsíc žila šachta myšlenkou splnit závazek, který nemá v historii dolu obdoby.* Ta zdůrazňuje jednotu kolektivu, který je personifikačně označen jako *šachta*. Patrný je zde také motiv jediného společného cíle, a sice splacení závazku. Dominantní konotace je ta, že celý kolektiv, nikoli individuální jednotlivci, se celý měsíc nezabýval ničím jiným, než splněním tohoto cíle. Implicitně tedy jednotlivci obětovali soukromé a individuální zájmy, které zde vůbec nejsou zmíněny či brány v potaz, ve prospěch celku. S pozitivním výsledkem *Dílo se podařilo*. Typicky je opět používáno superlativ: *Dosáhli tak dosud nejvyššího výkonu v těžbě skrývky*. Text je opět psán v pozitivním a optimistickém duchu, což dokládá například formulace *Zdravá iniciativa a soutěživost dostávají tak na Dolech V. I. Lenina v Komořanech zelenou*. Absenci negativity lze spatřovat napříč výtisky *Rudého práva*, u něhož je

⁴³² Analýza prováděna na: *Rudé právo : Orgán Ústředního výboru Komunistické strany Československa*. 1970, Ročník 50, Číslo 181. s. 1.

pravděpodobnost, že se objeví takto pozitivní formulace, mnohem vyšší, než že se objeví stejná informace, ovšem v negativním duchu. Ta by mohla například znít: *Chorobná lhostejnost a pasivita dostávají tak na Dolech V. I. Lenina v Komořanech červenou.*

Druhý hlavní článek dne začíná kapitálovým nadtitulkem *Až do těchto dnů*, na který plynule navazuje titulek *na epidemiologické frontě klid*. Referuje o nebezpečí epidemií, ovšem jako obvykle vyznívá pozitivně a v tom smyslu, že nyní žádné nebezpečí nehrozí. To ilustruje například formulace: *Stav v prvním pololetí byl dokonce daleko příznivější než ve stejném období předcházejícího roku.* Nebo další uklidňující formulace: *Bez obav mohou být rodiče, jejichž děti jsou v pionýrských táborech.* Z hlediska totalitního jazyka a mocenského ovládnutí společnosti je zajímavá formulace *Stane-li se, že vám pracovníci národního výboru anebo příslušníci Veřejné bezpečnosti doporučí složit stan postavený na místě právě podle vašeho vkusu a pošlou vás do kempu, raději je poslechněte. Je to v zájmu nejen obecném, ale i v zájmu vašeho zdraví.* V této formulaci jsou zajímavé dva aspekty. Především naléhání na uposlechnutí nařízení orgánů a také větší důraz na obecný zájem, než na zájem individuální.

Třetí větší článek tohoto dne nese kapitálový název *Akce Brno naplno...* a výpravnou formou informuje o pomoci vysokoškoláků na stavbě v období prázdnin. Opět je zde sovětský prvek, neboť článek informuje o tom, že na stavbě brněnských studentských kolejí pracují také studenti z Leningradu. Tato informace je vedena v pozitivnějším duchu než ostatní, k čemuž napomáhá především citace mistra Jana Kohoutka, který *si sovětské pomocníky jen pochvaloval: „Umějí vzít za práci“.* Ta je doplněna další citací ve stejném duchu: *A pokud mám srovnávat – ať se na mne naši studenti nezlobí, ale pracovní morálka jejich sovětských kolegů je lepší. Velice se například divili, že se u nás o volné sobotě nepracuje, a z vlastní iniciativy přišli v tento den na stavbu.* Je zde patrný motiv nadřazenosti sovětského nad domácím, což koresponduje se známým heslem *Sovětský svaz – náš vzor.* Těžko by šlo očekávat otištění informace či vyjádření opačného charakteru, znějící například: *Sověští studenti mne zklamali. Jsou líní, kazí pracovní morálku naší mládeže a na rozdíl od ní odmítají chodit do práce v odpoledních směnách.* Taková by nekorespondovala s vytvářeným mýtem o příkladném Sovětském svazu, hodném napodobení ve všech aspektech a směrech.

Dvě střední zprávy informují o návštěvě velvyslance SSSR v Československu a jeho programu, respektive o hospodářsko-ekonomické konferenci a přijetí závazku u

příležitosti 50. výročí založení KSČ. Mají název *S. V. Červoněnko mezi mládeží* s podtitulkem *Návštěva upevnila přátelství Slovenska a SSSR*, respektive *Více potravin z Roudnice*, s kapitálovým nadtitulkem *Pracovní iniciativa na počest 50. výročí KSČ*. Ani jeden však není z hlediska zkoumání prvků totalitního jazyka zajímavý.

Dále se na stránce nachází řada kratších zpráv s názvy *Okres Galanta v cíli*, *Další zastřelený v Belfastu*, *Bulharští učitelé končí pobyt v ČSSR*, kapitálový *Ghanský velvyslanec u presidenta ČSSR*, *175 obětí zemětřesení v Íránu*, a krátká zpráva bez titulku, informující o stavu náprav povodňových škod na Hodonínsku.

Zajímavou je zpráva s titulkem *Únosci čs. letadla obžalováni v Norimberku*. Informuje o soudním procesu s československými únosci letadla, kteří nejsou vylíčení jako emigranti, což sice není jisté, ale lze to předpokládat, nýbrž doslova jako piráti a také jako zločinci, jimž za jejich čin hrozí léta vězení. Dále zpráva konotuje další zločin, a sice čin loupeže, ovšem pouze svobody cestujících a posádky, kterou únosci donutili k přistání. V závěrečném odstavci se píše, že *V Bonnu nebylo možno získat informace v jaké fázi je projednávání československé žádosti o vydání pachatelů*. Zprávu lze interpretovat jako propagandistický způsob, jak odradit jiné občany Československa od snah podnikat podobné kroky s cílem opustit zemi. Únosci jsou v článku vylíčení jako zločinci, kteří budou po zásluze potrestáni buď v Západním Německu, nebo v Československu. Hlavní přenesenou informací tedy je, že snaha opustit zemi se nevyplácí.

Posledním článkem na straně je další sloupek Miroslava Moce, který se opět rozkládá přes dva pravé sloupce. Tentokrát se nazývá *Pravice v létě 1970* a znovu se vymezuje vůči událostem roku 1968. Už první odstavec říká *Očista řad komunistické strany vstupuje do závěrečné fáze, postupně se upevňuje řídicí struktura státu a společnosti, obnovující se vedoucí úloha strany, jistoty a obětavá práce statisíců lidí vydávají první ovoce v národním hospodářství, krok za krokem, jak se seskupují síly, přistupujeme k řešení bolestivých problémů, které narůstaly celá desetiletí. Postupně překonáváme rozvrat, jehož stopy jako ohořelé zbytky nacházíme stále ještě na další cestě i podél ní*. Dále opět pojednává o probíhající výměně stranických legitimací a nutnosti věrnosti Sovětskému svazu. Odpor vůči pravici je opět vyjádřen formulací *Pravičáci, když byli odhaleni a jmenováni, zaujímají obranářskou taktiku, podobně jako v roce 1968, kdy vyhlášovali boj proti „všem extrémům“, aby zase popletli lidi frází o boji proti byrokratismu, která měla zakrýt jejich odpor proti demokratickému centralismu a závaznému jednotnému postupu*. V této větě lze mimo jiné rozeznat již

zmiňovaný posun slova *demokracie* a také opětné zdůraznění nutnosti jednoty. Útok proti pravici pokračuje v dalším odstavci, který je zahájen slovy: *Pravice, zbavená vlivu na rozhodující řídicí sféry ve straně a ve státě, vyvozuje také svá poučení, přijímá mimikry, modifikuje taktiku, aby znovu přežila, fyzicky i názorově. Závěrečný odstavec na první straně, po němž sloupek pokračuje na straně druhé, opět tvrdě útočí proti pravici a zároveň hájí a glorifikuje komunistickou praxi: Konsolidační proces přitom navzdory těmto prognózám a přáním ukazuje, že statisíce komunistů, kteří rozšiřují spojení s masami, otevírají miliónům lidí oči, že jejich trpělivá, cílevědomá práce, linie ústředního výboru na řešení konkrétních problémů, organizování výroby, přesvědčuje a je správná. Celý sloupek je silným útokem proti pravici a jejímu působení.⁴³³ Ta je vyličená jako nekonstruktivní, destruktivní, nebezpečná a menšinová. V kontextu progresu obnovy je popsána jako neperspektivní a odsouzena k neúspěchu.*

5.2.1.9 Úterý 1. září 1970⁴³⁴

Hlavní zářijový článek úvodního čísla měsíce se nazývá *Odpovědné poslání pedagogů*. Je opatřen kapitálovým nadtitulkem *Ministr školství ČSR J. Hrbek k zahájení školního roku*. Hned pod nadpisem je uvedeno několik hesel, z nichž největší pozornost budí *Vychovávat aktivní budovatele socialismu*. Článek se věnuje vystoupení ministra školství u příležitosti zahájení školního roku. Postupně se věnuje některým stupňům vzdělávací soustavy a naznačuje oblasti, v nichž jsou nutné změny, z nichž některé jmenuje. Z hlediska zkoumání totalitního jazyka a jeho specifické mluvy jsou přínosné dvě formulace. První zní: *není významnějšího a odpovědnějšího poslání, než reálně zabezpečit, aby nám vyrůstali lidé vzdělaní, morálně pevní, tělesně zdatní, přesvědčení stoupenci vědeckého světového názoru a aktivní budovatelé socialismu*. Druhá zní: *Školská správa usiluje o všestranné prohloubení kvalifikace dělníka socialistické společnosti v období vědeckotechnické revoluce*. U první formulace je tedy opět patrný motiv stvoření nového člověka, dokonalého po intelektuální, morální i tělesné stránce a tudíž schopného přispívat k naplňování kolektivního cíle budování ideální společnosti. Druhá formulace je podobná, ovšem soustřeďuje se pouze na jednu společenskou třídu, z hlediska komunistické ideologie klíčovou, a pouze jeden aspekt,

⁴³³ V tomto kontextu je zajímavé, že pomýlení komunisté, zrádci, lidé spojení s reformami v roce 1968, ovšem členové KSČ, jsou označováni vyloženě negativním výrazem „pravice“.

⁴³⁴ Analýza prováděna na: *Rudé právo : Orgán Ústředního výboru Komunistické strany Československa*. 1970, Ročník 50, Číslo 207. s. 1.

nutnost prohloubení kvalifikace v důsledku nových vědeckotechnických poznatků a objevů.

Druhý hlavní článek dne se věnuje informování o úspěšném měnovém vývoji. Článek je velmi pozitivní a referuje o řadě ekonomických úspěchů, stabilitě, rostoucí koupěschopnosti a důvěry v národní měnu. *Fakta dosvědčují, že jsme letos dosáhli měnové stability, což je důležitým výsledkem politické a ekonomické konsolidace. Vytváříme si tak současně předpoklady pro cílevědomý hospodářský rozvoj v příští pětiletce.* Článek sice přiznává určité nedostatky zejména v posledních dvou letech, zároveň však uvádí, že jsou již překonané a náležejí minulosti. Nyní se již vše ubírá správným směrem. Tato minimalizace negativních informací jejich bagatelizací a odkazem k jejich překonání je na stránkách *Rudého práva* častá a poměrně typická. Formulace také ukazuje na ekonomickou rovinu komunistického režimu a jeho víru v lepší budoucnost, na níž je ideologie orientována.

Třetí velký článek se věnuje zahraniční události, konkrétně krizi na Středním východě. Titulek článku zní *Izrael sabotuje rozhovory* a navazuje na nadtitulek v kapitálkách *Odložený návrat izraelského zástupce do New Yorku dokazuje.* Článek je jednoznačně negativní vůči izraelskému jednání, což kromě sugestivního titulku a slova *dokazuje* v nadtitulku dokládá také heslo pod nadpisem *Extremisté proti mírovému jednání.* Užívání podobných slov, jejichž sémantický význam vyvolává jednoznačné konotace, ukazují na propagandistický smysl článku, jehož účelem není informovat, nýbrž přenášet konkrétní a cílený význam.

Následuje trojice středních článků, z nichž první se nazývá: *Očekáváme návštěvu delegace Nejvyššího sovětu SSSR.* Ten referuje o 20. schůzi předsednictva Federálního shromáždění ČSSR. Hned v prvním odstavci se píše o *pevné vůli Federálního shromáždění ČSSR přispět k plnému obnovení dobrých a přátelských vztahů se socialistickými zeměmi při zajištění míru ve světě.* Opět jsou zde přítomné motivy míru a přátelství se socialistickými zeměmi, doplněné o prvek rozhodnosti. Dalším příkladem specifického jazyka je také sousloví *v souladu s principy proletářského internacionalismu.* Slovo *soulad* je hojně používané a slouží ke konotování jednoty. *Proletářský internacionalismus* je pak klasickým ideologickým prvkem, který poukazuje na univerzalitu komunistické ideologie, v níž není prostoru pro partikulárnost.

Druhý článek střední velikosti informuje o závěrech konference v Addis Abebě a některých schválených rezolucích. Zvláště zajímavý je první odstavec, který zní:

*V jednotlivých rezolucích odsoudili představitelé 40. nezávislých afrických zemí členské státy NATO, zejména západní Německo, Francii a Velkou Británii za podporu, kterou poskytují portugalskému koloniálnímu režimu v Jihoafrické republice.*⁴³⁵ Označili ji za *vážné ohrožení mezinárodního míru a bezpečnosti*. Článek se nazývá *Africké země odsuzují podporovatele kolonialismu* a je doplněn o podtitulek *Po zasedání ministerské rady konference na nejvyšší úrovni*. Opět je zde patrná dichotomie mezi „my“ a „oni“ a poprvé se také objevuje odsouzení kolonialismu.⁴³⁶

Třetí článek střední velikosti má titulek *První rekordy na chmelnicích* a doplňuje titulní stranu o obligátní informaci o pracovních úspěších. Dále jsou na stránce kratší články, které nejsou z hlediska naší analýzy významně přínosné. Jejich titulky zní *Přijetí u prezidenta republiky*, *Příprava stranických lektorů*, *Výkup před cílem*, *Perspektivy Bulharska*, *Blahopřání do Libye* a *V Brně se gruntuje*.

Součástí stránky je také fotografie rozestavěné školy na sídlišti Rovnice v Bratislavě. Budova se nachází v zástavbě panelových domů. Je těsně před dokončením a po svých stranách má lešení. Ač má popisek pod článkem konotovat nadšení, fotografie s ním příliš nekoresponduje. Je poněkud ponurá až depresivní. Panelová zástavba působí uzavřeně a nepřívětivě.

Další fotografie doplňuje stránku o druhý stavební výjev. Zobrazuje vykládku nákladu v komárenském přístavu. V popisku je zajímavá formulace *ocelové srdce naší republiky – Ostravsko*, jež metaforicky připodobňuje zemi k živému organismu. Fotografie je, podobně jako již výše zmíněná, neatraktivní, s absencí lidského prvku.

Poslední fotografie na stránce zobrazuje znečištěný japonský přístav. Je poněkud s podivem, že všechny tři fotografie na stránce jsou buď negativní, nebo neatraktivní a vyvolávají negativní konotace a stísněnost. Fotografie z Japonska zobrazuje čluny v mořském přístavu, plné rybářů, kteří působí bezradně.

Poslední textový prvek na titulní stránce má kapitálový titulek *Kladno se připravuje na 50. výročí prosincové generální stávky*. Uprostřed textu jsou slova orwellovského vyznění: *Kdo zná minulost, ví si rady i s přítomností*. Článek připomíná generální stávku z roku 1920. Perex mimo jiné uvádí: *toto vrcholné střetnutí buržoazie s proletariátem přerostlo v řadě míst v pokusy o přebírání moci a násilné obsazování továren a velkostatků. Vznikaly revoluční dělnické výbory a závodní rady*. Opět zde vidíme motiv boje, tentokrát přímo popsany jakou souboj tříd, z něhož vychází jako

⁴³⁵ Tuto formulaci je zřejmě třeba připsat odborné neznalosti redaktora.

⁴³⁶ Chápaného jako projevu imperialismu.

částečně vítězný proletariát. Dále text pokračuje jako semiinterview s ředitelkou oblastního muzea v Kladně A. Májovou, v níž popisuje výstavu připravovanou k tomuto výročí a další, především budoucí aktivity muzea.

5.2.1.10 Čtvrtek 1. října 1970⁴³⁷

Otevíracím článkem tohoto vydání je článek *Brno srdečně přijalo sovětské poslance*, doplněný o nadtitulek *Z pobytu delegace Nejvyššího sovětu SSSR*. Je reportáží o návštěvě v brněnské Zbrojovce. V textu je pouze jedna formulace zajímavá pro naši analýzu, a sice slova B. Ubra, který *Zdůraznil, že návštěva poslanců Nejvyššího sovětu SSSR je obrovským projevem důvěry našim dělníkům, technikům i ostatním pracujícím. Tuto důvěru zaměstnanci Zbrojovky nezklamou a odpoví na ni úsilím dále zvyšovat socialistické vědomí pracujících, upevňovat jednotu dělníků a techniků, řešit a plnit hospodářské úkoly*. Kromě klasických motivů se zde objevuje také sousloví *socialistické vědomí*. To je ve specifickém totalitním jazyce tohoto režimu poměrně hojně používaným a opět odkazuje na kolektivitu. Neguje individuální vědomí a odvolává se na vědomí společné, socialistické.

Druhým velkým článkem je *Představitelé Německé KS ve vokovické Aritmě* s podtitulem *Soudružská beseda v závodě moderní výpočetní techniky*. Titulek vystihuje obsah zprávy, jež popisuje průběh návštěvy. Z hlediska zkoumání totalitního jazyka však zpráva nic zásadního neobsahuje. Pod ní je umístěn článek s nadtitulem *Nad návrhy průmyslu pro rok 1971* a titulem „*První kolo*“: *termín dodržen*. Tato zpráva informuje o byrokratickém postupu při schvalování návrhů plánů výrobně hospodářských jednotek pro příští rok. Jazyk je zde opět odborný, bez totalitních aspektů. Článek je nicméně zajímavý z hlediska procedurálního.

Na levé straně listu je otištěn článek s kapitálovým nadtitulem *Zasedala česká a slovenská vláda* a titulem *Životní prostředí na pořadu dne*. Informuje o plenární schůzi vlády ČSR. Dokladem centrálně řízené ekonomiky je zde věta *Vláda uložila všem ministrům, vedoucím ostatních ústředních orgánů, radám KNV a radám NV hlavního města Prahy, města Brna, Ostravy a Plzně rozpracovat směry, podmínky a metodické podklady komplexní socialistické racionalizace podle specifických podmínek a potřeb jednotlivých odvětví a oborů*.

⁴³⁷ Analýza prováděna na: *Rudé právo* : *Orgán Ústředního výboru Komunistické strany Československa*. 1970, Ročník 50, Číslo 233. s. 1.

Nad tímto článkem je v levém horním rohu listu umístěna fotografie z přijetí delegace Německé komunistické strany Gustávem Husákem. Fotografie zachycuje stůl s lahvemi pití a občerstvením. Stůl je zabrán z čelního pohledu. Po obou jeho stranách sedí členové delegace. Na pravé straně stolu sedí uprostřed Gustáv Husák se sluchátky na uších a soustředěným výrazem naslouchajícího.

Malou zprávou, ovšem z hlediska zkoumáním totalitního jazyka zajímavou, je *Schůzka zástupců 45 komunistických stran* s podtitulkem *Na pořadu aktuální otázky protiimperialistického odboje*. V textu mimo jiné čteme: *Účastníci zasedání vyjádřili odhodlání svých stran rozšířit spolupráci mezi komunisty a jinými protiimperialistickými organizacemi, upevňovat jejich sepětí na základě rovnoprávnosti a zintenzivnit akce solidarity ve společném boji proti imperialismu. Zasedání se vyznačovalo ovzduším věcnosti a duchem soudružství a solidarity*. Odmítání imperialismu je zde zdůrazněno na pozadí jednoty a spolupráce mezi komunistickými organizacemi, které si jsou rovnoprávné. Zde je účelné podotknout, že ač některé sekundární organizace v rámci komunistických režimů mohly být rovnoprávnými, vedoucí role komunistických stran a hierarchická struktura dalších organizací je v komunistických režimech imanentně přítomná.

Na stránce je dále opět řada menších a pro naše potřeby nepříliš významných textových útvarů. Jsou jimi *Blahopřání na Kypr, do Nigérie a Číny* a *Přání pro NDR* v rubrice *Dopis dne*.

Hodně prostoru je věnováno článku *Zvýšená náročnost na vyučující i studenty* s kapitálovým nadtitulkem *Začíná nový vysokoškolský rok 1970-1971*. V něm je zdůrazněna vysoká důležitost vysokých škol pro hospodářství země. V článku jsou zmíněny neblahé události na vysokých školách v roce 1968 a je upozorněno, že *Na vysokých školách se dokončuje proces očisty od pravicových a protisocialistických sil*. Tato formulace je doplněna vyjádřením děkana strojí fakulty ČVUT A. Bolka, že *V tomto školním roce budeme mimořádnou pozornost věnovat politickovýchové činnosti*. Z článku je tak patrný jak motiv očisty a ideologické ryzosti, tak role školství⁴³⁸ při výchově člověka.

Dvě menší zprávy s titulkem *Znovu o západním Berlíně*, doplněném o kapitálový nadtitulek *Další schůzka velvyslanců tří velmocí* a *Ústečtí komunisté v nástupu*, doplněném o kapitálový nadtitulek *Ze zasedání OV KSČ na severu Čech*,

---

⁴³⁸ Ovšem nejen jeho.

informují o jednání velvyslanců ohledně Západního Berlína respektive komunistickém zasedání v Severočeském kraji. V druhém článku je zmíněna výměna stranických legitimací a lze v něm nalézt i zajímavou formulaci: *oceněna práce mnohých organizací strany i jednotlivých komunistů, kteří nacházejí správné přístupy k nestraníkům a umějí bojovně prosazovat politiku strany*. Opět zde lze spatřit prvky boje a persvaze.

Napravo od tohoto článku je otištěna fotografie zobrazující sklizeň brambor. Výjev zachycuje kombajn s nákladním vozem, jedoucí vedle sebe a sbírající úrodu. Fotografii opět chybí výraznější lidský prvek.

Zhruba dvě třetiny dvou sloupců umístěných na pravé straně listu jsou věnovány dvojici zpráv a fotografií, které informují o smrti prezidenta SAR⁴³⁹ Gamála Násira. První článek má titulek *L. Štrougal přiletěl do Káhiry* a druhý v kapitálkách *Ztráta pro celý pokrokový svět*, doplněný o nadtitulek rovněž v kapitálkách *Káhira se připravuje na pohřeb prezidenta Násira*. Zatímco první zpráva informuje pouze o cestě Štrougala a lidech, s nimiž se setkal, druhá popisuje atmosféru v centru Káhiry. Je zde formulace vyjadřující sounáležitost mezi SAR a Sovětským svazem. Ta říká: *Sovětská stranická a státní delegace přijela do Káhiry, aby sdílela s lidem Sjednocené arabské republiky hluboký žal nad neočekávaným úmrtím prezidenta Násira*. Z celého textu vyplývá soulad mezi politikou Násira a východním blokem a autentický žal nad jeho ztrátou. Ten je dokreslen fotografií, která zobrazuje skupinu lidí v centru Káhiry, kteří nesou Násirův obraz. Je opatřen černou páskou a Násir na něm působí státnicky. V obličeji má vážný výraz. Někteří přítomní na pozadí mají pozvednuté ruce. Obraz konotuje jednotu, smutek a bezradnost, ale také odhodlání a sílu.

5.2.1.11 Pondělí 2. listopadu 1970⁴⁴⁰

Hlavním článkem prvního listopadového vydání je *Ve znamení pracovního rytmu*. Zabývá se, jako v úvodních měsíčních číslech už několikrát, úspěšným pracovním nasazením. Typická je formulace *Tisíce pracovníků v mimořádných směnách usilovalo o lepší plnění plánu i o výrobu navíc*. Další je *Měsíc přátelství a 51. výročí Říjnové revoluce pozdravili pracující Východoslovenských strojíren, závodu Sovětské armády v Košicích, práci*. Z podobných formulací je složen celý článek. Opět je zde tak přítomen jednotící prvek, jímž je demonstrována jednota jednání na celém území republiky.

⁴³⁹ Dnešní Egypt.

⁴⁴⁰ Analýza prováděna na: *Rudé právo : Orgán Ústředního výboru Komunistické strany Československa*. 1970, Ročník 50, Číslo 260. s. 1.

Kromě hlavního článku se na stránce nacházejí další dva středně velké články. První se nazývá *V úterý se ujme funkce nová chilská vláda* s podtitulkem *Do Santiaga přijela čs. zvláštní mise*. Informuje o ustavení nové vlády v Chile v čele s prezidentem Allendem. Dále informuje o příjezdu jak československé, tak sovětské delegace a o třech ministerských postech komunistické strany v nové vládě. Z hlediska mezinárodních vztahů je zajímavé prohlášení Allendeho, že *Ke zřízení diplomatických styků s Kubou nebudeme žádat o souhlas Organizaci amerických států*. Demonstruje tak separátní politiku Chile vůči kubánskému režimu.

Druhým středně dlouhým článkem je *Západočeská bilance tří čtvrtletí* s podtitulkem *Ve všech průmyslových odvětvích stoupla výroba*, která obligátně informuje o navýšení výroby, tentokrát uvádějící data napříč řadou odvětví, včetně například vinařského.

Na stránce je dále opět řada menších zpráv zanedbatelného významu z hlediska analýzy totalitního jazyka. Jsou to *Svátečním sportem*, *Telegram etiopskému císaři*, *Blahopřání do Alžírsko*, *Pozdrav do Koreje*, *Lotyšští umělci mezi horníky*, *Ministr Marko v Havaně*, *Tragická událost na letišti v Karáči*, *Abychom nezapomínali a Výjimečný stav v Quebecu trvá*. Jak je patrné, řada zpráv informuje o pozdravech do cizích zemí. Snad má informování o těchto detailech týkajících se mezinárodních vztahů posílit vědomí spojenectví a sounáležitosti s dalšími zeměmi a navodit dojem jednoty a síly.

Dva rekordy je titulek rozhovoru s ředitelem SHD v Mostě ing. M. Bauerem, v rubrice *Rozhovor na pondělí*. Rozhovor je plný superlativů o úspěchu výroby a těžby, stejně jako o nasazení všech závodních pracovníků.

Součástí vydání je článek *Zima nepočká*, která plní rubriku *Z reportérova svátečního zápisníku*. V něm je motivem práce a příprava na zimu. Jako většina dalších útvarů v této rubrice však článek není ideologicky příliš zatížen. Jedině motivem práce a informacemi o úspěšném plnění norem při jejím vykonávání.

Součástí vydání je nezvykle vysoké množství fotografií, celkem šesti. Hned pět jich zabírá pravou stranu listu a všechny svými výjevy připomínají loveckou sezonu. První zachycuje honce s lesním rohem, druhá lovce s puškou, třetí dvojici lovců otočených zády a s kořistí přes rameno, čtvrtá skupinu lovců na otevřeném prostranství a pátá občerstvování lovců v přírodě. Celá série fotografií působí maskulinně, drsně až agresivně, konotuje sílu, úspěch a příchod zimy.

Poslední fotografie, která je roztažena přes tři sloupce a zabírá poměrně dost prostoru, zachycuje skupinu osob sedící v zahradě Pražského hradu. Součástí výjevu je také dětský kočárek. Kontrastně k předchozí lovecké sekvenci tato fotografie konotuje mír, pokoj, pohodlnost, příjemnost a bohatství.

5.2.1.12 Úterý 1. prosince 1970⁴⁴¹

Poslední analyzovaný výtisk *Rudého práva* má za hlavní zprávu *Tušimice potřebují činy!* Titulek je psaný v kapitálkách, stejně jako nadtitulek *Výstavba energetiky je věcí perspektivy*. Článek se věnuje problémům s výstavbou elektrárny Tušimice, kde se nepodařilo naplnit plán. Poměrně tvrdý a netypicky kritický článek referující o dílčích neúspěších je však v závěru opět zmírněn vytyčením cesty k nápravě.

Na stránce je opět několik menších a pro potřeby analýzy nepříliš významných textových útvarů. Jsou to *Představitelé Varšavské smlouvy do Berlína*, *Týden čs. techniky v Paříži zahájen*, *Vítaný přírůstek* s podtitulkem *Důl Staříč v OKR před zahájením těžby*, *Brzdy příčinou havárie na Aljašce* a *Zájem o výstavu 50 let Rudého práva*.

Mezi články středního rozsahu patří *Americká sebeobrana*, *Čs. mikroskopy získávají věhlas* s kapitálovým nadtitulkem *Úspěchy Pracovníků Tesly Brno*, *Prokuratury slouží pořádku* s podtitulkem *Všeobecný dozor stejně důležitý jako trestní stíhání* a *Svědkové čs.-polské družby*.

Z hlediska analýzy totalitního jazyka je zajímavý článek *Prokuratury slouží pořádku*, který se věnuje roli státní prokuratury ve sféře všeobecného a občanského soudního dozoru. Zajímavý je však pouze tématem, nikoli konkrétními slovy, který se snaží vytvořit mýtus o pomáhající roli prokuratury, která byla všeobecně spojována se státní mocí a jejím uplatňováním. Omezeně je svým tématem zajímavý také článek *Svědkové čs.-polské družby*, který upevňuje další mýtus, a sice o vzájemné sousedské pomoci a socialistickém přátelství.

Z hlediska mezinárodně-vztažného patří mezi zajímavé články z hlediska naší analýzy článek *Americká sebeobrana*, kde se v perexu píše: *V pondělí ráno napadlo americké letadlo radarová stanoviště protiletectvé obrany VDR. Přiznal to mluvčí velitelství amerického expedičního sboru v jižním Vietnamu*. V této formulaci hraje

⁴⁴¹ Analýza prováděna na: *Rudé právo* : *Orgán Ústředního výboru Komunistické strany Československa*. 1970, Ročník 50, Číslo 285. s. 1.

zásadní konotační roli slovo *přiznal*. Právě ono způsobuje, že zpráva je z pozice Američanů chápána jako negativní, neboť navozuje interpretaci implikace viny ze strany USA. Kdyby slovo *přiznal* nahradilo slovo *oznámil*, nebo dokonce *pochlubil se*, byla by většinová konotace pravděpodobně opačná. Podobnou roli hraje ve větě *Dne 28. a 29. listopadu podnikly americké letecké síly celou řadu náletů na severní část demilitarizovaného pásma a svrhly na obec Huang-Lap velké množství pum* slovo *demilitarizovaného*, které konotuje negativní čin, vzhledem k charakteru bombardovaného území. I kvůli těmto dvěma formulacím vyznívá celá zpráva pro USA značně negativně.

Samostatný útvar tvoří *To jim nepomůže* v rubrice *Dopis dne* a také *Z výstavy 25 let práce SNB na severu Čech*, psaný v kapitálkách a s rovněž kapitálkovým nápisem *Hovoří fakta* uprostřed textu.

Součástí strany jsou také dvě fotografie. Menší zabírá jeden sloupec v levém dolním rohu listu a zobrazuje dělníka, jak kontroluje výrobu lahvových nápojů. Pracovník je soustředěný, s pozorným výrazem ve tváři. Stojí za pásem, po němž se pohybují lahve, podle jejichž tvaru lze soudit, že šampaňského. Fotografie konotuje pracovní nasazení, zodpovědnost a pečlivost.

Druhá fotografie je hlavní fotografií titulní strany a zobrazuje rozestavěnou elektrárnu Tušimice. Vztahuje se k hlavnímu textu dne. Konotuje poměrně překvapivě chaos a nepořádek, neuspořádanost a zmatek. Zachycuje těžkou techniku a počátky stavby.

5.2.2 Shrnutí

Po kvalitativní analýze, již byl věnován předchozí oddíl, se bude tato část věnovat stručnému shrnutí dominantních prvků totalitního jazyka, které bylo možné pozorovat na dvanácti analyzovaných stranách *Rudého práva*. Z analýzy vyplynulo několik zajímavých skutečností. Jednou z nich je potvrzení dříve formulovaného závěru, že slova svého významu nabývají primárně v kontextu a v syntaxi, nikoli jako izolované jednotky. Pokud bychom slova při zkoumání jejich sémantického významu chápali jako osamocené složky vět, nutně bychom nedošli k uspokojivým datům a analogicky ani k závěrům. Kromě významových proměn jednotlivých lexikálních jednotek ve srovnání s jejich dnešními sémantickými významy, nebo těmi, jež nesly před jejich proměněním totalitní mocí, ale analýza ukázala na řadu dalších prvků, které budou nyní přehledově zmíněny.

Primárně je nezbytné upozornit na odlišnou funkci jazyka a jeho prostředků, a implicitně tedy také jeho využití v mediálních prostředcích, v rámci totalitárních režimů. Způsob užití jazyka v *Rudém právu* dokládá, že jeho primární rolí není informovat, nýbrž ovlivňovat. Proto je například častým tématem otevíracích článků celých novin zpráva o pracovních úspěších konkrétního závodu, profese, či skupiny. Je v nich zmiňováno překračování plánů, jednota pracujících, navýšení výroby a neustálý rozvoj. Nezřídka je v těchto článcích následně poukazováno také na to, že podobné úspěchy lze pozorovat napříč celou zemí, což konotuje jednotu všech pracujících a jejich společné úsilí o směřování celé společnosti k lepším a jasnějším zítřkům.

Právě tematizace je zajímavým aspektem, který vhodně ilustruje užívání jazyka k mocenskému působení v totalitní společnosti. Velice častým tématem je kromě práce, která je v nějaké formě zmiňována v převážné většině článků, a plnění plánu, respektive jeho překračování, které již bylo také zmíněno, úsilí o mír. Právě neustále kladený důraz na bratrství, jednotu, spolupráci a přátelství, zejména se Sovětským svazem a okolními socialistickými zeměmi, je častým námětem a prvkem v mnoha článcích. Tyto prvky jsou navíc často dávány do kontrastu s nepřátelskými zeměmi, které jsou vykreslené negativně. Poměrně překvapivě však na stránkách *Rudého práva* nejsou zahraniční zprávy příliš časté. Pokud se už mluví o zahraničních událostech, obvykle se vztahují k socialistickému bloku, či jiným spřáteleným zemím. Výskyt USA je na stránkách *Rudého práva* minimální. Pokud už je o jeho aktivitách v nějaké formě informováno, tak negativně, ač byl nalezen jeden neutrální článek, jenž dokonce zpravoval o převaze USA nad SSSR v boji o vesmír. Ovšem další zprávy už jsou vůči USA negativní, ač tento aspekt není vždy explicitně agresivní, a spíše je ponechán na konotativní rovině.

V mnoha článcích je rozmanitými způsoby kladen důraz na jednotu. Je zdůrazňována nutnost jednoty komunistické strany a jejích členů, socialistického bloku a spřátelených zemí, pracovníků a kolektivů, mládeže, vedení a mnoha dalších subsystémů společnosti. Tento důraz na jednotu lze stavět na stejnou rovinu jako důraz na práci.

Častým motivem je rovněž, zde je však nutné brát v potaz historický kontext, výměna stranických legitimací. Tato tematika je sice spjata s konkrétním historickým obdobím normalizace, a proto lze oprávněně předpokládat, že v pozdější či dřívější době se tato tematika na stránkách *Rudého práva* neobjevovala, přesto ji však nelze bagatelizovat, neboť úzce souvisí s dalším častým tématem, jímž je důraz na čistotu, respektive očistu strany a ideologie. Ta se má týkat reakcionářů, pravicových

oportunistů, zrádných intelektuálů, zmatených vedoucích pracovníků a reformátorů a dalších podobně despektivně titulovaných jedinců či skupin. Společným jmenovatelem těchto i jiných snah je ale další motiv, jímž je pokrok. Neustálé dívání se dopředu, do budoucnosti, navyšování produkce, stoupající kvalita, a další podobné motivy mají tohoto společného jmenovatele. S pokrokem souvisí další neustále přítomný aspekt na stránkách *Rudého práva*, jímž je optimismus. Jak už bylo v samotné analýze zmíněno, zprávy jsou psány v optimistickém, pozitivním, radostném, až bezstarostném a naivním duchu, který vyvolává preferovaný dojem, že vše funguje a vše se daří. Jakmile je navíc přinesena informace negativní a týkající se Československa či spřátelené země, buď není otištěna,⁴⁴² nebo je vzápětí bagatelizována jako již vyřešená či zanedbatelná.

Radikální rozdíl tvoří také rozdílné zpravodajské hodnoty, které byly zčásti zmíněny již na začátku tohoto shrnutí. Zatímco v současnosti jsou mediálními organizacemi preferovány zprávy, které přinášejí změnu, rozpor či překvapení, v analyzovaném vzorku je tomu přesně naopak. Je z něho patrné, že minimálně ve zkoumaném období byly preferovány zprávy, které informovaly o pokračování probíhajících událostí, například výrobě či těžbě. Právě informace tohoto druhu měly největší šanci obsadit prostor vyhrazený hlavním článkům.

Častým tématem a v různých variantách skloňovaným slovem je na stránkách *Rudého práva* rovněž *boj*. Může se jednat o boj proti něčemu, například pravicovým silám, rozvracečům, imperialismu nebo nepříteli, nebo se může jednat o boj pro něco, například šíření marxismu-leninismu, za očistu strany, za budování socialismu a další. Boj je však na stránkách *Rudého práva* všudypřítomný. To ostatně není překvapivé, vezmeme-li v potaz revoluční povahu komunistické ideologie. V souvislosti s bojem je zajímavý také další aspekt často přítomný na zkoumaných stránkách, a sice časté užívání dichotomií a opozic, především „my“ a „oni“, přičemž „my“ může reprezentovat například stranu, stoupence marxismu-leninismu, nebo socialistický blok a „oni“ například imperialisty, pravicové síly nebo reakcionáře.

Neustálý důraz na kolektivitu, společnost, jednotu a uniformitu, stejně jako rezignování na jakoukoli pluralitu, ať už jednání či myšlení, už byly zmíněny, přesto je však tato jednota a kolektivita poměrně zajímavě narušována pragmatickou výstavbou některých článků. Tyto zjevně operují s představou, že není důležitá samotná událost, tedy co se odehrálo, nýbrž kdo jí byl přítomen. Tento do určité míry kult osobností,

---

⁴⁴² Což lze předpokládat, vzhledem k jejich minimálnímu výskytu na stránkách.

respektive funkcí, je patrný zejména v člancích informujících o nejrůznějších návštěvách a delegacích, či oslavách svátků, v nichž jsou vyjmenovávány významné osobnosti, které se dané záležitosti zúčastnily. Lze tak vyslovit hypotézu, že podobně koncipované textové útvary mají za cíl podpořit zdání jednoty strany, spjatost jejich představitelů se společností a důrazem na jejich funkce jejich osobní bezvýznamnost z hlediska kolektivu. Přesto je toto neustálé vyjmenovávání přítomných v kontrastu se skrytě i explicitně kladeným důrazem na kolektivitu a nikoli na individualitu, který komunistická ideologie hájí.

5.3 Pád komunistického režimu jako následek komunikačního selhání

Je nepochybné, že nelze problematiku pádu režimů zužovat na jediný aspekt, ať už komunikační, či jiný. Rozmanitost všech okolností, které podléhají lidskému elementu, je natolik široká, že snaha vyčerpat veškeré příčiny podobných událostí je obtížná, ne-li nemožná. Přesto lze z teoretického hlediska vysledovat skutečnosti, které jsou imanentně přítomny každému mocenskému pádu. A mezi ně komunikační selhání bezpochyby patří.

Jak uvádí Orwell, „všechny minulé oligarchie přišly o moc proto, že buď zkostnatěly, nebo změkly. Buďto zhlouply a staly se arogantními, nedovedly se přizpůsobit změněným podmínkám a byly svrženy; nebo se staly liberálními a zbabělými, dělaly ústupky tam, kde by měly použít násilí, a byly svrženy. Dalo by se říci, že příčinou jejich pádu bylo jednak vědomí, jednak nevědomí. Straně se podařilo vytvořit takový systém myšlení, v němž obojí může existovat současně. Na žádném jiném intelektuálním základě by nemohlo být panství Strany trvalé. Jestliže má někdo vládnout natrvalo, musí umět zvrátit smysl skutečnosti. Tajemství vládnutí spočívá totiž v tom, jak spojit víru ve vlastní neomylnost se schopností učit se z minulých chyb.“⁴⁴³

Ve své podstatě smýšlí analogicky Deutschova teorie, která se na ztrátu moci dívá jako na komunikační selhání. Protože „přenos informace je zřejmou hlavní složkou moci,⁴⁴⁴ tak pokud jakýkoli režim ve své komunikační funkci selhává,⁴⁴⁵ selhává i v procesu přenášení informací. Proto je narušena jeho kapacita učení a přizpůsobování se, nemůže odpovídajícími výstupy reagovat na vstupy, a následkem této neschopnosti

⁴⁴³ ORWELL, George. 1984. s. 189.

⁴⁴⁴ DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. s. 299.

⁴⁴⁵ Přítomnost totalitního jazyka, jak bylo poukázáno, je tohoto projevem.

selhává v životně důležité funkci systémové vnitřní reformulace a adaptace, založené na existenci zpětné vazby.

Totalitní jazyk je nástrojem totalitních režimů k udržení se u moci prostřednictvím šíření dominantní ideologie. Tato rezignace na komunikační funkci, která je klíčová pro systémové přežití, však implicitně musí vést k systémovému selhávání a k jeho zániku. Každý režim, který neplní komunikační funkci prostřednictvím obousměrného proudění informací, je dříve nebo později odsouzen k této neodvratné konsekvenci.

Totalitní režimy užívají totalitního jazyka k vytvoření masové společnosti, aby ji mohly lépe ovládat. To je funkcí totalitního jazyka. Ovšem jednosměrná komunikace od systémového řízení k subsystémům není dostatečná. Pokud řízení nereflektuje vstupní informace, které přicházejí z jeho okolí, ale i, a v tomto případě zejména, zevnitř sebe sama, nedokáže adekvátně na tyto vstupy reagovat, degeneruje a zaniká. Při znemožnění komunikace, kdy jsou veškeré komunikační kanály, zejména tisk, rádio, audiovizuální média a veřejné prostory nástrojem moci namísto nástroje komunikace a reciproční výměny informací, systém selhává. Ačkoli tedy Deuschova teorie vychází primárně ze systémů a informací materiálních, ukazuje se, že je aplikovatelná i na systémy politické.

Pokud systémové řízení užívá komunikačních kanálů pouze k šíření totalitního jazyka, který neplní funkci komunikační a informační, nýbrž mocenskou, selhání je nevyhnutelné. Řídící centrum systému může sice užívat dominantního jazyka a ovládat komunikační kanály, ale v netotalitárních režimech je obvykle umožněna nějaká forma komunikační plurality. V totalitních režimech je však monopol na jazyk absolutní a nabývá formy jazyka totalitního. Možnost vyjádření je jednosměrná a jednoznačná a interpretace reality je v plné moci řídicího centra. Jakákoli opozice či paralelní vláda jsou z komunikačního procesu vyloučeny.

Přesně těchto jevů jsme byli svědky u komunistického režimu v Československu v letech 1948-1989 a byly to právě ony, které tvořily jeden z aspektů, které vedly k pádu režimu. Komunikační neschopnost nakonec vedla k neschopnosti mocenské a řídicí.

„Možná že jedno vysvětlení najdeme ve faktu, že jazyk režimu se nikdy nestal jazykem společnosti. Termíny, slovní spojení, povinné obraty, klišé atd. režimního způsobu vyjadřování vždy zůstaly společnosti a jazyku běžného života něčím vnějším. Např. režimním jazykem vyžadované oslovení soudruh se přece nikdy nestalo –

s výjimkou kontextů, kde za ním stála jasná autorita (na vojně nebo ve škole) – běžným prostředkem mezilidské komunikace. Když už, tak se zřetelným podtónem distance a ironie.⁴⁴⁶ Jazyk uplatňovaný ve zkoumaném časoprostorovém výseku nikdy nedokázal to, co je jeho ambicí, „totiž k výslovnému záměru působit na vědomí „našich lidí“ za účelem jeho „přeměny“, která by znamenala „ztotožnění“ s programem a metodami strany jakožto řídicí složky společnosti. Komunistická propaganda se nikdy netajila tím, že slovo je pro ni „ideovou zbraní“, výchovným prostředkem, tedy v podstatě mocenským nástrojem.“⁴⁴⁷ „Na jedné straně nárok na úplné ovládnutí společnosti, na druhé realita, kdy se ani v okamžiku největšího vzepětí režimu nepodařilo plně ovládnout všechny společenské organismy a už vůbec ne duchovní sféru její existence.“⁴⁴⁸

Důvod je prostý. Lidská bytost je systémem natolik komplikovaným, že se zatím žádnému politickému systému nepodařilo dovést její ovládnutí k dokonalosti. Vždy je tak nucen reflektovat ony vstupy z ní proudící. Kdyby politický systém dokázal člověka a společnost zcela ovládnout, znamenalo by to, v tom smyslu co je totalitním jazykem, tedy ovládnutí mysli člověka, že komunikace už nejen není možná, ale také že už není nutná, neboť by se vědomí ovládaných zcela ztotožnilo se záměry ovládajících, tedy s řízením systému. Byli by jednou myslí. Protože však tohoto nikdy dosáhnuto nebylo, systémová řízení jsou nucena vstupy z okolí reflektovat. Potenciální rezignace na tento nezbytný řídicí aspekt nakonec vždy vede k pádu totalitních režimů. Ztotožnění je přitom nezbytné, neboť „fakticky nelze totálně lhát, a proto i totalitní propaganda, tento doposud nejdůslednější a nejdalekosáhlejší pokus o účelovou manipulaci jazyka, končí posléze fiaskem.“⁴⁴⁹

Na to, že komunistický jazyk v Československu na sebe bral totalitní prvky, poukazuje, kromě řady jiných autorů a analytiků, také naše krátká analýza. V ní jsme poukázali na řadu totalitních prvků, jichž komunistický režim užíval. Mezi ty nejdůležitější je nutné řadit především neustále se opakující tematiku boje, práce, jednoty, míru a bratrství. Dále časté zdůrazňování dichotomie „my“ a „oni“, důraz na ideologickou čistotu strany a její očištění po událostech roku 1968, vytváření alternativní reality prostřednictvím kontinuálně pozitivního informování, například o

⁴⁴⁶ ČERMÁK, František, CVRČEK, Václav, SCHMIEDTOVÁ, Věra (eds). *Slovník komunistické totality*. s. 14.

⁴⁴⁷ FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci*. s. 12-13.

⁴⁴⁸ ČERMÁK, František, CVRČEK, Václav, SCHMIEDTOVÁ, Věra (eds). *Slovník komunistické totality*. s. 15.

⁴⁴⁹ FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci*. s. 165.

plnění plánu a jeho překonávání, důraz na kolektivitu a celkové zneužívání mediálních prostředků k propagandistickým účelům místo informativním.

Komunistický jazyk Československa je dnes již pouze předmětem analýz. „Zhroucení celého systému pak jeho jazyk nejen okamžitě archaizovalo, ale učinilo jej z hlediska běžné, neexpertní komunikace takřka nesrozumitelným.“⁴⁵⁰ Přesto by bylo chybou, kdybychom na zkoumání totalitních jazyků rezignovali, neboť „nebezpečí, že tato rozvrácená civilizace zplodí nějaké jiné, nové formy totalismu, není rozhodně zažehnáno.“⁴⁵¹ V poslední části této práce na jedno z takových latentních nebezpečí poukážeme.

6 Politická korektnost

Doposud jsme se ve své analýze totalitního jazyka a vztahů mezi jazykem a totalitarismem věnovali totalitárním politickým systémům. Deutschova teorie komunikace však nutnost proudění informací přisuzuje každému kybernetickému systému a tedy všem politickým systémům, nezávisle na tom, jestli se jednání jejich systémových řízení na ose totalitarismus-demokracie blíží jednomu pólu, či druhému. Jazyk je potenciálním mocenským nástrojem ve všech politických systémech. A konsekventně je ve všech politických systémech zneužitelný.

Jak jsme již dříve uvedli, svobodné proudění informací je v totalitárních systémech omezováno a v ideálním typu je omezeno zcela. K zneužívání jazyka však může docházet i tam, kde je proudění informací mezi subsystémy společnosti zcela volné a komunikačnímu toku nejsou kladeny systémové ani jiné překážky. Neboť informace je nesena v určitém kódu, který jsme označili jako jazyk. Pokud je tento kód ovládnut, proudění informací může být sice volné a nenarušované, ale právě tato volnost může být užívána k další formě mocenského působení. Takové působení může být obtížně odhalitelné, pokud jsou komunikační kanály na vnější rovině otevřené.

Už v Platón v *Ústavě* uvádí, že nejdokonalejší propaganda dosahuje toho, že její násilná složka není zjevná, ale její projevy jsou v systému přítomné.⁴⁵² V liberálně-demokratických společnostech sice moc není násilná, ovšem o to více používá k dosahování svých cílů persvaze a manipulace. Jak již bylo vyloženo v dřívější části, každý politický systém potřebuje legitimizovat své jednání. Zatímco totalitární režimy

⁴⁵⁰ ČERMÁK, František, CVRČEK, Václav, SCHMIEDTOVÁ, Věra (eds). *Slovník komunistické totality*. s. 15.

⁴⁵¹ FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci*. s. 13.

⁴⁵² Srov. PIEPER, Josef. *Abuse of Language, Abuse of Power*. s. 31.

tohoto obvykle dosahují prostřednictvím ideologie, liberálně-demokratické systémy ke své legitimizaci užívají jiných prostředků. Ovládní diskursu v tomto vytváření souhlasu subsystémů společnosti samozřejmě hraje klíčovou roli.⁴⁵³ Jeho motivací je udržování konsensu ve společnosti a to jak mezi jejími jednotlivými subsystémy, tak mezi nimi a systémovým řízením.

Jedním z fenoménů liberálně-demokratických společností,⁴⁵⁴ které slouží k vytváření takového konsensu, je fenomén politické korektnosti, která je „systém přesvědčení a myšlenkových šablon, který pronikl do mnoha aspektů moderního života, drží veřejnou diskusi v kleštích a rozhoduje, o čem a za jakých podmínek lze vůbec mluvit.“⁴⁵⁵

Politická korektnost je fenoménem, který je jak v odborné, tak populární literatuře obšírně popsán.⁴⁵⁶ V této části se proto nebudeme zabývat jeho genezí, nýbrž paralelami s totalitarismem, jak jsme jej v dosavadním průběhu této práce chápali.

„Politická korektnost v běžném významu tohoto pojmu označuje soubor určitých prvků, které jsou nezbytné pro to, aby určité jednání či projev názoru mohl být považován za relevantní, resp. aby nebyl společensky sankcionován. Jinými slovy lze říci, že politická korektnost je jakýmsi vnějším rámcem komunikace, který musí přijmout autor i čtenář či posluchač, pokud si vzájemně chtějí porozumět. V tomto ohledu má tedy obdobnou roli jako samotný jazyk. Na rozdíl od něj však politická korektnost není vyžadována biologickými danostmi člověka, ale určitými sociálními normami vnucenými oběma subjektům – autoru i čtenáři – vnější společností.“⁴⁵⁷ Podobně jako totalitární režimy usiluje i politická korektnost o jednotu myšlení a jednání. A podobně toho dosahuje také jazykem. Politická korektnost vychází z již dříve v této práci vyjádřeného předpokladu, ilustrovaného zejména na myšlení Wittgensteina, že jazyk není pouze nositelem myšlenek, nýbrž že je jejich tvůrcem. Jazyk je proto mocenským prvkem komunikace, neboť jeho uživatel přenáší tvrzení, jejichž význam

⁴⁵³ Srov. VAN DIJK, Teun A. Discourse, power and access. In *Texts and Practices: Readings in Critical Discourse*. Edited by Carmen Rosa Caldas-Coulthard and Malcolm Coulthard. London : Routledge, 1996. s. 85.

⁴⁵⁴ A nejen jich.

⁴⁵⁵ BROWNE, Anthony. *Úprk rozumu*. 1. vyd. Praha : Dokořán, 2009. s. 29.

⁴⁵⁶ V souvislosti se změnami vzdělávacích osnov a následných bouří na univerzitách v USA, stejně jako s nimi spojenými žalobami, ať už motivovanými souhlasem či nesouhlasem s politickou korektností, bylo v uplynulých letech k tématu vydáno množství prací a odborných, populárně-naučných, novinových, časopiseckých a dalších článků a dalších publikací.

⁴⁵⁷ BELLING, Vojtěch. Ideologie politické korektnosti a západní civilizace. In *Distance*, 2006, roč. 9, č. 3. Dostupný z WWW: <http://www.distance.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=6&Itemid=20>.

má vždy úzký vztah k moci držitele.⁴⁵⁸ Tento zásadní mocenský aspekt, který jsme již dříve v souvislosti s jazykem uvedli, působí, že totalitarismus, respektive jeho jazykové projevy, jsou omnipresentní, a to i mimo totalitární systémy v jejich ideálnětypním vymezení. Kdo odpovídajícím způsobem užívá jazyka, může dosáhnout moci a jejího udržení.

Existují přirozeně myslitelé, kteří zpochybňují možnost, že by změna slov působila změnu způsobu myšlení. Zatímco však většina lingvistů a psychologů je skeptická ohledně deterministické kapacity jazyka měnit naše myšlení, skutečnost, že jej ovlivňuje, už je přijímána značně otevřeněji.⁴⁵⁹ Nová slova nejsou sice vždy přijata, a i pokud ano, tak staré obyčeje, soudy a myšlení se nemusí ihned zachytit této slovní změny. Ale to, že takové jednání není absolutně efektivní, neznamená, že není.⁴⁶⁰

Jedním z myslitelů, kteří potenciál slov změnit myšlení uvedli do obecně filosofického diskursu, byl Jacques Derrida. Ve své teorii dekonstrukce tvrdí, že slova nenesou význam, nýbrž pouze jeho stopy. Podle Derridy se význam slov neustále ztrácí a zanechává v nás pouze paměť nebo stopu toho, jaký byl dřívější význam přenesených slov. Užitečným příkladem je pero. Vyslovíme-li toto slovo, tak se nám vybaví psací nástroj. Pokud jej však po někom hodíme, tento jeho význam se začne ztrácet. Zanechá sice v naší mysli paměťovou stopu významu psacího nástroje, ovšem nově je konotován se zbraní, případně hněvem nebo, ze strany potenciálně zasaženého, touhou po odvetě či pomstě. Podle Derridy tyto neustálé významové proměny probíhají na základě interpretací a reinterpetací v lidské mysli. Proto dekonstruktivisté soudí, že nikdy nelze nalézt absolutní a konečnou shodu nad významem slova *pero*, či jakéhokoli jiného slova. Podle dekonstruktivistů tak není jakákoli smysluplná komunikace ve smyslu přenosu významů možná, neboť slova žádný význam nemají.⁴⁶¹ Derrida ve své teorii nakonec zašel tak daleko, že odstranil sloveso *být*. Tento krok obhájil stanoviskem, že sloveso *být* ve své podstatě význam implikuje, a proto jeho existence není možná.

Derridova teorie si sice kladla za ambici zpochybnit Saussurův koncept označujícího a označovaného, ovšem kdyby byl Derrida důsledný, musel by dojít k poznání, že princip, na jehož základě své myšlenky předává, je nemožný, neboť

⁴⁵⁸ Srov. CAMERON, Deborah. *Verbal Hygiene: The Politics of Language*. London : Routledge, 1995. s. 122.

⁴⁵⁹ Srov. CAMERON, Deborah. *Verbal Hygiene: The Politics of Language*. s. 142.

⁴⁶⁰ Srov. CAMERON, Deborah. *Verbal Hygiene: The Politics of Language*. s. 147.

⁴⁶¹ Srov. MCDONALD, Jamie. Political Correctness: Deconstruction and Literature. In *Political Correctness : A Short History of an Ideology*. Edited by William S. Lind. Washington, D.C. : Free Congress Foundation, 2004. s. 2.

zpochybní-li možnost přenosu jakéhokoli významu, tak ani obsah jeho teorie není přenositelný a jeho slova nedávají žádný smysl.⁴⁶²

Derridova teorie kontrárně ke svému cíli ukazuje, že slova ve skutečnosti jsou nositeli významu, jehož obvykle nabývají v syntaktických strukturách. To nám umožňuje komunikaci.⁴⁶³ Na základě tohoto vědomí lze potvrdit, že ovládnutí jazyka, lidské mysli a společnosti je tak možné v jakémkoli systému, a to i v takovém, který nelze z hlediska politického řízení označit za totalitární. Neboť význam slov lze měnit v jakékoli společnosti.

Změna slovních významů však není jediným lingvistickým nástrojem moci a ovládnutí. Další možností je lingvistická eliminace slov.⁴⁶⁴ Právě takové působení je jedním z projevů politické korektnosti, vzniklé na základě proklamované snahy o eliminaci konfliktů a vytváření konsensuální společnosti. Politická korektnost odstraňuje taková slova, která konkrétní skupiny považují za urážlivá.⁴⁶⁵ Jejím cílem je odstranit slova a zajistit takové vyjadřování, které by nikomu neublížovalo.⁴⁶⁶ Činí tak v souladu s představou, že pokud očistíme řeč, tak nejenom nikoho neurazíme, ale zároveň také změníme své smýšlení o vyjadřovaných skutečnostech. Součástí logiky ležící za lingvistickým preskriptivismem a spojeným s politickou korektností je, že pokud budou lidé naučeni jak se vyhýbat tomu, co někteří vnímají jako necitlivý jazyk, jejich společenské postoje se stanou citlivějšími a ohleduplnějšími vůči jejich okolí.⁴⁶⁷

Politická korektnost se stala zastřešujícím konceptem pro nařízené a vyžadované verbální chování v jeho psané i mluvené formě.⁴⁶⁸ Proto byla některými označena za marxismus se vším, k čemu vedla jeho praktická aplikace: ztrátě svobody projevu, kontrole myšlení, zvrácení tradiční společenského řádu a nakonec ustavení totalitárního režimu. Podle van Dijka zneužití moci nemusí nabývat pouze fyzickou násilnou formu, ale může také ovlivňovat myšlení lidí. Skrze přístup a kontrolu veřejného diskursu a komunikace mohou dominantní skupiny nebo instituce ovlivňovat struktury mluvy a

⁴⁶² Srov. MCDONALD, Jamie. Political Correctness: Deconstruction and Literature. In *Political Correctness : A Short History of an Ideology*. s. 4.

⁴⁶³ Jak ostatně poznamenal Abrams, snad si Derrida vzpomene, že slova význam mají, až jej někdo bude varovat před blížícím se autobusem...

⁴⁶⁴ Opět zde vidíme analogii s již dříve popsanými jevy, patrnými především v dílech George Orwella.

⁴⁶⁵ Srov. MILLER, John. The Cold War and the Rise of Political Correctness. *Psychotherapy and Politics International*. [online]. 2009, vol. 7, is. 1, [cit. 2011-03-02], s. 57–62. Dostupný z WWW: <<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/ppi.180/pdf>>. s. 61.

⁴⁶⁶ Srov. CAMERON, Deborah. *Verbal Hygiene: The Politics of Language*. s. 117.

⁴⁶⁷ Srov. NAGLE, Stephen J., FAIN, Margaret A., SANDERS, Sara L. What is political correctness doing to the English language? In: *Views*. 1998, vol. 7, no. 2, s. 56-69. s. 58.

⁴⁶⁸ Srov. NAGLE, Stephen J., FAIN, Margaret A., SANDERS, Sara L. What is political correctness doing to the English language? In: *Views*. s. 56.

textu tak, že jednání znalost, postoje, normy, hodnoty a ideologie příjemců jsou ovlivňovány v zájmu dominantní skupiny.⁴⁶⁹ Právě proto se politická korektnost nezastavuje u čistě lingvistického hlediska. V souladu se strukturalistickým chápáním jazyka soudí, že změnou jazyka lze dosáhnout změny ve společnosti. Proto se snaží přenést uniformitu myšlení a jednání, a je tak ve své podstatě totalitární. Její kořeny leží v marxismu, který usiluje o radikální změnu tradiční kultury za účelem vyvolání společenské revoluce.⁴⁷⁰

Politické korektnosti je vyčítáno, že zneužívá jazyka a ničí svobodu tím, že mění významy slov.⁴⁷¹ Jejím výsledkem je paralýza myšlení především ve společenské oblasti. Protože součástí politické korektnosti a její mentality je vyhýbání se skutečnému myšlení a myšlenkovým konfliktům, které jsou jeho součástí, vše co zbývá, jsou *správné* předsudky a nekonečný seznam směrnic.⁴⁷² Kdo podle nich nejedná, je ze společnosti a ze slušného a akceptovaného diskursu vyloučen. Podobně, jako je vyloučen z totalitární společnosti, pokud si neosvojí její totalitní jazyk. Tuto skutečnost názorně ilustrují Balík s Kubátem, když píšou, že „vyjádří-li se politik v tom smyslu, že každý, kdo nesouhlasí s jeho politickým postojem, či výtvořem, je extremist, automaticky politicky likviduje své politické protivníky bez ohledu na kvalitu jejich argumentů.“⁴⁷³ Takový člověk je tím vyloučen z dobré společnosti a odsunut do politického suterénu.⁴⁷⁴ Proto „nadužívání pojmu extremist je nebezpečné, protože eliminuje diskusi.“⁴⁷⁵ V této souvislosti je užitečné připomenout slova Carla Schmitta: „Nepřítel je *hostis*, nikoli *inimicus* v širším smyslu; je to *polemik*, nikoli *echtros*.“⁴⁷⁶ Pokud svého nepřítele vnímáme jako osobního nepřítele, tedy jako *inimicus* v Schmittově vyjádření, a nikoli jako *hostis*, tedy jako protivníka neemocionálního a neosobního, tak jsme blíže tomu, abychom ho zničili, než abychom jej porazili. A tím zaniká Schmittovo *politično*.⁴⁷⁷

⁴⁶⁹ Srov. VAN DIJK, Teun A. Discourse, power and access. In *Texts and Practices: Readings in Critical Discourse*. s. 85.

⁴⁷⁰ Srov. RAEHN, Raymond V. The Historical Roots of „Political Correctness“. In *Political Correctness : A Short History of an Ideology*. Edited by William S. Lind. Washington, D.C. : Free Congress Foundation, 2004. s. 1.

⁴⁷¹ Srov. CAMERON, Deborah. *Verbal Hygiene: The Politics of Language*. s. 140.

⁴⁷² Srov. MILLER, John. The Cold War and the Rise of Political Correctness. *Psychotherapy and Politics International*. s. 60.

⁴⁷³ BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. s. 14.

⁴⁷⁴ BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. s. 13.

⁴⁷⁵ BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. s. 14.

⁴⁷⁶ SCHMITT, Carl. *Pojem politična*. Brno-Praha : CDK, Oikoyomenh, 2007. s. 29.

⁴⁷⁷ Srov. SCHMITT, Carl. *Pojem politična*. s. 37.

Podíváme-li se na úsek jedné možné definice totalitárního režimu, nemůžeme v ní nenalézt paralely mezi tím, co definuje, a zde představenými prvky politické korektnosti, které však nepostihují její komplexitu. „Vyslovení či zamlčení určitých slov, jejich časté opakování či používání místo jiných prozradí zasvěceným o cílech vládnoucí moci mnoho. Strana nebo její vůdce se prohlašují za jediný pramen pravdy a nepřipouštějí žádnou jinou interpretaci reality nebo cílů společnosti. Všechny formy vyjadřování jsou řízeny a kontrolovány co do obsahu i formy. Již samotným používáním předepsaného jazyka potvrzují občané stranické dogma, ať už v každodenních rozhovorech či hojných veřejných ceremoniích. Totalitní režimy často organizují pompézní slavnosti, aby demonstrovaly masovou podporu, které se těší a entuziasmus obyvatelstva.“⁴⁷⁸ Podobně politická korektnost mění lexikální prvky jazyka,⁴⁷⁹ nepřipouští alternativ, pokud jsou konotovány negativně, urážlivě či jinak nepřipustně a kontroluje veřejný diskurs. Stejně tak užíváním politicky korektního jazyka se jeho uživatel začleňuje do všeobecně akceptované společnosti a jeho neužíváním se z ní vylučuje.

Projevy politické korektnosti vidíme především v oblasti jazyka. Ustálená označení jsou nahrazována novými pojmy, které mění význam označovaného. Paralelně je nyní už odmítnutý pojem tabuizován a jeho další užití nepřipustné. Klasickým příkladem jsou rasová označení. Slovo *cikán* bylo v českém jazyce nahrazeno slovem *Rom*, ač se nepochybně nejedná o ekvivalent, nýbrž o zúžení etnické skupiny na jednu její podskupinu. Podobně slovo *negger* bylo ve Spojených státech postupně nahrazováno slovy *black* a *colored*, do současného stavu *African-American*.⁴⁸⁰ Lze očekávat, že i toto označení bude časem nahrazeno jiným slovem.

Dalším klasickým příkladem je genderově korektní mluva.⁴⁸¹ V rámci snah o zrovnoprávnění žen a napravení jejich nerovného postavení jsou přijímána opatření, která mají tuto nerovnost napravit. Nově jsou tak vytvářeny femininní verze maskulinních slov. Kromě toho je obvyklým nástrojem zachování rovnosti genderu volba mluvy bez genderových konotací. Místo *matka* nebo *otec* je tak užíváno *rodič*. „V

⁴⁷⁸ *Oxfordský slovník světové politiky*. Sestavil Joel Krieger. 1. vyd. Praha : Ottovo nakladatelství, 2000. s. 905.

⁴⁷⁹ Místo *cikán* dnes používáme *Rom*, místo *bastard* dnes používáme *nemanželské dítě*, místo *starý* dnes používáme *senior*, apod.

⁴⁸⁰ Je-li označení určité etnické skupiny v běžném jazyce nadávkou, je nicméně přirozené, že existuje snaha nalézt vhodný ekvivalent pro negativně konotovaný výraz. Samotná proměna slov tedy nemusí mít totalitární charakter ani odpovídající motivaci. Může však tyto projevy indikovat.

⁴⁸¹ O tom, jak se korektně genderově vyjadřovat vydalo v ČR Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy příručku *Kultura genderově vyváženého vyjadřování*.

němčině se naopak řešila otázka společného množného čísla podstatných jmen existujících v mužské i ženské podobě. Např. pojem studenti (Studenten) byl tradičně používán v množném čísle pro skupinu studentů i studentek. Později se to ideologům politické korektnosti zdálo vůči ženám diskriminační a uvedený význam byl nově definován pojmem studenti a studentky (Studenten und Studentinnen). Zde ale nastal problém, že ženy jsou až na druhém místě. Jako dosud konečná varianta byl vytvořen u většiny substantiv zcela nový „unisex“ tvar množného čísla vznikající doplněním ženské koncovky plurálu „Innen“ s velkým počátečním písmenem na důkaz rovnoprávnosti k mužským plurálům. Ze „Studenten“ tak vzniklo nesmyslné slovo „StudentInnen“ porušující začleněním velkého písmena doprostřed slova všechna pravidla logiky německého jazyka.⁴⁸²

Podobně jako jsou v totalitárních režimech jazykové změny pouze nástrojem a prvním krokem v přeměně společnosti, lze jazykové aspekty politické korektnosti hodnotit jako první krok ke korektnímu jednání. Jazyková a skutková korektnost je doplněna korektností myšlení. Až „dosažení stavu plné autoregulace myšlení a nastavení nových morálních kritérií a vědomí toho, co je a co není přijatelné a vhodné, je konečným cílem politické korektnosti.“⁴⁸³ Rovnost ras a pohlaví, ale také věku, zdraví, vzdělání, národnosti a mnoha dalších, má být implementována za účelem vytvoření lepší společnosti.⁴⁸⁴

Tím, že politická korektnost „určuje podmínky a charakter každé celonárodní diskuse“,⁴⁸⁵ tak také omezuje možnost alternativního myšlení. Spatřujeme zde celou řadu prvků, které jsme dříve vyhodnotili jako příslušející k totalitnímu jazyku. „Politická korektnost tím, že potlačuje svobodu slova, prohlubuje propast mezi vládnoucími a ovládanými, čímž oslabuje demokracii, a tím, že není schopna čelit vznikajícím problémům, vytváří mocnou směs, která může destabilizovat i nejstabilnější země.“⁴⁸⁶ V konečném důsledku tak může dosáhnout oné revoluce, o níž mnohé totalitární ideologie marně snily.

Bylo by nicméně možné oprávněně namítnout, že projevy politické korektnosti jsou pouze následkem legitimní snahy nastolit ve společnosti rovnost, která je

⁴⁸² BELLING, Vojtěch. Ideologie politické korektnosti a západní civilizace. In *Distance*.

⁴⁸³ BELLING, Vojtěch. Ideologie politické korektnosti a západní civilizace. In *Distance*.

⁴⁸⁴ Za tímto účelem jsou vytvářeny kvóty v zaměstnáních, na univerzitách, ve státní správě a mnoha dalších subsystémech a institucích. Typickým příkladem politické korektnosti je právě pozitivní diskriminace.

⁴⁸⁵ BROWNE, Anthony. *Úprk rozumu*. s. 26.

⁴⁸⁶ BROWNE, Anthony. *Úprk rozumu*. s. 92.

základním stavebním kamenem moderních liberálních demokracií. Taková snaha aplikovat nové politické doktríny a principy, prováděná konkrétními skupinami,⁴⁸⁷ se musí přirozeně opírat i o proměnu jazyka, z jehož podstaty vyplývá jeho totalitární potenciál, který je v něm imanentně přítomen. Jazyk hodnotově ani politicky nikdy neutrální nebyl a vždy odrážel konkrétní politické a společenské prostředí, v němž byl používán. Politickou korektnost tak lze alternativně považovat za pouhou aktualizaci tohoto potenciálu.

---

⁴⁸⁷ Mohou jimi být politické strany, nevládní organizace, zájmová sdružení, či jiná uskupení.

7 Závěr

V práci bylo nejprve analyzováno pojetí totalitarismu u vybraných autorů, na jehož základě byla následně zformulována definice totalitárního režimu, použitelná pro potřeby tohoto textu. Následně byla představena teorie komunikace Karla Wolfganga Deutsche, která se stala základním východiskem pro nastínění vztahu mezi totalitarismem a jazykem. Ten byl vymezen jako lidský symbolický komunikační kód a možnost jeho použití pro účely ovládnutí společnosti byla na filosoficko-teoretické bázi demonstrována na lingvistických teoriích Ludwiga Wittgensteina a Ferdinanda de Saussure. Následně byly tyto teorie, společně s myšlením George Orwella a Josefa Piepera, uvedeny do praktického kontextu totalitního jazyka, který byl demonstrován z literárního hlediska především na Orwellově antiutopickém díle *1984*. Reálné projevy konkrétního totalitního jazyka byly demonstrovány na jazyce komunistického režimu v Československu v letech 1948-1989, a to jak na bázi zpracované literatury, tak na bázi analýzy vybraných výtisků *Rudého práva*. Následně byl učiněn pokus vysvětlit pád komunistického režimu jako následku jeho komunikačního selhání. V závěru práce bylo poukázáno na přítomnost prvků totalitního jazyka a jeho projevů v liberálně-demokratických společnostech.

Ambicí práce bylo poukázat na skutečnost, že mezi jazykem a totalitarismem existuje úzký vztah, a že pády politických režimů lze analyzovat z hlediska jejich komunikačních selhání. Že se „z jazyka, tohoto odvěkého prostředku komunikace, dá udělat *nástroj* moci, to je objev, bez něhož by byl totalitní režim dlouhodobě nemyslitelný. Tento režim se pochopitelně nezříká ani klasických, osvědčených prostředků, jako je izolace od vnějšího světa a likvidace dějinné paměti, nejvíce však očekává od účinku „nové řeči“ na lidskou mysl. Dobře totiž ví, že nic nezmohou informace zvenčí, natož němý apel minulosti, nebude-li lidská mysl schopna normálně pracovat. Chceme-li vytvořit „nového“ (tj. totálně poslušného) člověka, musíme u něho především dosáhnout „přeměny vědomí“, a té docílíme nejlépe tak, že mu vnutíme „novou řeč“.⁴⁸⁸ Pokud totalitární režim nedokáže ovládnout jazyk, nedokáže ovládnout ani myšlení lidí a z dlouhodobého hlediska je pro něho podle Deutsche neudržitelné udržovat se u moci silou. Totalitární režim tak zákonitě nemá nekonečné trvání a je už při svém vzniku odsouzen k zániku.

---

⁴⁸⁸ FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci*. s. 183-184.

Totalitární komunikace může nabývat nejrůznějších forem a užívat nejrůznějších nástrojů a prostředků. Napříč dějinami totalitárních režimů lze pozorovat, že na sebe bere podobu lyriky, epiky, sloganů, hesel, falšování dokumentů, přacích dopisů, násilných represí, zastrašování, poprav, kolektivizace, odměn, domlouvání, slibů šťastné budoucnosti a lepších zítřků, vytvoření nového člověka, revolučního boje za ideály, znakové dimenze společenské etikety zahrnující tykání, pozdravování, oslovování, schůzí, podpisových akcí, účastí na brigádách, oslav, průvodů, rituálů, voleb, hanobení, nactiutrhání, veřejného zesměšňování, degradací, odvracení pozornosti, vyvolání paniky a mnoha dalších. To vše a mnohé další přenáší subsystémům nějakou informaci.

Pokud však tyto informace neplní svou informační, ale pouze ideologickou funkci, pokud řízení systému komunikačními kanály nepřenáší svým subsystémům informace o vnitřních změnách a reformulacích, tak se systém nemůže dlouhodobě udržet, neboť rezignuje na svůj růst a na reakce na vnější vstupy, které ohrožují jeho existenci. Pád každého systému tak lze vyhodnotit jako komunikační selhání.

Je jisté, že tuto problematiku nelze redukovat na problematiku komunikace. Funkční komunikace není zárukou kapacity systému reagovat na okolnosti, které jeho existenci ohrožují. Ovšem tato komunikace je předpokladem systémového přežití. Bez ní není přežití možné.

Tato práce ukázala několik možných způsobů, jakým politické systémy užívají a mohou užívat jazyka k udržení moci. Přestože se primárně zaměřila na totalitární režimy, v závěru naznačila, že podobným potenciálem disponují všechny politické režimy. Bylo ukázáno, jak sémiotická povaha jazykového znaku umožňuje při zachování jeho formy proměnit jeho obsah a tak měnit významy promluv. Bylo ukázáno, jak Wittgensteinovo pojetí jazyka umožňuje konstrukci nového světa, což je ambice, která je nejen v pojetí Hannah Arendtové průvodním jevem každého totalitárního režimu. Především však bylo poukázáno na úzký vztah mezi jazykem a konstrukcí lidského myšlení, respektive na možnost proměny lidského myšlení prostřednictvím proměny jazyka. Tato možnost byla sice zpochybněna kvůli příslušnosti abstraktního myšlení k vyššímu ontologickému řádu než jím vytvořeného jazyka, ovšem bylo poukázáno na skutečnost, že rezistence vůči možnostem působení, které toto pojetí skýtá, není implicitní ani univerzální. Jazyk je tak skutečně použitelný jako nástroj ovládnutí lidí prostřednictvím změny jejich myslí, ovšem nikoli absolutně. Tato myšlenka byla demonstrována především na základě *newspeaku*, jazyku světa 1984. V souvislosti s persvazivní kapacitou jazyka byla představena myšlenka Josefa

Piepera, že klamavá komunikace není komunikací ve smyslu přenášených informací, nýbrž ve smyslu mocenského působení. A taková komunikace není z hlediska udržení režimů z dlouhodobého hlediska možná.

V zájmu aspoň částečné demonstrace konkrétních projevů totalitního jazyka byla v závěru práce provedena praktická analýza jeho tištěné podoby. Právě podobné analýzy mohou tvořit jádro budoucího výzkumu v oblasti totalitního jazyka. Záměrem této práce však bylo něco jiného. Z teoretického hlediska přiblížit problematiku totalitního jazyka a na pozadí Deutschovy teorie komunikace poukázat na úzký vztah mezi politickými systémy a komunikací, respektive na souvislost mezi komunikačním selháním a zánikem režimů. Tohoto cíle bylo dosaženo. Přesto však bylo upozorněno na okolnost, že nelze problematiku zániku totalitárních režimů redukovat na komunikační selhání, ani že jej nelze jako nutný průvodní jev hledat za každým mocenským pádem. Právě míra tohoto typu selhání, ve spojitosti s jinými selháními, může být předmětem dalšího výzkumu v této oblasti politologického bádání.

Praktické analýzy totalitního jazyka v tisku, audiovizuálních médiích, interpersonálních interakcích a dalších komunikačních projevech a událostí mohou přispět k přesnější analýze povahy totalitarismu, ovšem absence odpovídající interpretace podobných datových celků, stejně jako jejich nezasazení do širšího rámce a souvislostí, by mělo za důsledek omezenou možnost jejich aplikace a mohlo by vést až k nevalidním závěrům. Odpovídající teoretické základy, stejně jako uvádění do historického a společenského kontextu, je při zkoumání jakýchkoli politických systémů a režimů nezbytnou podmínkou, chceme-li docházet k uspokojivým výsledkům.

Summary

The thesis *Language and totalitarianism* analyses the relation between these two phenomena. The aim of the thesis is to present the relation between communication and political systems, concretely between language and totalitarianism.

Starting by the analysis of key thinkers in the area of totalitarianism like Hannah Arendt, Carl Joachim Friedrich, Zbigniew Brzezinski, Juan José Linz or Raymond Aron the thesis formulates its own operational definition of totalitarianism. After an explanation of totalitarianism, it turns its interest to the communication theory of Karl Wolfgang Deutsch, which presents an interesting point regarding the relation between communication and political systems. After presenting this view, it analyses language, concentrating on the way how Ferdinand de Saussure and Ludwig Wittgenstein viewed it. On the background of George Orwell's totalitarian language *newspeak* it shows one possible example of practical usage of a totalitarian language. This view is then summarized and practically shown in a qualitative analysis of the totalitarian language in Czechoslovakia during the communist regime between the years 1948 and 1989. It is demonstrated on the paper *Rudé právo*, the key paper of the regime. After this analysis, an effort is made to explain the fall of the communist regime as a result of malfunctioning communication. At the end of the thesis, it is demonstrated that some aspects of totalitarian regimes can also be traced in current liberal democracies.

The motivation of the thesis is to contribute to the extension of knowledge on the relation between communication and political systems. More concretely, it tries to show that there exists a relation between the falls of regimes and that these falls can be analyzed from the point of view of malfunctioning communication. It shows that language can truly be a powerful instrument of power but also that if it is dealt with as such, no regime can endure. It shows that although language can be conquered, this is not completely possible regarding the human mind. Although to control the mind and the society through the control of language was the ambition of many totalitarian regimes.

Použitá literatura

Neperiodická

- ALMOND, Gabriel Abraham. *The Politics of the Developing Areas*. Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 1960.
- ALMOND, Gabriel Abraham. *The American People and Foreign Policy*. New York : Frederick A. Praeger, Inc., 1960.
- ALMOND, Gabriel Abraham, VERBA, Sidney. *The Civic Culture Revisited*. 1st ed. [USA] : Sage, 1989.
- AMSTUTZ, Mark R. *An Introduction to Political Science : The Management of Conflict*. 1st ed. Glenview : Scott, Foresman and Company, c1982.
- ARENDOVÁ, Hannah. *Krize kultury: čtyři cvičení v politickém myšlení*. 1. vyd. Praha : Mladá fronta, 1994.
- ARENDOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha : Oikoymenh, 1996.
- ARISTOTELES. *Politika*. Praha : Jan Laichter, 1939.
- ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. 2. vyd. Brno : Atlantis, 1993.
- AUSTIN, John Langshow. *Jak udělat něco slovy*. 1. vyd. Praha : Filosofía, 2000.
- BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. 1. vyd. Praha : Dokořán, 2004.
- BARTHES, Roland. *Mytologie*. Praha : Dokořán, 2004.
- BARTHES, Roland. *Kritika a pravda*. Praha : Dauphin, 1997.
- BOCHENSKI, Józef Maria. *Marxismus – leninismus: věda nebo víra*. 1. vyd. Olomouc : Velehrad, 1994.
- BROWNE, Anthony. *Úprk rozumu*. 1. vyd. Praha : Dokořán, 2009.
- BRUNNER, August. *Řeč*. Olomouc : Votobia, 1996.
- BURTON, Graeme, JIRÁK, Jan. *Úvod do studia médií*. 1. vyd. Brno : Barrister & Principal, 2003.
- CABADA, L., KUBÁT, M. a kol. *Úvod do studia politické vědy*. 1. vyd. Praha : Eurolex Bohemia, 2002.
- CAMERON, Deborah. *Verbal Hygiene: The Politics of Language*. London : Routledge, 1995.

- CRUZ PRADOS, Alfredo. *Historia de le filosofía contemporánea*. Pamplona : Eunsa, 1987.
- ČERNÝ, Jiří, HOLEŠ, Jan. *Sémiotika*. Praha : Portál, 2004.
- ČERNÝ, Jiří. *Úvod do studia jazyka*. 1. vyd. Olomouc : Rubico, 1998.
- DAVIDSON, Donald. *Čin, myseľ, jazyk*. Bratislava : Archa, 1997.
- DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nervy vlády*. 1. vyd. Praha : Svoboda, 1971.
- DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra, KUNC, Jiří. *O přechodech k demokracii*. 1. vyd. SLON : Praha, 1994.
- EASTON, David. *A Framework for Political Analysis*. Chicago : University of Chicago Press, 1979.
- EASTON, David. *A System Analysis of Political Life*. New York : John Wiley & Sons, Inc., 1965.
- FAGEN, Richard R. *Politics and Communication*. 2nd printing. Boston : Little, Brown and Company, c1966.
- FIALA, Petr. *Německá politologie*. 1. vyd. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 1995.
- FIDELIUS, Petr. *Kritické eseje*. Praha : Torst, 2000.
- FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci*. Praha: Triáda, 1998.
- GARCÍA CUADRADO, José Ángel. *Antropología filosófica*. Pamplona : Eunsa, 2001.
- GOODMAN, Nelson. *Jazyky umění : nástin teorie symbolů*. Praha : Academia, 2007.
- HOLZER, Jan, BALÍK, Stanislav. *Postkomunistické nedemokratické režimy: Studie k proměnám politické teorie v posttranzitivním čase*. 1. vyd. Brno : CDK, 2007.
- JIRÁK, Jan, KÖPPLOVÁ, Barbara. *Masová média*. 1. vyd. Praha : Portál, 2009.
- JIRÁK, Jan, KÖPPLOVÁ, Barbara. *Média a společnost*. 1. vyd. Praha : Portál, 2003.
- JIRÁK, Jan, ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Politická komunikace*. Praha : Karolinum, 2000.
- KLEMPERER, Victor. *Jazyk třetí říše LTI : poznámky filologovy*. 1. vyd. Praha: H+H, 2003.
- KOLAKOWSKI, Leszek. *Metafyzický horor*. 1. vyd. Praha : Mladá fronta, 1999.

- LASSWELL, Harold Dwight. *World Politics and Personal Insecurity*. 1st ed. New York : McGraw-Hill Book Company, Inc., 1935.
- LASSWELL, Harold Dwight. *Power and Personality*. New York : W.W. Norton & Company, Inc., 1948.
- LASSWELL, Harold Dwight. *Psychopathology and Politics*. 3rd ed. Chicago : The University of Chicago Press, 1934.
- LILLEKER, Darren G. *Key Concepts in Political Communication*. 1st ed. London : SAGE Publications Ltd., 2006.
- LINZ, Juan José. *Totalitarian and Authoritarian regimes*. USA : Lynne Rienner Publishers, 2000.
- LOCKE, John. *Esej o lidském rozumu*. Praha : Svoboda, 1984.
- LOUŽEK, Marek. *Max Weber: Život a dílo Weberovské interpretace*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 2005.
- MACURA, Vladimír. *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*. 1. vyd. Praha: Academia, 2008.
- MCQUAIL, Denis. *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha : Portál, 2007.
- NEUMANN, Franz Leopold. *The Democratic and the Authoritarian State: Essays in Political and Legal Theory*. Glencou : Free Press, 1957.
- NOVÁK, Miroslav. *Mezi demokracií a totalitarismem: Aronova politická sociologie industriálních společností 20. století*. 1. vyd. Brno : Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, 2007.
- ORWELL, George. *1984*. Brno : Levné knihy, 2009.
- ORWELL, George. *Collected Essays*. London : The Heinemann Group, 1966.
- OSVALDOVÁ, Barbora, HALADA, Jan. *Praktická encyklopedie žurnalistiky a marketingové komunikace*. 3. vyd. Praha : Libri, 2007.
- PEREGRIN, Jaroslav. *Filosofie a jazyk*. Praha : Triton, 2003.
- PEREGRIN, Jaroslav. *Filosofie pro normální lidi*. Praha : Dokořán, 2008.
- PEREGRIN, Jaroslav. *Význam a struktura*. Praha : Oikoymenh, 1999.
- PIEPER, Josef. *Abuse of Language, Abuse of Power*. San Francisco : Ignatius, 1992.
- REIFOVÁ, Irena. *Slovník mediální komunikace*. 1. vyd. Praha : Portál, 2004.
- RUSSELL, Bertrand. *Human Knowledge*. London : Routledge, 2005.
- RUSSELL, Bertrand. *Zkoumání o smyslu a pravdivosti*. Praha : Academia, 1975.

- ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. 2. vyd. Praha : Portál, 2006.
- SALZMANN, Zdeněk. *Jazyk, kultura a společnost : Úvod do lingvistické antropologie*. 1. vyd. Praha : Ústav pro etnografii a folkloristiku Akademie věd ČR, 1997.
- SANGUINETI, Juan José. *Filosofía de la mente*. Madrid : Palabra, 2007.
- SAPIR, Edward. *Language*. New York : Harcourt, 1921.
- SARTORI, Giovanni. *Teória demokracie*. Archa : Bratislava, 1993.
- SAUSSURE, Ferdinand de. *Kurs obecné lingvistiky*. 3. vyd. Praha : Academia, 2007.
- SCRUTON, Roger. *Krátke dejiny novovekej filozofie*. Bratislava : Archa, 1991.
- SCHMITT, Carl. *Pojem politična*. Brno-Praha : CDK, Oikoymenh, 2007.
- SCHMITT, Carl. *Teorie partyzána*. Praha : Oikoymenh, 2008.
- SCHULZ, Winfried, SCHERER, Helmut. [et al.] *Analýza obsahu mediálních sdělení*. Praha : Karolinum, 2004.
- SILVERMAN, David. *Jako robiť kvalitatívny výskum*. Bratislava : Ikar, 2005.
- SPENCER, Metta. *Foundations of Modern Sociology*. 5. vyd. Scarborough Ontario : Prentice-Hall Canada Inc., 1990.
- ŠPŮR, Josef. *Úvod do systematické filozofie*. 1. vyd. Dobrá voda : Aleš Čeněk, 2002.
- VÁŇA, Tomáš. *Role komunikace v politickém systému v pojetí Karla Wolfganga Deutsche*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut politologických studií, 2009. 95 s. Vedoucí bakalářské práce Doc. PhDr. Blanka Říchová, CSc.
- VYBÍRAL, Zbyněk. *Vymoderovaný svět*. 1. vyd. Hradec Králové : Konfrontace, 1997.
- WEBER, Max. *Politika ako povolanie*. 1. vyd. Bratislava : Spektrum, 1990.
- WIENER, Norbert. *Kybernetika : Neboli řízení a sdělování v živých organismech a strojích*. 1. vyd. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1960.
- WITTGENSTEIN, Ludwig. *Tractatus logico-philosophicus*. Praha : Oikoymenh, 2007.

Periodická

- BANDYOPADHYAYA, Jayantanuja. International Relations as a Communication System. *International Studies*. [online]. 1975, vol. 14, no. 2 [cit. 2009-02-12], s. 251-275. Dostupný z WWW: <<http://isq.sagepub.com/cgi/reprint/14/3/251>>.
- BEHRINGER, Wolfgang. Communications Revolutions : A Historiographical Concept. *German History*. [online]. c2006, vol. 24, no.3 [cit. 2009-02-11], s. 333-374. Dostupný z WWW: <<http://proquest.umi.com/pqdlink?index=2&did=1075342071&SrchMode=3&sid=1&Fmt=6&VInst=PROD&VType=PQD&RQT=309&VName=PQD&TS=1238576034&clientId=45145&aid=1>>.
- BELLING, Vojtěch. Ideologie politické korektnosti a západní civilizace. In *Distance*, 2006, roč. 9, č. 3. Dostupný z WWW: <http://www.distance.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=6&idc=91&Itemid=20>.
- BOIN, Arjen, 'T HART, Paul. Public leadership in times of crisis: Mission impossible? *Public Administration Review* [online]. 2003, vol. 63, no. 5 [cit. 2009-02-10], s. 544-553. Dostupný z WWW: <<http://proquest.umi.com/pqdlink?index=14&did=417644441&SrchMode=3&sid=8&Fmt=3&VInst=PROD&VType=PQD&RQT=309&VName=PQD&TS=1238573988&clientId=45145&aid=12>>.
- BOUSQUET, Antoine. Cyberneticizing the American war machine : science and computers in the Cold War. *Cold War History*. [online]. 2008, vol. 8, no. 1 [cit. 2009-02-11], s. 77-102. Dostupný z WWW: <<http://search.epnet.com/login.aspx?direct=true&db=f5h&an=28389596> >.
- BYEON, Jong Heon. A Systems Approach to Entropy Change in Political Systems. *Systems Research and Behavioral Science* [online]. 2005, vol. 22 Is. 3 [cit. 2009-02-10], s. 223-231. Dostupný z WWW: <<http://proquest.umi.com/pqdlink?index=0&did=857258881&SrchMode=1&sid=1&Fmt=6&VInst=PROD&VType=PQD&RQT=309&VName=PQD&TS=1238573848&clientId=45145>>.
- CORNING, Peter A. Control Information Theory : The 'Missing Link' in the Science of Cybernetics. *Systems Research and Behavioral Science*. [online].

2007, vol. 24, Is. 3 [cit. 2009-02-11], s. 297-311. Dostupný z WWW:

<<http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=bth&AN=26041635&site=ehost-live>>.

- CORNING, Peter A. Synergy, Cybernetics and the Evolution of Politics. *International Political Science Review*. [online]. 1996, vol. 17, no. 1 [cit. 2009-02-12], s. 91-119. Dostupný z WWW: <<http://ips.sagepub.com/cgi/reprint/17/1/91>>.
- DECHERT, Charles R. Positive Feedback in Political and International Systems. *The American Behavioral Scientist* [online]. 1966, vol. 9, no. 7 [cit. 2009-02-10], s. 8-14. Dostupný z WWW: <<http://proquest.umi.com/pqdlink?index=8&did=725013681&SrchMode=3&sid=7&Fmt=10&VInst=PROD&VType=PQD&RQT=309&VName=PQD&TS=1238573746&clientId=45145&aid=10>>.
- LITTLE, Alan. Reviews of Books and Periodicals / Chronique Bibliographique : Karl W. Deutsch, The Nerves of Government, Models of Political Communication and Control. *Social Science Information*. [online]. 1965, vol. 4, no. 4 [cit. 2009-02-12], s. 197-198. Dostupný z WWW: <<http://ssi.sagepub.com/cgi/reprint/4/4/197>>.
- MASUCH, Michael. Vicious Circles In Organizations. *Administrative Science Quarterly*. [online]. 1985, vol. 30 [cit. 2009-02-11], s. 14-33. Dostupný z WWW: <<http://search.epnet.com/login.aspx?direct=true&db=eric&an=EJ318291>>.
- MERRITT, Richard L., RUSSETT, Bruce M., DAHL, Robert A. Karl Wolfgang Deutsch : July 21, 1912 – November 1, 1992. *Biographical Memoirs* [online]. 2001, vol. 80 [cit. 2009-04-01], s. 1-22. Dostupný z WWW: <http://www.nasonline.org/site/PageServer?pagename=MEMOIRS_D>.
- MILLER, John. The Cold War and the Rise of Political Correctness. *Psychotherapy and Politics International*. [online]. 2009, vol. 7, is. 1, [cit. 2011-03-02], s. 57–62. Dostupný z WWW: <<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/ppi.180/pdf>>.
- MOWLANA, Hamid. The myths and realities of the “information age”: A conceptual framework for theory and policy. *Telematics and Informatics* [online]. 1984, vol. 1, is. 4 [cit. 2009-02-12], s. 427-438. Dostupný z WWW:

<http://www.sciencedirect.com/science?_ob=PdfDownloadURL&_uoikey=B6V1H-4HM8JWW-8&_tockey=%23toc%235675%231984%23999989995%23611492%23FLP%23&_orig=browse&_acct=C000053052&_version=1&_userid=1490772&md5=a42cb40f1089e697d3242cb93c384bc2>.

- NAGLE, Stephen J., FAIN, Margaret A., SANDERS, Sara L. What is political correctness doing to the English language? In: *Views*. 1998, vol. 7, no. 2, s. 56-69.
- REINHOLD, Martin. The Organizational Complex : Cybernetics, Space, Discourse. *Assemblage* [online]. 1998, no. 37 [cit. 2009-02-13], s. 102-127. Dostupný z WWW: <<http://www.jstor.org/stable/3171358>>.
- ROSS, Jeffrey A. Entropy and Violence An Analysis of the Prospects for Revolution in Postindustrial Society. *The American Behavioral Scientist* [online]. 1977, vol. 20, no. 4 [cit. 2009-02-10], s. 457-486. Dostupný z WWW: <<http://proquest.umi.com/pqdlink?index=15&did=732604041&SrchMode=3&sid=4&Fmt=10&VInst=PROD&VType=PQD&RQT=309&VName=PQD&TS=1238573362&clientId=45145&aid=6>>.
- *Rudé právo : Orgán Ústředního výboru Komunistické strany Československa*. 1970, Ročník 50.
- STUDER, Paul A. From Multidisciplinary to Interdisciplinary Research: Effects of Information Systems on Formal Organizations. *Journal of the American Society for Information Science* [online]. 1972, vol. 23, no. 6 [cit. 2009-02-10], s. 343-352. Dostupný z WWW: <<http://proquest.umi.com/pqdlink?index=8&did=639234661&SrchMode=3&sid=3&Fmt=10&VInst=PROD&VType=PQD&RQT=309&VName=PQD&TS=1238573254&clientId=45145&aid=5>>.
- SVOBODOVÁ, Hana. Politická komunikace, její nástroje a důsledky. *Slovenská politologická revue* [online]. 2005, roč. 2 [cit. 2009-02-10], s. 1-21. Dostupný z WWW: <<http://www.ucm.sk/revue/index.php?cat=view&year=2005&edition=2>>.

Encyklopedie, slovníky a sborníky

- *Blackwellova encyklopedie politického myšlení*. Sestavil David Miller. 2. vyd. [Brno]: Barrister & Principal, 2003.

- *Institucionalizace (ne)odpovědnosti: Globální svět, evropská integrace a české zájmy*. Editovali MLČOCH, Lubomír, KABELE, Jiří. Praha : Karolinum, 2001.
- *Oxfordský slovník světové politiky*. Sestavil Joel Krieger. 1. vyd. Praha : Ottovo nakladatelství, 2000.
- *Political Correctness : A Short History of an Ideology*. Edited by William S. Lind. Washington, D.C. : Free Congress Foundation, 2004.
- *Slovník komunistické totality*. Editovali ČERMÁK, František, CVRČEK, Václav, SCHMIEDTOVÁ, Věra. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2010.
- *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*. Editovali JANČÁKOVÁ, Jana, KOMÁREK, Miroslav, ULIČNÝ, Oldřich. Olomouc : Filozofická fakulta UP v Olomouci, 1993.
- *Texts and Practices: Readings in Critical Discourse*. Edited by Carmen Rosa Caldas-Coulthard and Malcolm Coulthard. London : Routledge, 1996.